

BOREC

1969

BOREC 1969

LETNIK XXI

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD BOREC, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10. REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIŽNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO NOVAK, TONE POLJŠAK, ZDENKO Roter, DRAGO SELIGER, IVE ŠUBIC, FRANCE VREG, FRANCE VURNIK — GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER — ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK — TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK — OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ — LEKTOR: PROF. AVGUŠTIN PIRNAT — METER: HERMAN MIKLIČ

UVODNIKI

Lado Ambrožič-Novljan: Bojni pohod Stirinajste	2/97
Viktor Avbelj: Pohod XIV. divizije pomeni razširitev in utrditev re- volucije	4/289
Dr. Marijan Breclj: Ob 25-letnici pr- vega zasedanja Slovenskega narod- noosvobodilnega sveta	3/193
Komandant Franc Rozman-Stane	11/833
Tone Krašovec: Boj za reformo	10/737
Zvone Kržišnik: Stopinje na Mesecu	8—9/609
Zvone Kržišnik: Svoboda	12/929
Ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS	5/385
Jože Plešnar: Beograd—Kairo, nove pobude neuvrščenih dežel	6—7/481
Zoran Polič: Urejanje finančnih pro- blemov v NOB	5/387
Prvi kongres slovenskih kulturnih de- lavcev na osvobojenem ozemlju	1/9
Viktor Repič: Naše finance med nar- odnoosvobodilno borbo	5/389
Janko Rudolf: Mesto in vloga ZZB NOV v našem samoupravnem si- stemu	11/847
Josip Vidmar: Na kongresu sloven- skih kulturnih delavcev	1/1

POEZIJA

Ivan Cimerman:	
Pismo materi	3/237
Rumeni nokturno	3/237
Mati	3/238
Polnočna sfiga	3/239
Moj oče	3/239
Poročna noč	3/240
Miznost mize	3/241
Prišel je sin	3/241
Istvan Domonkos:	
Človek, ki je ostal spodaj	10/772
Moja deklica, Grčija	10/773
(prevedel Jože Olaj)	

Miroslav Feldman:	
Partizanka	6—7/518
Se še spominjaš?	6—7/521
Visoko so letele ptice	6—7/521
Kako naj brez tebe odidem	6—7/522
Daleč na severu	6—7/522
Domačija	6—7/523
Vrnitev	6—7/524
(prevedel Matej Bor)	
Jure Kaštelan: Tifusarji	4/319
Lojze Krakar:	
V vzponu mladosti	1/28
Cesta mladosti	1/28
Pomenek s soncem	1/29
Ob tabornem ognju	1/29
Tako je v nas	1/29
Sredi pomladnega polja	1/30
Deževni dan	1/30
Semiška pesem	1/31
Hrastniški steklarji	1/31
Berač	1/32
Ivan Lalič: Zadušnica za sedemsto iz cerkve v glini	12/950
Desanka Maksimović: Materina žalo- stinka	12/948
Dušan Matič: Uspavanka za padle, ki so imeli komaj dvajset let	12/951
J. J. Rabeabivelo:	
Zimski večer	11/868
Katusi	11/869
Beli bik	11/870
Bik	11/870
(prevedel R. R.)	
Tone Seliškar:	
Rudnik	10/756
Mati	10/757
Tovariši	10/758
Ilova gora	10/760
Za svobode rdeči cvet	10/761
Dragutin Tadijanović: Goranov epitaf	12/948

PROZA

Sreten Asanović: Pramen dima ob Morači	6—7/526
Tone Habe: Prav preproste življenj- ske zgodbe	6/329

Matevž Hace: Partizanska prekopčevalca	3/234
Milka Kovič: Prekop	11/865
Vasja Ocvirk: Rekvizicija	4/322
Vasja Ocvirk: Zakaj si živ?	8—9/643
Tone Seliškar:	
Povest o trmasti in pametni muli	10/761
Povest o muli, ki je rešila partizane	10/763
Vesela povest o muli	10/765
Žalostna povest o muli	10/768
Branimir Zgajner: Dvojina	11/860

SREČANJA, OBRAZI, RAZGOVORI

Dr. Jože Beniger: Tovarištvo in zupanje v sočloveka	4/295
Matej Bor: Za bolj humane družbene odnose (zapisal M. Liška)	1/19
Miha Butara: Stirinajsta na Štajerskem	4/298
Matevž Hace: Spomini na komisarja Krta	4/311
Juri Holy: Pričakovanja in upanja Ladislav Kiavta: Bili smo ena sama nerazdružljiva celota	6—7/511
Petrovo slovo od Staneta (Boris Kidrič)	4/303
Dore Klemenčič-Maj: Boj in umetniško ustvarjanje sta bila tesno povezana (zapisal M. Liška)	11/836
Major William Jones — naš prijatelj (Miko Liška)	1/26
Dr. Metod Mikuž: Ob 25. obletnici partizanskega kulturniškega kongresa	10/776
Marta Schmidt: Ljudi je treba zblíževati, ne pa odtujevati (zapisal M. L.)	1/20
Marta Pavlin-Brina: Štajerska pomlad 1944	1/23
Gorazd Škoporec-Borut: Bojišče se je razširilo	4/309
Prof. dr. Makso Snuderl: Kulturni delavec mora biti stalno aktiven	4/305
Slavko Tiran: Srebrni jubilej Partizanskega invalidskega pevskega zbora	1/24
Tone Vidmar-Luka: Vojaska in politična zmaga	3/202
	4/292

AKTUALNE TEME, POLEMIKE, GLOSE, MNENJA

Borci revolucije o današnjih problemih Branka Borojevič: Poroštvo za varstvo dežele — politična in borbena enotnost ljudstva	1/41
Mojca Drčar-Murko: Kaj bi se utegnulo zgoditi v letu 1969	3/212
Mojca Drčar-Murko: Pripadnost Evropi — toda kateri	3/224
Mojca Drčar-Murko: Logična nit v dosedanjem razvoju jugoslovanske zunanje politike	8—9/617
Savo Drljevič: Viri in temelji naših nazorov o narodni obrambi	10/741
Andro Gabelič: Enakopravnost ob teoriji o omejeni suverenosti	6—7/496
Borci včeraj, danes, jutri (M. G.)	4/344
Drago Košmrlj: Neuvrščene dežele v akciji	8—9/612
Kongresne teme (K. T.)	11/852
Oblikovanje dolgoročne razvojne zamisli (T. K.)	2/100
Nekaj značilnosti letošnjih gospodarskih dogajanj (T. K.)	6—7/493
Tone Krašovec: Pričakovanja 1970	8—9/625
Z. Kržišnik: Človek našega časa	12/931
Razvijanje tradicij NOB (iz referata Franca Leskoška-Luke)	1/33
Mednarodna organizacija dela (M. Liška)	4/341
	12/940

Nekatere napake pri pouku NOB na srednjih šolah	11/855
Ernest Petrin: Slovenski izseljenci v domovini	8—9/628
Jože Plešnar: Afrika danes	2/114
Milenko Šober: Naš turizem v času in prostoru	2/106
Lojze Vezočnik: Svetovno gospodarstvo v letu 1969	12/935

SPOMINI, ZAPISI

Pavel Avbelj: Težave Denarnega zavoda Slovenije pri povezavi s podružnicami	5/468
Aleš Bebler: Spomini na Staneta — generallajtnanta Franca Rozmana	11/838
Miha Bertoncclaj: Skozi desetdnevno ofenzivo	12/988
Spomini Jožeta Dolgana na pokojno hčerko Mileno	3/255
Marija Dolinar: Tuja kri na naših tleh	8—9/679
Tončka Drobnič: Mitraljez	2/141
Andreana Družina-Olga: Če ni, tudi vojska ne vzame	3/261
Andreana Družina-Olga: Tinina prva ljubezen	12/977
Anton Grašič-Savo: Tako je bilo osvobodjeno Zagorje	8—9/763
Ing. arh. Ivan Gregorčič-Vid: Življenje v tiskariki postojanki 11 A — Triglavski tiskarni	5/432
Konrad Grilec: Denarno poslovanje za območju Celja po osvoboditvi	5/42
Milan Guček: Po neizhujenih sledih	12/969
Matevž Hace: Italijanska julijska ofenziva na Notranjskem leta 1942	8—9/661
Marija Jordan-Ančikova: Tri zgodbi- ce iz partizanov	2/151
Dr. ing. Vlado Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar	5/426
Rudolf Kavčič: Notranja in zunanja reorganizacija Denarnega zavoda Slovenije ter likvidacija starih bank v združeni Sloveniji	5/474
Vojteh Kavčič: Prvič sem videl komandanta Staneta	11/842
Alojz Kersnič: Finančni tečaji pri predsedstvu SNOS	5/459
Lojze Kersnič: Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko Primorje	5/460
Miha Klinar: Utrinek	2/137
Ing. Vlado Kopač: Obveznice 5 % posojila svobode leta 1942	5/410
Alojz Kramar: Organizacijski, pravni in študijski posli v Denarnem zavodu Slovenije	5/444
Silvo Križmanič: Moja pot do zaposlitve v Denarnem zavodu Slovenije	5/457
Drago Kumer: Ludvik Zupanc-Ivo pripoveduje	1/63
Ivan Kurinčič: Spomini organizatorja KP v Idrijskem in Mlinskem pred 50 leti	12/975
Slavo Martelanc: Denarni zavod Slovenije pobudnik denarnega gospodarstva v celjskem okrožju	5/475
Jože Mekinda-Franci: Komandant Stane na Štajerskem	11/840
Stane Mešič: V zasedi	2/146
Zlatko Močnik: Ciklografija v Ljubljani 1941—1945	5/413
Adolf Moškon: Pred 28 leti	8—9/664
Nace Možina: Poslovanje in premiki podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Gorenjsko	5/465
Anton Ogrin: Bančništvo na Sloven- skem in Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS	5/396
Anton Ogrin: Razvijanje Denarnega poslovanja v osvobodilni vojni	4/447

Anton Ogrin: V spomin pokojnim . .	5/480	»Sedmina«, novi slovenski film (M. G.)	2/175
Andrej Pagon-Ongarev: Ranjen . .	1/58	Zvone Kržišnik: Nekaj misli o jugo-	
Andrej Pagon-Ongarev: Prvi s Cerk-		slovenskem filmu	12/1002
ljanske	12/982	Kajuhove nagrade za 1968 leto . . .	3/268
Dr. Stane Pavlič: Nekaj spominov na		Knjižnica NOV in POS (M. L.) . . .	6—7/571
delo Odseka za prehrano pri pred-		Ob katalogu Muzeja ljudske revolu-	
sedstvu SNOS	5/395	cije (M. M.)	12/1009
Mile Pavlin: Izgubljeni v snegu . .	1/53	NOB in ljudska revolucija — vedno	
Stane Petelin-Vojko: V sovražnem		prisoten navdih za sodobno kul-	
zaledju	12/994	turno ustvarjanje	8—9/691
Franc Potočnik: Partizanski spomini		Alenka Nedog: Tone Tomšič je bil	
na otok Vis	8—9/659	eden od tvorcev tistega gibanja,	
Tone Prantar: V obkoljeni hiši . .	8—9/669	iz katerega je vzniknila naša re-	
Vinko Repe-Triglavske: Nad zasneže-		volucija	8—9/695
nimi prepadi	8—9/682	Zagovor kritično sojene knjige (Fran	
Anton Rogelj: Poslovanje Denarnega		Roš)	10/804
zavoda Slovenije po osvoboditvi	5/470	Listamo po programih slovenskih za-	
Aleš Sedlar: Zmagali sta mladost in		ložb za leto 1969 (S. R.)	1/69
volja	2/130	Franc Križnar: Ne vdaj se, fant (S. R.)	2/172
Stane Semič-Daki: Nekaj spominov		Manica Lobnik: Mlade trave (S. R.)	2/173
na komandanta Franca Rozmana-		Ivo Grahor: Življenje in smrt (S. R.)	3/269
Staneta	11/843	Slobodan Nešović: Moša Pijade in	
Branko Simčič: Kako smo risali par-		njegov čas (S. R.)	3/271
tizanski denar	5/429	Dve izvrstni slovenski noviteti (S. R.)	3/272
Aleš Stanovnik-Iztok: Vsaj mrtvega		Alenka Nedog: Tone Tomšič (S. R.)	6—7/572
mi pustite	2/134	Vladimir Dedijer: Izgubljeni boj J. V.	
Milan Škerlavaj-Petrač: Bančne de-		Stalina (S. R.)	6—7/574
narne vrednote med ljubljansko		J. J. Servan-Schreiber: Ameriško iz-	
ilegalo 1941—1943	5/403	zivanje (S. R.)	6—7/576
Tiskanje bonov in obveznic v par-		Prežihov Doberdob v novi izdaji	
tizanskih tiskarnah	5/419	(S. R.)	8—9/701
Moji prvi stiki z Denarnim za-		Iz roda v rod, duh išče pot (Slavko	
vodom Slovenije	5/442	Rupel)	8—9/701
Jože Štrukelj: Moji spomini na De-		Willard Motley: Potrkaj na vsaka	
narni zavod Slovenije pri podruž-		vrata (S. R.)	8—9/704
nici za Slovensko Primorje	5/478	France Bevč: Moja mladost (S. R.)	8—9/705
Ostoj Tuma: Kako so tiskali bone v		Ustanovitev — prva knjiga v zbirki	
ljubljanski ilegali leta 1942	5/406	dokumenti štirih generacij (S. R.)	8—9/706
Olga Virens-Jurančičeva: Kako in za-		Ladislav Grat-Kijev: V metežu (S. R.)	8—9/708
kaž sem prišla v partizane in v		Knjiga o taborišču v Jasenovcu	
Denarni zavod Slovenije	5/451	(S. R.)	10/800

DOKUMENTI

Dr. Tone Ferenc: Vseljudska vstaja		Knjiga o peti prekomorski brigadi	
v Slovenskem Primorju po kapi-		(S. R.)	10/801
tulaciji Italije	2/156	Jugoslavija v oktobru (S. R.)	10/802
Marjan Grampovčan: Revolucija na-		Nada Gaborovič: Vsaka noč mine	
ša nikoli ne zastara	11/886	(S. R.)	10/803
Božidar Jakac: Snov, ki jo nudi osvo-		Mladen Oljača: Kozara (Slavko Ru-	
bodilna borba	1/14	pelj)	11/911
Vilko Kolar-Domen: Minilo je 25 let	12/955	Anton Ingolič: Šumijo gozdovi do-	
Florjan Laimiš: Gverilsko-partizan-		mači (S. R.)	11/912
sko bojevanje — pogled v zgodo-		Heinz G. Konsalik: V omani LSD	
vino in sedanost	10/782	(S. R.)	11/913
Florjan Laimiš: Pedeset let	11/894	Književni pregled 1969 (S. R.) . . .	12/1003
Manifest I. kongresa slovenskih kul-		Edvard Kardelj: Potovanje skozi čas	
turnih delavcev	1/18	(S. R.)	12/1008
Janez Mlakar: Ustanovitev komuni-		Boj — svojevrstna knjiga v spomin	
stične stranke 1919	4/357	na revolucionarno dejavnost pred	
Naročevanje materila za NOV in POJ	12/966	vojno (S. R.)	12/1011
Alenka Nedog: Pri obnavljanju kom-		Vilko Vinterhalter: Življenjska pot	
unistične stranke na Slovenskem	3/195	Josipa Broza Tita (J. S.)	2/171
Mile Pavlin: Napad na Rašico	11/884	France Stiglic: Moji partizanski filmi	8—9/694
Resolucija I. kongresa slovenskih kul-		Fran Žižek: Umirati je mogoče za	
turnih delavcev na osvobojenem		stvari, iz katere veruješ	8—9/697
ozemlju	1/17		
Fabijan Trgo: Četrta in peta sovražna			
ofenziva	6—7/532		
Leta 1944 (Tone Vidmar-Luka) . . .	4/348		
Srečko Vilhar in Albert Klun: Vo-			
jaški ustroj »slovanskih čet« in			
njihove naloge	11/874		
Obveznice posojila narodne osvobodit-			
ve 1943 (Vera Visočnik)	5/422		
Fran Žižek: »Napravite mi to deželo			
nemško«	8—9/635		

KULTURNA PANORAMA

Dr. Tone Ferenc: Že v mladih letih		Likovna skupina »Gruda« 1938—1968	
sem imel priložnost videti mar-		(Stane Kumar)	1/87
sikateri okupatorjev ukrep za uni-		Stane Kumar: »Društvo umetnikov	
čenje slovenskega naroda	8—9/697	Zemlja« 1919—1969	11/918
		Ob 70-letnici slikarja Božidarja Jakca	8—9/717
		Ob smrti Ivana Miklavca	2/177
		Razstave naših umetnikov in samo-	
		ukov v vojnih in koncentracijskih	
		taboriščih, izgnanstvu in v parti-	
		zanih (Vera Visočnik)	1/77
		Marij Pregelj (Vera Visočnik)	3/276
		Kipar Janez Weiss-Belač in slikar	
		Ivan Seljak-Copič (Vera Visočnik)	4/370
		»... Največje upanje slovenske umet-	
		nosti in že danes njen največji	
		ponos Rihard Jakopič...« (Vera	
		Visočnik)	6—7/580

Obisk pri slikarju Nandetu Vidmarju (Vera Visočnik)	8—9/710
Razstava nadrealizma — socialna umetnost v Muzeju suvremene umetnosti v Beogradu (Vera Visočnik)	8—9/718
Slikarka in likovna pedagoginja Alenka Gerlovič (Vera Visočnik)	8—9/722
Nastajanje in nastanek grafičnih map (Vera Visočnik)	10/807
Slikar in grafik Zoran Mušič (Vera Visočnik)	11/916
Slikar in grafik Maksim Sedej	12/1014

MED REVIJAMI

Economist 1/92, 2/189, 4/379, 6—7/599, 10/829, 12/1018	
Jeune Afrique	1/93, 3/283, 4/380
L'Express	4/382, 12/1021
News Week	8—9/724, 11/925
Monde Diplomatique	6—7/598
Nouvel Observateur 2/187, 3/285, 8—9/730, 12/1017	
Time	1/92, 2/185, 3/282, 8—9/732
World Report	12/1020
US News and World Reporter	6—7/601, 10/826, 11/924
World Today	6—7/002, 8—9/727

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

1/96, 2/191, 3/288, 4/383, 6—7/606, 8—9/735, 10/831, 11/927, 12/1023	

SODELUJOČI LIKOVNI UMETNIKI

Đorđe Andrejević-Kum	8—9/713
Ivan Cargo	1/57
Marijan Detoni	8—9/702
Vojko Dimitrijević	8—9/623
Alenka Gerlovič	1/61
Vito Globočnik	1/75, 10/821
Vinko Grdan	8—9/651
Krsto Hegedušić	8—9/627, 11/833
Božidar Jakac 1/5, 15, 19, 2/135, 4/337, 5/425, 10/781	
Rihard Jakopič 6—7/485, 489, 495 499, 503, 507, 513, 516, 525, 531, 570, 575, 577, 579, 583, 586, 588, 589, 593, 597	
Vlado Jordan	1/37
Dore Klemenčič-Maj	1/32, 10/795, 799
Milan Konjović	8—9/675
Stane Kumer	2/139
Vladimir Laković	2/113
Lojze Lavrič	1/70
Mirko Lebez	1/89
France Mihelič 1/52, 8—9/645, 10/771, 775, 789	
Ivan Miklavc	2/147
Ismet Mujezinović	8—9/708
Edo Murtič	8—9/659
Zoran Mušič 8—9/619, 11/846, 849, 853, 858, 859, 863, 867, 873, 887, 895, 899, 903, 915, 921	
Božo Pengov	2/181
Velo Pilon	8—9/615
Nikolaj Pirnat 2/184, 4/373, 8—9/689, 10/740, 743, 751, 755, 759, 767	
Oton Postružnik	8—9/707
Marij Pregelj 1/47, 3/197, 201, 211, 215, 219, 223, 227, 231, 236, 242, 247, 254, 260, 267, 275, 8—9/699	
Vanja Radavš	8—9/703
Maksim Sedej 8—9/631, 12/933, 937, 943, 947, 954, 961, 967, 968, 973, 979, 985, 991, 997, 1001, 1007, 1013, 1015	
Ivan Seljak Čopić 4/340, 347, 365, 369, 377	
Albert Sirk	1/85
Hinko Smrekar	1/81, 2/129
Ive Subić	1/43, 2/105
Drago Vidmar	1/27
Janez Vidic	10/806
Dušan Vlajić	8—9/639
Janez Weiss-Belač 4/323, 327, 333, 359, 375	

SLIKOVNI MATERIAL

Borec na počitku med pohodom XIV. divizije na Štajersko	4/307
Komandant XIV. divizije Jože Klajnšek-Vasja in Tone Vidmar-Luka	4/293

Lirski plačilni boni po L 1, 5 in 10 (barvna priloga)	5
Lirski plačilni boni po L 500, ki ni bil tiskan (barvna priloga)	5
Lirski plačilni boni po L 1000, ki ni bil tiskan (barvna priloga)	5
Ivan Miklavc	2/179
Svetozar Marolt-Spik in Karel Destovnik Kajuh (fot. Jože Petek)	4/318
Narodni heroj Viktor Avbelj-Rudi in divizijski komisar Stane Dobovičnik-Krt (fot. Jože Petek)	4/291
Partizanski invalidski pevski zbor na pogrebu Staneta Rozmana v Črnomlju 8. 11. 1944	3/204
Partizanski invalidski pevski zbor na vaji poleti 1944	3/205
Partizanski invalidski pevski zbor pred spomenikom umrlih Židov v Amsterdamu 1962	3/207
Partizanski invalidski pevski zbor z dirigentom prof. Radovanom Gobcem in prof. Janezom Kuharjem	3/207
Partizanski invalidski pevski zbor pred partizansko grobnico na Sutjeski	3/209
Partizanska obveznica (barvna priloga)	5
Peta sovražna ofenziva (skica)	6—7/560
Peta sovražna ofenziva (proboj iz obkolitve — skica)	6—7/567
Pismo doktorja Marjana Breclja ing. arh. Branku Simčiču	5/430
Plakat za razstavo »Gonarske slikarske Sole«, avgusta 1942	1/22
Podpisi udeležencev I. kongresa kulturnih delavcev v Semiču 4. do 5. januarja 1944	1/01—11
Pohod v snegu in mrazu (fot. Jože Petek)	4/313
Predsednik Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo dr. Jože Vilfan govori v Ajdovščini 19. 9. 1943	2/167
Pripomočki, s katerimi so narisali 5 % obveznici	5/411
Položaj 26. maja 1943 (skica)	6—1/563
Prodor glavne operativne grupe v vzhodno Hercegovino in Črno gor (skica)	6—7/553
Protiofenziva glavne operativne grupe NOVJ februarja 1943 (skica)	6—7/545
Protidarec enot glavne operativne grupe pri Gornjem Vakufu (skica)	6—7/549
Prvi blagajnik Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS Alojz Stular	5/453
Prva faza četrte sovražne ofenzive (skica)	6—7/540
Prvi predsednik Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS Lavoslav Dolinšek	5/448
Razstava slovenskih partizanskih umetnikov v Črnomlju 13 do 24. januarja 1945	1/7
Franc Rozman-Stane	11/835
Skica pohoda XIV. divizije na Štajersko	4/298
Skupina naših vojakov na Korziki leta 1944	11/877
Sodelavci Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS, jeseni 1944	5/400
Ustanovni občni zbor »Partizanskega umetniškega kluba« v Semiču 3. oktobra 1944	1/25
Zborovanje Osvobodilne fronte v Rihembergu 18. 9. 1943	2/161
232. slovenska četa 1945	11/879
5 % obveznici posojila svobode OF, (barvna priloga)	5
3 % obveznica narodne osvoboditve (barvna priloga)	5
3 % obveznica narodne osvoboditve (barvna priloga)	5

borec

1

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XX

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10 — REVIIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTHER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Josip Vidmar: Na kongresu slovenskih kulturnih delavcev . . .	1
Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju	9
Božidar Jakac: Snov, ki nam jo nudi osvobodilna borba	14
Matej Bor: Za bolj humane družbene odnose	19
Dr. Metod Mikuž: Ob 25. obletnici partizanskega kulturniškega kongresa	20
Marta Schmidt: Ljudi je treba zblíževati ne pa odtuževati . . .	23
Prof. dr. Makso Snuderl: Kulturni delavec mora biti stalno aktiven	24
Dore Klemenčič-Maj: Boj in umetniško ustvarjanje sta bila tesno povezana	26
Lojze Krakar: Davek času	28

AKTUALNE TEME, POLEMIKE, GLOSE, MNENJA

Zvone Kržišnik: Clovek našega časa	33
Borci revolucije o današnjih problemih	41

SPOMINI, ZAPISI

Mile Pavlin: Izgubljeni v snegu	53
Andrej Pagon-Ogarev: Ranjen	58
Drago Kumer: Ludvik Zupanc-Ivo pripoveduje	63

KULTURNA PANORAMA

Listamo po programih slovenskih založb za leto 1969 (S. R.) . . .	69

LIKOVNA UMETNOST

Razstave naših umetnikov in samoukov v vojnih in koncentracijskih taboriščih, izgnanstvu in v partizanih (Vera Visočnik)	77
Likovna skupina »Gruda« 1938—1968 (Stane Kumar)	87
Med revijami	90
Bibliografija knjig	96

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišaji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na 1. strani: France Mihelič: Kronist (detajl), 1955, barvni lesorez

Na kongresu slovenskih kulturnih delavcev

Josip Vidmar

Za prvo temo na kongresu slovenskih kulturnih delavcev so prireditelji izbrali snov: slovenska kultura in osvobodilna borba. Jaz sem si jo samovoljno spremenil v odgovor na Župančičevo vprašanje: »Kdo so, ki rad bo vodil narod moj?« Vendar v svojem referatu ne bom odgovarjal na to vprašanje neposredno, temveč po poti, ki je v skladu z značajem nocojšnjega zborovanja, zborovanja kulturnih delavcev in z njegovo prvo, poverjeno mi temo. Pokazal bi rad, kako je naša osvobodilna borba vsa iz duha naše preteklosti, naše velike preteklosti kajpada, in še iz duha naše kulture, ki je imela vse do začetka 20. stoletja svoje središče v literaturi. Če je naša današnja borba v skladu z našo veliko preteklostjo in z našo kulturo, potem je v skladu z njima tudi njena vodilna sila in odgovor na Župančičevo vprašanje potem ne bo več težak.

Naša velika preteklost! Prešeren je v osmem, se pravi v osrednjem sonetu svojega najpopolnejšega umotvora v Sonetnem vencu podal genialno rekapitulacijo naše zgodovine. Spominjajoč se velikega kralja Sama in njegove neodvisnosti, nadaljuje v kratkih in silnih potezah skozi stoletja preteklosti:

Obložile očetov razprtije
s Pipinovim so jarmom sužno ramo;
odtod samo krvavi punt poznamo,
boj Vitovca in ropanja Turčije.

Od teh zgodovinskih trenutkov, pri katerih se ustavlja njegova misel, mirno lahko izpustimo »boj Vitovca«, boj med dvema fevdalnima rodovinama, v katerem je bil slovenski narod v bistvu pasiven. Izrecno dejaven pa je bil v »krvavem puntu« in v »ropanju Turčije«, zato mislim, da sta to edina zgodovinska momenta, ob katerih si mora današnji čas izprašati vest. Dejstva kmečkih uporov in turških vpadov so slehernemu razumniku znana. Boji kmečkih mas za izboljšanje tlačanskega življenja zoper graščake in boj naših, od fevdalne gospode nezaščitenih vasi in trgov zoper turške roparje, so v naši zgodovini edina manifestacija naše življenjske moči. Puntarija je bila brezupno podjetje, ki se je moralo končati z neuspehom, toda bila je junaška, junaški je bil tudi odpor naših kmečkih množic proti Turkom. Če ta dejanja primerjamo z današnjim dnem, se nam osvobodilne borbe nikakor ni treba sramovati. Kakor naša današnja borba ne zaostaja za onima glede na hrabrost, marveč zahteva celo mnogo več junaštva, tako ju nedvomno presega po zaposlenosti vsega naroda, po mobilizaciji vseh narodnih sil. Navzlic nekaterim odpadnikom pa lahko trdimo, da je v našem boju udeležen ves narod, kar je prva odlika našega časa v primeri s punti in turškimi boji. Še večja pa je razlika v smiselnosti obeh borb. Turški boji so bili slučajni in sporadični poizkusi silobrana brez kake možnosti za dokončno uničenje turške napadalne sile, kmečki punti pa

* Iz knjige Josipa Vidmarja: Srečanje z zgodovino.

so bili vnaprej z vso nujnostjo obsojeni na neuspeh. Samo neuka množica je mogla verovati v uspeh pokrajinsko omejenega kmečkega življa brez organizacije in brez produkcijskih sredstev. Popolnoma drugačne pa so perspektive današnje borbe. Mi nismo osamljeni in nismo nikdar bili. Dvignili smo se v zvezi s Srbi in Hrvati, in sicer v trenutku, ki vsaj za nas, Slovence, pomeni morda zadnjo možnost za osvoboditev in združitve vsega našega naroda in ozemlja. In dvignili smo se v času, ko so bili naši zavojevalci zaposleni v borbi z največjimi velesilami: z Rusijo, Anglijo in Ameriko. Vera v uspeh je zajela ves narod in dogodki ter ves potek naše borbe jo od meseca do meseca utrjujejo in potrjujejo.

Če si tedaj izprašamo vest pred velikimi deli naših očetov in dedov, si mirno lahko damo odvezo. Mirne duše lahko trdimo, da smo jih vredni in da vršimo večjo, slavnjejšo in srečnejšo nalogo, kakor jo je katerikoli rod v naši preteklosti. Izpolnjujemo jo gotovo ne manj junaško, pač pa neskončno bolj smiselno in, kakor smo vsi prepričani, neskončno bolj uspešno. Vsekakor pa je naše delo v duhu dveh velikih momentov naše preteklosti, se pravi v skladu z duhom najboljših generacij in slojev v zgodovini slovenskega naroda. V nekem smislu je naš osvobodilni boj sinteza in dovršitev onih dveh davnih poizkusov. Zakaj, mi se borimo tako zoper okupatorje, kakor hkrati tudi zoper gospodo, ki je v naši dobi stopila na mesto fevdalnih mogotcev, zoper tiste, ki so zaradi svojih neupravičenih in nepravilnih gmotnih koristi najprej pripravljali propast naše države, nato pa nastopili zoper osvobodilno vojsko ter se pridružili zločinskim napadalcem. V nekem smislu je naš osvobodilni boj celo sinteza in dovršitev.

Narod pa se ne razodeva samo v svojih zgodovinskih dejanjih, zlasti ne majhen narod, postavljen na najnevarnejše križišče v Evropi, marveč se njegova življenjska volja in njegov genij izražata tudi v delih, to je v kulturnih dejanjih njegovih največjih mož. Ali je naša borba v skladu z duhom, s sanjami in željami velikih osebnosti? Sklicujemo se nanje in trdimo, da ravnamo v soglasju z njimi. Nocoj, pred tem zborom bi hotel te trditve podpreti nekoliko podrobneje, predvsem kar zadeva osebnosti naših treh literarnih velikanov: Prešerna, Levstika in Cankarja, zlasti pa kar zadeva Prešerna, ki je in ostane najvišja manifestacija slovenskega duha, ki je zdaj in za vedno naš genij.

Na svoji nedavni poti v bosansko Jajce sem v pogovoru pokazal predsedniku AVNOHA, Vladimirju Nazorju, žepno izdajo Prešerna, ki me kakor marsikoga med nami v teh dneh spremlja na vseh potih. Stari hrvaški poet je nekaj časa molče listal po knjižici, nato pa se je obrnil k svojim tovarišem in dejal: »Pomislite, kaj lahko povzroči takale knjižica pesmi. Tale je ustvarila slovenski narod. Brez nje ga ne bi bilo.« — Vsi mi vemo, da je v teh besedah veliko resnice. Mož, ki je ustvaril to knjižico, je nedvomno bistveno posegel v usodo slovenskega naroda, morda sploh odločilno. Njegov genij mu je narekoval odločitve, a navdajal ga je tudi s spoznanjem, ki ga danes vsi čutimo kot pozitivno in tvorno. Narekoval mu je koncept, ki nam mora biti važno in dragoceno izročilo.

Ker je veroval in vedel, da smo Slovenci narod, je bila Prešernova prva želja v tedanjem, glede narodne zavesti tako turobnem času, »da zbudil bi Slovenščino celotno«, kakor pravi v »Sonetnem vencu«. V isti pesnitvi pa je tudi sonet, ki govori o zaželenem slovenskem Orfeju, ki naj bi »spet zedinil rod Slovenščine cele«. V teh dveh stihih je izražen narodni koncept, ki je kakih petnajst let kasneje dobil svojo prvo politično obliko v resoluciji dunajskih visokoločev. Ta je na čelo slovenskega programa postavila »Zedinjeno Slovenijo«. In ta program je ostal program Levstika in Cankarja in vseh zavedno slovenskih generacij vse preko »Preporoda« do Osvobodilne fronte, ki ga je samo dopolnila v konceptu »Združene in svobodne Slovenije«.

Druga točka Prešernove narodnostne miselnosti je bilo — slovanstvo. »Otrok, kar ima Slava, vsi naj si v roke sežejo, da oblast in z njo čast, ko pred, spet naša bosta last«, — pravi čisto politično programsko v »Zdravljici«. Toda niti pri tem širnem slovanskem konceptu ni Prešeren nikoli ne zatajil ne pozabil slovenske individualnosti. Ni se ponižal do vrazovstva, ali kakor bi rekli v nedavni preteklosti, do jugoslovenstva, marveč je vztrajal in zahteval enakopravnost in spoštovanje za vse člane slovanske družine, za velike in male. Ne bom navajal dokazov, s katerimi je pobijal Vrazovo zahtevo po opustitvi slovenske narodne individualnosti in ki so vam vsem znani. Opozarjam vas samo na njegov ironični epigram, v katerem trpko zasmehuje »bahače četvero bolj množnih Slave rodov«:

Ceh, Poljak in Ilir, Rus svoj zobraziti jezik,
njih le mogočni ga rod ima pravico pisat';
Beli Hrovat, Rusnjak ne, Slovak ne, s Slovenci ne drugi,
tem gre, Slave pesom, lajati, tace lizat'.

Zahteva po enakopravnosti ne more biti bolj trpko pa tudi ne bolj jasno izražena. Nanaša se kajpada samo na jezikovno enakopravnost, v Prešernovem času o njeni politični inačici ne bi imelo niti smisla govoriti, toda jezikovna zahteva je tako jasna, silovita in nepopustljivo samozavestna, da ne bi kasneje v spremenjenih razmerah nobenemu Prešernovemu rojaku smelo priti na misel zadovoljiti se v slovanski državi z vlogo državljana druge ali tretje vrste, a kamokoli sprejeti za slovenski narod v jugoslovanski državi usodo neenakopravnega in podložnega naroda. Odločno slovansko, a tudi že preroško jugoslovansko je čutil in mislil Levstik, ki pa je prav tako odločno branil slovenski jezik, ali kar pomeni isto, slovensko enakopravnost v družini južnoslovanskih narodov. In Cankar, ki je bil politično docela jugoslovansko opredeljen, je pisal o ljudeh, ki so bili jugoslovanstvu na ljubo pripravljeni žrtvovati svoje slovenstvo: »Gnusi, prav gnusi pa so zame tisti, ki ponujajo slovenski jezik...« Vedel je, da ne ponujajo samo jezika, temveč tudi enakopravnost, kar pomeni isto kot čast in dostojanstvo naroda.

Osvobodilna fronta ima v svojem programu združeno in svobodno Slovenijo, ima Jugoslavijo in še skupnost vseh slovanskih narodov pod vodstvom največje slovanske države, Sovjetske zveze. S tem je segla prek Cankarja, Levstika nazaj k Prešernu in njegovemu slovanskemu konceptu, ostala pa je zvesta njemu in Levstiku in Cankarju, ker v tem programu vztraja hkrati tudi pri popolni enakopravnosti svobodnih in združenih Slovencev, katerim jamči vso pravico samoodločanja vključno do odcepitve. Mirno tedaj lahko ugotovimo, da v programu našega osvobodilnega boja resnično živi visoki politični duh naših treh genijev, tvorno stopnjevan v skladu z veličino časa in z zrelostjo evropskega človeštva. Osvobodilna fronta in njena borba predstavljata dejansko uresničenje njihovega modrega izročila in njihovih oporok.

Toda ti trije slovenski možje niso bili samo politiki ali vidci in kažipoti narodovih poti, marveč so bili tudi spoznavalci in učeniki prave človečnosti, tolmači človeškega srca in njegovih najdragocenejših nagonov in stremljenj. Duh je, ki oživilja; program je samo smer. Iz kakšnega duha in s kakšnimi čustvi ga zasleduješ, taka je zadnja vrednost tvojega dejanja in nedejanja. Ali je ta vrednost naše borbe v skladu s plemenitimi odkritji in izpovedmi naših mož?

Predolga bi bila pot, če bi hotel iz del Prešerna, Levstika in Cankarja korak za korakom prikazovati podobe resničnega in visokega človeškega bitja, kakor ga je vsak izmed njih razkrival tu v mukah in borbah, tu v grehu in kesanju svojega srca. Izbral bom krajšo pot. Skušal bom razgrniti pred nami vso skalo čustev, ki

oživljajo našo osvobodilno borbo, in se bom pri vsakem izmed njih ozrl za potrdilom in sodbo k našim trem vidcem in vedežem.

Ali ste se kdaj izpraševali, kakšna in katera čustva so vas privedla v osvobodilno borbo in vas vodijo v nji? In kakšna čustva nastajajo v vas v teku te borbe in kako se v vas razvijajo, pretvarjajo in preobražajo? Ponovimo to razmišljanje nocoj skupno!

Na prvi pogled je kajpada jasno, da je intimna, osebna pobuda za osvobodilno borbo v vsakem posamezniku zelo zamotan čustven polet, v katerega so vtikani najrazličnejši nagoni, nagibi in stremljenja, ki komaj zaznavno ali celo neopazno prehajajo drug v drugega. Nam gre za osnovne izmed njih, za tiste, ki kakor osnovne barve sestavljajo mavrico našega sodobnega čustvovanja.

Najpreprostejše čustvo, ki živi v osvobodilni borbi, je čustvo za samoohrano in za silobran. Vsako živo bitje se brani, če mu ogroža življenje. To je prvobitna osnova vsega našega sedanjega življenja. Narava je in ni ji treba ne razlage ne potrdila. Na nji slone vsa višja in žlahtnejša čustva, ki nas spremljajo na naši poti. Tu je čustvo ponosa ali čustvo za čast, osebno in skupno narodno. Tu je junaštvo ali volja za premagovanje nevarnosti; tu je čustvo dolžnosti do naroda, tu je domovinska ljubezen z vsemi svojimi otenki od ljubezni do rodne hiše in do rodnega kraja, pa vse do ljubezni do naroda kot nosilca neznanih, toda slutenih stvarniških možnosti; tu je končno ljubezen do človeštva sploh, ljubezen do tistih velikih človečanskih smotrov, za katere svet krvavi in se žrtvuje.

Čustvo ponosa in časti. Kje je vreden človek, ki ga ne bi poznal? Kateri narod more obstati brez njega? Prešeren ga dramí in obuja nenehoma.

Ah, kdaj bova vid'la vstati
bratov jaz, ti čast otrok?

Pravi v »Elegiji mojim rojakom«, ki jim očita v isti pesmi: »Za dežele čast si led!« v »Zdravljici« berete: »...da oblast in z njo čast ko pred, spet naša bosta last.« V »Sonetnem vencu«, ko sanjari o slovenskem Orfeju, hrepeni predvsem za tem,

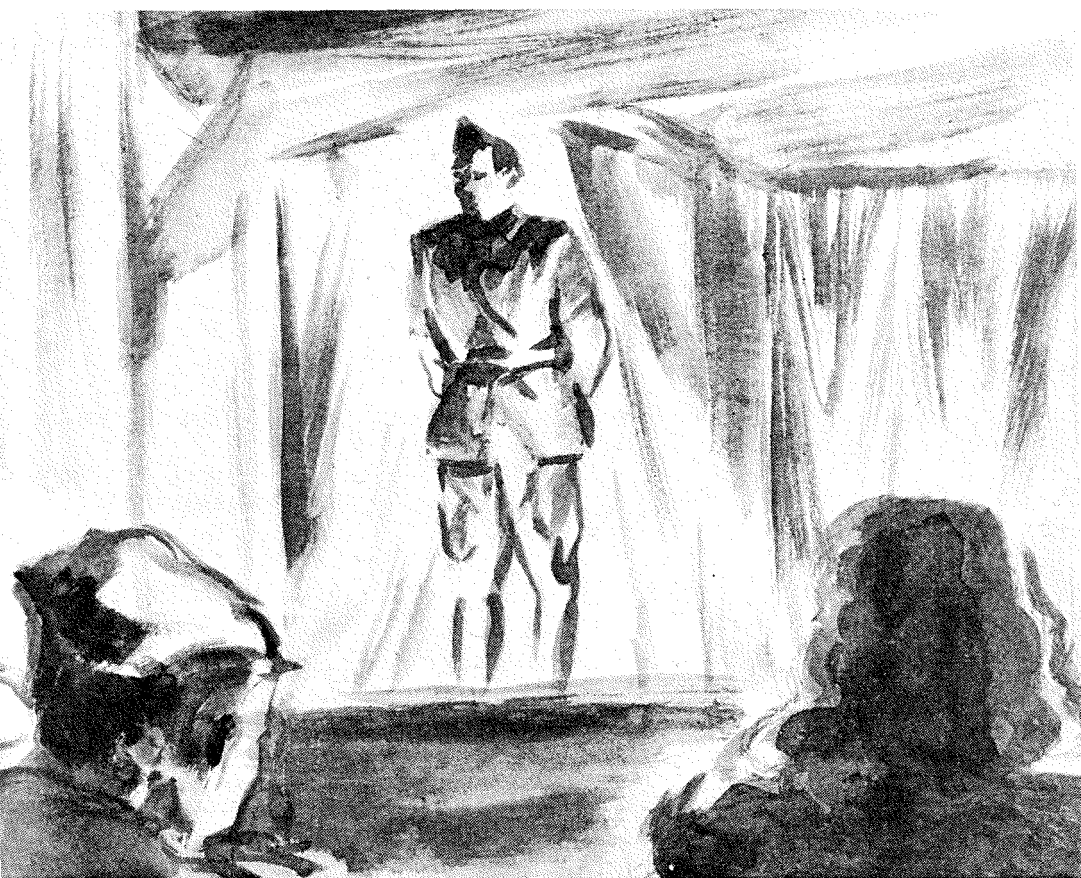
da bi nam srca vnel za čast dežele...

Ponosni Levstik je v Jurčičevega »Tugomerja« vnesel toliko strastnega narodnega ponosa prav gotovo zato, da bi z njim navdal svoje ponižne in nezavedne rojake in Ivan Cankar nas je v žalosti in obupu imenoval narod hlapcev samo zaradi tega, da bi mlačni, nezavedni in pohlevni slovenski živelj vsaj z bičanjem spremenil v narod s smislom za čast in ponos.

Če v čem, je naša osvobodilna borba v popolnem skladu z miselnostjo in s prizadevanjem naših mož prav v tem vprašanju narodnega ponosa in časti. Ne le da deloma izvira iz njiju, marveč ju hkrati tudi ustvarja in to utemeljeno ustvarja. Čustvo, ki danes iz nje nastaja med nami, ni puhla, kričava objest, temveč je mirno in naravno razpoloženje naroda, ki se je v najtežji preizkušnji svoje zgodovine in v najtežjih okoliščinah s svojo energijo in s svojimi žrtvami za svobodo uvrstil med prve narode sveta.

Junaštvo: Krepost in čustvo, brez katerega sploh ni ne velikega dela ne velikega dejanja. Ali naj ga zagovarjam in mu iščem potrdila? Bilo bi me skoraj sram takega početja. Da ga je v naši osvobodilni borbi treba, ve vsakdo izmed nas, še bolje pa vedo to naši nasprotniki in vsi tisti, ki so ostali doma, ali tisti, ki od daleč gledajo našo borbo. Poet, ki je napisal stihe:

manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim soncem sužni dnovi,

Božidar Jakac: Filip Kumbatovič odvarja Slovensko narodno gledališče v Črnomlju, februar 1944, laviran tuš

je vedel, kaj je junaštvo. Pisec, ki je ustvaril nemara edinega junaka v slovenski literaturi, Martina Krpana, z njegovim mirnim, naravnim, samo po sebi razumljivim junaštvom, je vedel morda o našem slovenskem junaštvu največ. Srečen in ponosen sem, da z orožjem naše osvobodilne borbe ne kriči in se ne razglaša, da ni prenapeto in krčevito, temveč preprosto in samo po sebi umljivo, skratka tako, kakor nam ga je v svoji klasični povesti pokazal Levstik. Ivan Cankar ni bil epična ali junaško pripovedna narava. Njegovi spisi ne opisujejo junakov. Kako tudi — v času, v katerem je živel! Toda bil je neutrujen pripovednik samozvesti in ponosa, ki sta v rodu z junaštvom, ustvaril je lik Maksa, nemočnega, toda globoko junaškega borca za človečnost in pravico, in ustvaril je hlapca Jerneja, zopet nemočnega, a neodjenljivega bojvnika za svoje z delom pridobljene pravice. In končno, ali ni bilo vse Cankarjevo delo eno samo pritajeno in vdano junaštvo? Vdano in resignirano, ker drugačno v tistih časih ni moglo biti. Toda vendarle resnično junaštvo! Izročilo tega čustva je prišlo z njegovo strastno željo spremeniti Slovence v ponosen narod, v našo borbo in je dobilo v nji svoje poveličanje, bodrost in

zmagoslavni optimizem. Jasno, heroizem našega boja je dopolnilo oporok vseh naših mož. Eno samo opombo še o tem. Ne vem, ali se je tudi vam prejšnje čase godilo kakor meni, če sem ob slavnostnih prireditvah poslušal slovensko himno. Poslušal sem zmeraj v neki zadregi, z neko bridko ironijo njeno besedilo:

za blagor očetnjave
naj puška govori,

kajti vedel sem, da slovenska puška še ni nikdar spregovorila za blagor slovenske očetnjave. Danes poslušam to mesto z veselim in ponosnim srcem kot svečano resnico naših dni.

Domovinska ljubezen. Ali se spominjate žalostnih časov, ko je bilo to čustvo skoraj smešno in sramotno. Ko je vsaka izjava, ki ga je vsebovala, zvenela kot fraza in laž? In vendar so to čustvo poznale vse velike dobe vseh narodov in so ga poznali vsi veliki možje sveta, tudi naši. Spomnite se Prešernovih besed v Sonetnem vencu:

Skeleče misli, da Slovenec mile
ne ljubi matere, vanj upajoče ...

ali njegove elegije, kjer govori:

Itaka ni b'la bogata ...
vendar davno že slovi,
ker jo ljubil je do smrti,
vsak ji sin ostal je zvest;
mimo Itake vse črti,
kar Odisej vidi mest.

Ali njegovih besed, s katerimi opeva Andreja Smoleta:

V zemlji slovenski, predragi deželi,
ki si jo ljubil presrečno ves čas ...

Ali njegovega poziva mladeničem v Zdravljici:

Ljubezni domačije
noben naj vam ne vsmrti strup!

Itđ., itd. To je vroča, nezasttrta in neskončno prisrčna ljubezen do domovine.

Levstik je bil redkih besedi pri izražanju toplejših čustev. Toda pogledjte si njegovega Krpana, ko odkloni cesarjevo vabilo, da bi ostal na Dunaju, in ko komaj čaka, da bi se vrnil v svojo Sv. Trojico, na svoj dom. Kaj ga žene domov, če ne skrita, nikoli izpovedana, toda topla in neugnana ljubezen? — A Ivan Cankar? Iz njega je ta ljubezen bruhala kakor iz žareče vulkanske notrine, čimbolj jo je sramežljivo in na videz cinično zadrževal in tajil. Ljubil je slovensko zemljo in slovenski narod ekstatično, pisal na Dunaju himne domovinske ljubezni, polne globoke nežnosti in ogorčenja nad ljudmi, ki lažejo in hlinijo. Iz tega ogorčenja je nastala njegova psovka »rodoljub«, so nastali izbruhi, kakršni je: »Domovina, ti si kakor vlačuga, kdor te ljubi, ga zaničuješ!« Toda tudi to ogorčenje je bila ljubezen, kakršno je izražal neprikrito in nedvoumno z vsem žarom svojega srca v vseh svojih delih tako nežno in pretresljivo kakor noben drug slovenski pisatelj.

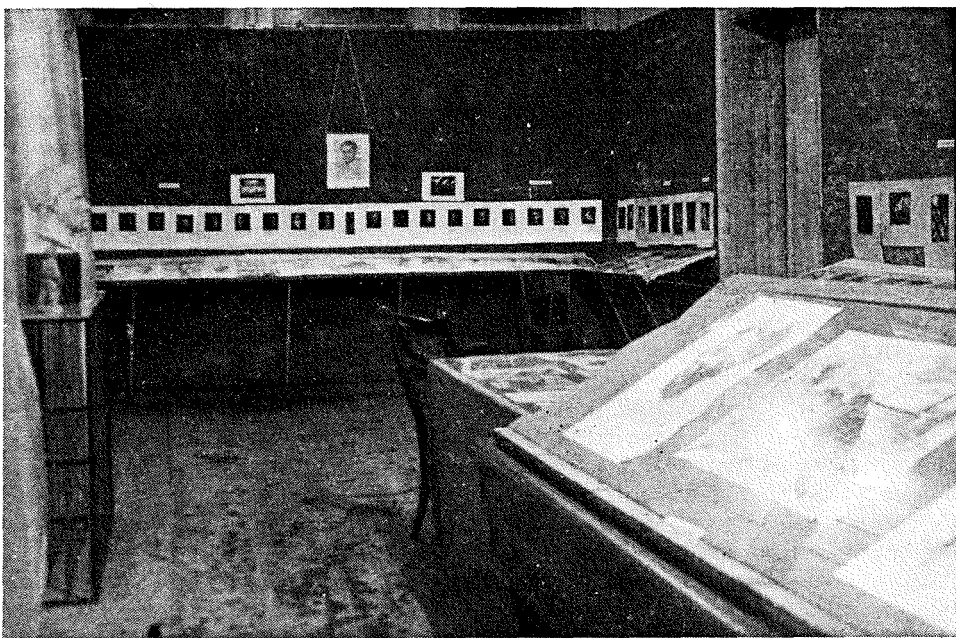
Že v njegovih časih je postala domovinska ljubezen nekaterim političnim ljudem kupčijsko sredstvo. Kasneje, v času Jugoslavije se je to še stopnjevalo in to zločinstvo je omadeževalo čustvo samo, da je postalo sramotno ali vsaj sumljivo. Toda živelo je vendarle. Zadnji dnevi Jugoslavije in mobilizacija prostovoljcev, ki jo je sprožila Komunistična partija, sta njegovo prisotnost dokazali. Pojavilo se je novo in prečiščeno, veliko in junaško, pripravljeno na poslednjo žrtev.

Naša osvobodilna borba stoji vsa na tej ljubezni, na tej novi, prečiščeni ljubezni, ki je pripravljena na poslednjo žrtev. In ta ljubezen je nalezljiva, kajti zgled je najmogočnejši pobudnik in učitelj. Danes ne živi to čustvo samo v izbrancih, marveč je zajelo množice in ves narod. Danes je Prešernova tožba, da »Slovenec ne ljubi svoje mile matere« odveč. Danes je prebujena Sloveščina cela, danes smo narod v pravem in velikem smislu te besede. To čudežno delo je izvršila naša osvobodilna borba. Ali ni tedaj v skladu z duhom naših mož in z duhom vse naše kulture?

Ostane nam končno še eno čustvo, ki živi v spletu našega osvobodilnega čustvovanja, najvišje in najbolj svečano med njimi. To je dobrohotno in požrtvovalno čustvo, ki sega prek mej naroda in se razteka s svojo toplo močjo prek vsega človeštva. Prešernu ni bilo neznano. Najjasneje ga je imenoval spet v pesmi, posvečeni spominu prijatelja Andreja Smoleta, o katerem pravi:

bolj'ga srca ni imela Ljubljana,
kak si za srečo človeštva bil vžgan.

In tudi o »sreči človeštva« je imel poet jasno predstavo, ki nas, njegove učence, mora globoko zanimati. Izrazil jo je v Zdravljici z velikimi genialnimi besedami:

Razstava slovenskih partizanskih umetnikov v Črnomlju 13.—24. januarja 1945

Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat' dan,
ko, koder sonce hodi
prepír iz sveta bo pregnan,
ko rojak,
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!

Ali je mogel imeti veliki demokrat Levstik drugačne predstave o sreči človeštva? Ali Ivan Cankar, ki ni bil samo človekoljub ali humanist, marveč je poznal tudi že marksistično ideologijo, s katero je po zaslugi Lenina in Stalina velik del človeštva dokončno rešil nacionalna vprašanja, pregnal prepír iz svoje črede in ustvaril stanje, v katerem je res vsak rojak prost in v katerem so narodi drug drugemu ne le dobri sosedi, temveč prijatelji in bratje! Ali je lahko imel Ivan Cankar drugačno vizijo o sreči človeštva kakor Prešeren?

Ali jo imamo mi, ki nas je usoda poklicala izvesti osvobodilni boj slovenskega naroda, v tem času svetovnega spopada med narodi, ki hočejo strahovati in izkoriščati ter narodi, ki hočejo dočakati oni čudoviti Prešernov dan? Mislim, da je ves naš boj v svojem bistvu boj za dan naše odrešitve, kakor tudi za dan odrešitve vsemu svetu. Prešeren nas ni zapustil niti v tem velikem času in prav to je znamenje genija: njegov smoter je tudi naš smoter. Lahko rečemo, da tudi mi nismo zapustili Prešernovega izročila. Ostali smo mu zvesti. In še več lahko trdimo. Naš osvobodilni boj je izpolnitev in uresničenje njegove človekoljubne vizije o sreči sveta. To veliko čustvo požrtvovalnega dela za »srečo človeštva«, se kot zlata nit vpleta v naš narodnoosvobodilni boj in ga poveljuje. S ponosom lahko trdimo, da se ne borimo samo za svojo lastno svobodo, temveč za blagor sveta. Srečni smo, da stojimo v spopadu, v katerem se odloča usoda bodočih stoletij, na svetli in sončni strani, ki je hkrati tudi duhovni dom naših velikanov in visoki svet vse slovenske kulture.

Vsa ta čustva samoohrane, ponosa in časti, poguma, domovinske ljubezni in vneme za srečo človeštva so v naši osvobodilni borbi spletena v eno samo, nerazdruženo celoto. Prehodi med njimi so neopazni, zato tudi neopazno prehajajo v dušah posameznikov drugo v drugo. V vsakem izmed nas žive in vsak izmed nas nosi pečat njihove vznesenosti, njihovega navdiha. Pečat njihovega navdiha pa nosi potemtakem tudi ves narod, kar ga dela velikega. Zato ni naš boj samo rodoljubje in dolžnost, marveč je poveličanje naroda in najvišji vzpon slovenske narodne misli, kar ga opredeljuje kot zgodovinsko nalogo, ki nujno mora biti in je v skladu tako z našo veliko preteklostjo kakor z vsem duhom naše kulture. Skladnost med našo kulturo in osvobodilno borbo pa je izražena tudi vidno in ne samo v naših srcih. Ne mislite, da je golo naključje, če vam danes jaz, vaš kulturni delavec, govorim kot predsednik Osvobodilne fronte. V eni stvari to ni naključje, namreč v tem, da je ta čast doletela slovenskega književnika. Naša književnost je bila v vsej naši bližnji preteklosti edina javna sila, ki je pripravljala današnji naš boj in zvesto hranila in gojila duha, ki je v njem postal kri in meso. Slučaj je, da je čast prvega mesta v Osvobodilni fronti zadela mene, ni pa slučaj, da je doletela literaturo. Jaz te časti nisem zaslužil in je nisem vreden, naša lepa knjiga pa je je vredna in jo je zaslužila, mogla bi jo celo upravičeno terjati, če bi ji ne bila dana. Dejstvo, da ji je bila zaslužena čast izkazana sama po sebi, samo znova potrjuje, kako duh naše kulture resnično in zavedno živi v naši tragični in veličastni sedanosti.

Tovariši in tovarišice!

Za zaključek se vračam k strogemu in neizprosnemu Župančičevemu vprašanju: »Kdo si, ki rad bi vodil narod moj?« Kakor je trdo to vprašanje, vodilna sila naše osvobodilne borbe lahko odgovori nanj in lahko strogemu poetu zre v oči. Lahko mu samozavestno reče: Jaz sem, ki vodi slepe sile naše preteklosti k jasnemu smotru, jaz sem, ki ostvarja ter uresničuje duha naše kulture, njene politične ali narodnostne sanje, njene vizije o sreči človeštva in njeno človečansko misijo v slovenskem narodu. Jaz sem, ki daje narodu obraz po prividih naših genijev in ga povzdiguje v zbor velikih in človečanskih narodov sveta.

Ne razumite me napak, tovariši. Ne govorim o nas, o osebah iz vodstva Osvobodilne fronte. Ne govorim vam o moči, ki je naš osvobodilni boj sprožila, ki je ustvarila Osvobodilno fronto in ki jo je dejansko po nas tudi vodila, kakor jo vodi zdaj in jo bo tudi za naprej. Ta moč je Komunistična partija Slovenije, toliko in tako ogabno oklevetana Komunistična partija. Njeno delo nam dokazuje, da je edina sila v Slovencih, ki je bila kos tako veliki nalogi, kakor jo terja naš čas. Bila ji je kos, ker je priznala in sprejela v svoj duhovni zaklad vse žlahtne dragotine preteklosti in visokega duha naše kulture, ker je tedaj globoko slovenska in ker je globoko in napredno človeška. Na Župančičevo vprašanje lahko spokojno odgovori: Jaz sem izvedla najvišji vzpon slovenske narodne misli. In mi ji moramo navdušeno pritrditi. V nji se je Prešernov genij sestal s svetovnimi geniji ruskega naroda, ki jih svet slavi kot rešitelje človeštva in se je z njimi vred uresničil na tem lepem koščku sveta, ki ga imenujemo svojega — za svobodo slovenskega naroda, za njegovo svetlo bodočnost v zboru enakopravnih narodov blage volje, za tisti praznični dan, o katerem je Prešeren govoril v svoji Zdravljici.

Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju

Razstava ilegalnega partizanskega tiska in Jakčevih slikarskih del. Manifest in resolucija. Slovensko narodno gledališče in znanstveni inštitut. Kulturniški večer: proza in poezija, ples in petje.

To so živi dokazi — izrečeni in uresničeni 4. in 5. januarja 1944 na prvem kongresu slovenskih kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju v Semiču.

Kongres je bil pomemben dogodek v zgodovini NOB. Slovenski poročevalec je nekaj dni kasneje med drugim zapisal o njem: »Bil je manifestacija vse širine in globine osvobodilne borbe slovenskega naroda, pokazal je trdno in iskreno povezanost slovenske kulture z vojnimi napori slovenskega ljudstva, bil je mogočna potrditev vsega dosedanjega političnega in vojaškega dela od strani predstavnikov vseh panog našega umetnostnega in znanstvenega sveta. Od začetka Osvobodilne fronte se je izvršni odbor trudil, da bi prav zastopnike naše slovenske kulture pritegnil v osvobodilno delo in da bi tako vtisnil naši trdi in veličastni borbi pečat globine in najširše ljudskosti. To delo so izvršnemu odboru olajšali kulturni delavci, ki so se predano in brez pomislekov že v prvih dneh po zlomu Jugoslavije 1941 priključili Osvobodilni fronti. Ni slučaj, da je postal predsednik Osvobodilne fronte prav predstavnik slovenskih kulturnih delavcev. S to izvolitvijo je hotel izvršni odbor poudariti, da se dobro zaveda velikega pomena konkretne udeležbe

I Kongres kulturnih delavcev u partizanih
Semir 4. januarja 1944.

Josip Pihman

Stojan Jovan

Dr. Anton Rutar

Rojman

George Wachter
Amer. Tor. Turij

J. Stante

Alexander Petri

Marija Viličan

~~Obenjak~~

Franko Vranjani

Filip Kalan

Muravj

Milica Stace

Milica

Brina Podunsek

Dr. Pihman

Dr. Stante

M. Atterberg

M. Kurn

Julia Marjan

Coimik Stane

Spitko Josip

Jugovic Petri

Joukhiha

Eveljofe

Sijiti Zonin

Ljilje Potokar

Mesnel Julij

Mari Lora

J. R. Karpitica

Muravj

Mate Bar

Jana Josic pulg.

Dr. Franz Witter

Martelj Pepco

Torino, Kakas

Stace Stane

Stefan Martine

M. T.

Dr. Dragotin Lovko

Maksovinik

Dr. Stace

M. T.

M. L. Stace

Jenjan Stace

M. Stace

St. Bogdana - Mojca

Dr. Stace

St. Stace

St. Stace

St. Stace

Kinsler

Wada Bentar

Gregor
Kertham Fan

Wm. D. Dwyer

Heine Thorne

Tavoring

Smith Family

John Milner

Чопин

Nov 1904

Ing. Hans Kratoch (Albin)

Vlado Kozak

Bregor Famine

Hammond

Allegre

Kosin Feder

Guillermo Antonio

Bond per agreement

Alvin Francis

Šegedin Jože

to Kohnen

Tajda Jdenka Luole'

Wag & Roost

Blanka Kaulstova

are/wy an

Robert M. Lenko

Robert

—

6

Gene
D

Regelsby

Vilma Bibler

mit'avos ajak

Nikola Eberich

Peter Jones

799 Miroslav Brelich - Mitja

harta Paulino.

Kepah

Map

Presed. Verp

Ph K - Harold Sachs

Ген. Макушнев

B. J. Allen

slovenskih kulturnih delavcev v naši politični in vojaški borbi, hotel je poudariti ogromen vpliv naših kulturnih velikanov Prešerna, Levstika in Cankarja na celoten razvoj slovenske misli v preteklosti in sedanjosti, želel je prav s tem neposrednim udejstvovanjem naših pesnikov, pisateljev in upodablajočih umetnikov povezati dragocene pridobitve iz preteklosti z našo sedanjo osvobodilno borbo. Ob tem kongresu smo z velikim zadovoljstvom pozdravili dejstvo, da danes sodeluje v osvobodilni borbi preko sto naših znanih kulturnih delavcev, ki s svojim delom v vojaških enotah in na terenu oplajajo borbo našega naroda, mu olajšujejo trpljenje in postavljajo slovenski umetnosti in znanosti nove temelje, nova izhodišča.»

Sklicatelji prvega zbora slovenskih kulturnih delavcev so bili: Josip Vidmar, France Bevk, Edvard Kocbek, Matej Bor, Filip Kumbatovič, Božidar Jakac, Janez Jerman, Fran Zwitter, Jože Jurančič, Makso Šnuderl in Nikolaj Pirnat.

Prve priprave za kongres je pretrgala nemška ofenziva v oktobru leta 1943. Kljub temu da so bile razmere zaradi neprestanih bojov z nemškimi okupatorji in Rupnikovimi izdajalci dokaj težke, je kongres uspel, tako v pogledu organizacije, kakor v pogledu udeležbe. Vsi v NOB sodelujoči kulturni delavci se ga niso mogli udeležiti, ker so bili v enotah, daleč od kraja zborovanja. Slovenski poročevalec takole poroča o tem: »Toda udeležba 70 pesnikov, pisateljev, upodablajočih umetnikov, glasbenikov, gledaliških igralcev, kritikov in znanstvenikov je dokazala veliko zanimanje in privrženost slovenskih kulturnih delavcev za našo osvobodilno borbo. Zborovanja so se udeležili tudi zastopniki Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, izvršnega odbora in CK KPS ter zastopniki britanske in ameriške vojne misije.«

Kongres je bil v Semiču, v dvorani bivšega sokolskega doma. Začel se je 4. januarja okoli osme ure zvečer. Kljub težavam vojnega časa je bila dvorana lepo in okusno opremljena. Slovenski poročevalec jo je takole opisal: »Poleg naše trobojnice so visele zastave vseh zavezniških držav, v sredi med njimi pa je bil emblem Osvobodilne fronte. Na stenah so bili citati najpomembnejši izrekov Prešerna in Cankarja, parole naši vojski, Nacionalnemu komiteju narodne osvoboditve Jugoslavije maršalu Titu in vsem ostalim voditeljem zavezniških narodov. V dvorani je bila prirejena razstava naše literature in razstava umetniških del, ki jih je v partizanih izvršil tovariš Božidar Jakac. Razstava naše literature, ki je vsebovala na tisoče primerkov različnih časopisov, revij, brošuric, letakov, okrožnic itd. je predvsem zanimala zastopnike angleške in ameriške vojne misije. Poročnik Vučinić, uradni delegat ameriške vojaške misije je v svojem govoru vzhičeno vzkliknil: »Narod, ki se bori enako odločno s puško kot s knjigo v roki, ne more biti premagan.« Središče zanimanja na slikarski razstavi je bil portret maršala Tita, ki ga je izdelal tovariš Jakac ob priliki svojega bivanja v Jajcu, kamor je šel kot delegat AVNOJ. Zanimivi so bili portreti vseh važnih političnih in vojaških delavcev iz naše slovenske in jugoslovanske osvobodilne borbe.« Slovenski poročevalec nadaljuje: »Ganljivo je bilo gledati, kako so v ta improvizirani intimni kulturni hram s spoštovanjem stopali naši pesniki in umetniki, vsi v uniformah s puškami in bombami. Na oblekah in na obrazih se je marsikomu poznala dolga pot in težko življenje. Kljub vsemu pa je vsem brez izjeme gorel v očeh pogum in dobra volja, ki so jo ohranili ves čas zborovanja.«

V imenu sklicateljev je otvoril delovni del kongresa predsednik Josip Vidmar. V imenu izvršnega odbora Osvobodilne fronte je pozdravil zbor in dal besedo gostom. Sekretar izvršnega odbora in član CK KPS Boris Kidrič je v jedrnatem nagovoru analiziral napore slovenske kulture v preteklosti, njeno povezavo s sedanjo borbo slovenskega naroda ter poudaril pomen udeležbe slovenskih kulturnih delavcev v boju slovenskega ljudstva. Za njim je govoril general-major Franc Rozman, poveljnik slovenske vojske. Pozdravil je zbor kot poveljnik in poudaril pomen dela

kulturnih delavcev v vojski sami ter pozival na še tesnejše in še bolj razumevajoče sodelovanje med slovensko kulturo in slovensko vojsko. Zbor sta pozdravila tudi angleški zastopnik major Jones in ameriški poročnik Vučinić.

Josip Vidmar je imel osrednji referat »Slovenska kultura in narodnoosvobodilna borba«. V njem je poudaril in dokazal, da je narodnoosvobodilna borba in njena smer edini zakoniti naslednik genijev slovenske kulture Prešerna, Levstika in Cankarja. Poudaril je, da so se vključili v Osvobodilno fronto vsi tisti, ki so vredni nositi naslov slovenskega kulturnega delavca. Referat je imel tudi akademski slikar in član AVNOJ Božidar Jakac. Govoril je o snovi, ki jo daje osvobodilna borba slovenskim umetnikom.

V razpravi so sodelovali skoraj vsi vidnejši predstavniki takratne slovenske kulture, ki so sodelovali na kongresu: Božidar Vodušek, dr. Bogomir Magajna, ing. arch. Filip Kumbatovič, Matej Bor, dr. Dragotin Cvetko, dr. Franc Zwitter, Drago Vidmar, Karel Pahor, Bogdana Stritarjeva, general Jaka Avšič, dr. Metod Mikuž in nekateri drugi.

Po končani razpravi je Josip Vidmar predložil zboru manifest kulturnih delavcev, ki je bil sprejet z velikim navdušenjem. Manifest izraža pripadnost slovenskih kulturnih delavcev NOB in je v njem med drugim zapisano: »Duh našega osvobodilnega boja se ne sklada samo po političnih smotrih z narodnimi načrti Prešerna, Levstika in Cankarja, marveč je po svoji moralni vsebini globoko soroden njihovim vzorom in najvišjim človeškim idealom. Čustva ponosa in časti, poguma, domovinske ljubezni in človečnosti, ki prevevajo naš osvobodilni boj, so čustva, kakršna so Slovence učili ti trije njihovi geniji.«

Nato je dr. Franc Zwitter kongresu predložil in obrazložil resolucijo. Z njo se je prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev slovesno manifestiral za sklepe drugega zasedanja AVNOJ, obsodil izdajalsko bivšo jugoslovansko begunsko vlado in dvor ter poudaril, da je samo Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije pod vodstvom voditelja in vojskovodje maršala Jugoslavije Tita edina zakonita jugoslovanska vlada. Resolucija izraža upanje, da bodo tudi zavezniki kmalu priznali to našo vlado. Resolucija je bila sprejeta soglasno in z velikim navdušenjem. Slovenski poročevalec je zapisal: »da je ta del kongresa potrdil visoko politično zrelost naših kulturnih delavcev in njihovo trdno in brezkompromisno povezanost z našo vojsko in osvobodilnim gibanjem vseh jugoslovanskih narodov.«

Na predlog Nandeta Vidmarja so z zborovanja poslali pozdravne brzojavke Stalinu, Churchillu, Rooseveltu, Titu, Nazorju, Sovjetski akademiji znanosti in umetnosti ter vsem PEN-klubom zavezniških držav.

Po končanem uradnem delu kongresa je bil recitacijski večer. Gledališki igralci so recitirali dela Prešerna, Cankarja, Kosovela in Bevka. Matej Bor, Karel Destovnik-Kajuh, Jože Brejc, Jože Udovič, Božo Vodušek so čitali svoje pesmi, Bogomir Magajna in drugi pa so brali odlomke iz svojih del. Te pesmi in dela so bila ustvarjena med NOB. Glasbene in pevske točke so oskrbeli Kuhar ter pevki Bogdana in Nada Stritarjeva ter tenorist Segedin, Marta Pavlinova pa je zaplesala ples belokranjske žene. Zbor so zaključili s slovensko himno. Naslednji dan so kulturni delavci razpravljali o konkretnih vprašanjih dela in organizacije vseh panog umetnosti v partizanski vojski in na političnem terenu ter sprejeli več odločilnih zaključkov.

Slovenski poročevalec je takole ocenil kongres: »Poleg uspehov, ki jih je imel ta kongres v pogledu poglobitve kulturnega dela v osvobodilnem gibanju in odjeka v svetovni javnosti (moskovski radio je o tem kongresu obširno poročal), je rodil že dva pomembna uspeha. Izvršni odbor se je prav v zvezi s tem kongresom prepirčal, da more naši slovenski kulturni reprezentanci poveriti naloge, ki zahtevajo

kvalitetnega in poglobljenega dela. Zato je prav te dni izdal odlok o ustanovitvi Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem in po enotah PO Slovenije kontroliranem ozemlju ter odlok o ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri IOOF. Delo teh dveh institucij, ene umetnostne, druge znanstvene, pomeni pričetek dela v umetnostnem svetu na izkustvih naše veličastne osvobodilne borbe, iz nje in za njo. Kulturni kongres v zvezi s tema dvema dogodkoma pomeni tudi to, da je slovenski narod, ki se strnjen in požrtvovalno bori že skoraj tri leta za našo slovensko in jugoslovansko svobodo potegnil mejo med tistimi predstavniki našega umetnostnega in znanstvenega sveta, ki so se borbe udeležili in med tistimi, ki so upognili hrbet, se ustrašili odkrite besede in dela za narod, ter služijo okupatorju. Ob teh dogodkih se z grenkobo in javno obtožbo spominjamo tistih ljudi, ki so dali zavestno svoj podpis na sramotno 'protikomunistično spomenico' naslovljeno na slovenskega kvizlinga Rupnika. Od teh nima in ne more več slovenski narod ničesar pričakovati in tudi ne bo od njih ničesar drugega terjal kot upravičeno kazen za sramoto, ki so jo napravili slovenskemu imenu doma in pred svetom v teh slavnih dneh njegove zgodovine. Ti dogodki pa naj bodo na drugi strani zadnji poziv vsem tistim, ki tlačeni od okupatorja morajo dopuščati izrabljanje njihovih imen, da se iztrgajo iz dušeče atmosfere nemških fašistov in Rupnikovih domobrancev ter se priključijo svojim tovarišem, ki prosti vseh pomislov bojujejo z ramo ob rami boj z našimi partizani, boj za našo veliko skupno stvar in ki njim in vsemu ostalemu slovenskemu ljudstvu na ta način najbolje in najrazumljiveje posredujejo slovensko kulturo.«

Snov, ki nam jo nudi osvobodilna borba

Jakac Božidar, 4. I. 1944

Prišli smo skupaj tovariši, v dneh, ko borba še traja, da se razgovorimo o vsem, kar smo do sedaj razmišljali in spoznali, v najgloblji želji, da damo vse, kar premorejo naše moči in tako ustvarimo v nasprotju z razdvojevalnimi težnjami, resnično duhovno skupnost, resnično tovarištvo in tako postavimo osnovo za novega slovenskega duhovnega tvorca.

Tovariši! Usoda nas je postavila v najtežji čas človeške zgodovine, v čas, ki je nagrnil toliko zla, toliko trpljenja in uničevanja, da ga je težko pregledati, kaj šele razumeti in občutiti. Videli smo vse, kar zmora roditi pobluznelost strasti najtemnejših sil, ki so kdajkoli prišle na površje in celo do neomejene oblasti.

Človeštvo je osuplo zastrmelo in onemelo zaradi strahot, ki so jih izvajali novi, temni oblastniki. Počasi se je le zdramilo iz presenečenja in se postavilo v bran za najpreprostejše pravice človeka in začelo boj proti naraščajočemu nasilju.

Pri nas Slovencih se je zavest upora naglo zbudila in že so se zbirali fantje in moške, žene in dekleta ter v območju večno obnavljajoče se narave, ki jih je krila v skrivnost svojih temnih gozdov, začeli odločno borbo za svobodo in za novega človeka. Iz gozdov, kot da se je v njih prebudila prasila, so udarjali in udarjali v vedno večjih skupinah po zlu, ki se je razlilo po naši sveti zemlji. Prepad med zlom in poštenostjo je rodil vse objemajoče sile, vse ljudi, da so se zavedli časa in dolžnosti. Vse do sedaj neznane, zatajene, dremajoče, latentne sile v našem narodu so se zbudile in začele prodirati na dan. Nastal je nov človek, čisto neznan med

Božidar Jakac: Kajuh, 5. januarja 1944, svinčnik

nami in nepričakovan, okopan v krvi, prekaljen v ognju in izčiščen v trpljenju. Nov človek in nova doba vstaja in že stoji pred nami.

Kot tajna prasila, ki sega s svojimi tipalkami daleč pred znano resničnost, se je tudi v našem umetnostnem ustvarjanju že daleč pred sodobnostjo pojavila slutnja, previd tega novega časa, tega novega človeka, le da ga nismo znali prav doumeti in prav spoznati. Oni veliki vidci so že mrtvi, ni pa mrtvo njih spoznanje.

Tako stojimo danes mi, ki smo po usodi določeni, da gledamo in doživljamo vso to grozo, bolečino in novi vzpon človeka kot priče, toda ne kot neme priče — temveč kot priče, ki so dolžne spregovoriti in so deloma že spregovorile. Stojimo že v novi dobi v umetnostnem ustvarjanju. V zadušljivo dekadentnost preteklega ustvarjanja je zapihal oster, svež veter. Vse razvojne faze pred današnjostjo, ki so dale slutiti ves ta duhovni in moralni polom preteklega človeka, poudarjam preteklega človeka, so močno gnojilo na mogočni njivi novih snovi, ki jih nudi osvobodilno gibanje.

Danes stoji umetnostno ustvarjanje pred nalogami, kjer je potrebno izrabiti vsa dosedanja umetnostna izkustva in spoznanja, v vse obsežno, polnokrvno, ne samo l'art pour l'artistično obdelovanje novih silnih doživetij, ki jih prinaša ta trda borba med zlim in dobrim, med suženjstvom in svobodo. Rodovi, ki bodo prišli za nami, bodo upravičeno terjali od nas duhovnih dokumentov časa, ki ga preživljamo. Na nas je, koliko smo se zavedeli in občutili ta čas. Spomnimo se na velikega Španca Goyo, ki je ustvaril iz svoje dobe pretresljivo podobo človeške podivjanosti in strahote, a vendar globoko človeško obsodbo vojnih strasti. V nekem svojem pismu pravi nekako tako: »Na poti iz Madrida sem srečal toliko pretresljivih grozot, da sem se odločil v smislu velikega Callotta narediti cikelus jedkanic, ki jih hočem poslati vsem parlamentom Evrope v svarilo«. In to je storil, ne parlamentom — temveč nam vsem. Podobno človeško osnovo za svoje velike slike vojn s podobno tendenco je zasnoval Vereščagin, znameniti ruski slikar, ki je padel pred Port Arturjem. Vendar je pri teh kritikih časov in človeka postavljena nekaka težnja s čisto določenim namenom. Ni moj namen navajati nas v koncept, ki je sila nevaren, da ne postane preveč programističen in premalo umetnosten. Zanimivo je, kako dolgo se je borila ruska revolucijska umetnost, da se je izvila iz tendence in propagandnih sfer, preden je zažarela v svojem novem, toplem soju resnične umetnosti. Spomnimo se na znamenito Velasquesovo podobo Predaja Brede. Tam je snov stopljena v eno enoto s slikarskim problemom in nikjer ne udarja kaka namenjena težnja s slike. Ali če vzamemo Delacroixove slikarske čudeže, ki so nastali ob takih temah. Pa vzemimo kitajske ali japonske slike in pesmi, kjer vedno zveni silno močna globoka človeška nota kljub vojnim motivom. Vzor nam je lahko silno močna srbska narodna pesem z motivi, ki so današnjim podobni in imajo toliko splošno človeških vrednot, da jim je lahko Meštrovič v svojem monumentalnem zasnutku Vidovdanskega hrama dal polnokrvno vidno podobo najvišjih umetnostnih vrednot, ki segajo daleč prek časa. Podobno je s Homerjevo Iliado, saj je oplajala vse vekove.

Poglejte pri nas Prešernov Krst pri Savici ali Cankarjevo visoko pesem Podobe iz sanj, kjer je zrastle njegova doba v brezčasje. In danes, ko se dnevno vrsti pred našimi očmi kot bežen film tisoč podob in doživetij, dragocenih in vrednih spominov, je odvisno od našega doživetja vseh teh momentov za ustvaritev vidne oblike, ki naj zanamcem prikaže in ohrani globljo podobo naše dobe, trajne vrednosti v nasprotju z dnevno reportažo, ki je samo tolmač dogodkov, ne more pa dati globljih, trajnih doživetij.

Osvobodilna borba slovenskega naroda pa je nekaj takó novega, silnega in vse obsegajočega, da dvomim, če bi mogel kdo od nas, pa čeprav ni sam osebno do-

življal vsega, iti mirno mimo brez globljih pretresov in preokrenitve v izbiri motivov in njih oblikovanja.

Poleg vsega pa nam nalagajo bodoči rodovi dolžnost, da kot sodobniki podamo in obdržimo zanje, ki bodo iz daljave zrli na to gigantsko borbo, ki je tako odločilna za vso našo prihodnost, podobe naših borcev za svobodo, naših žrtev in našega trpljenja. Dolžni smo to tudi tistim, ki so žrtvovali svoja dragocena življenja, dolžni njihovemu spominu.

Dragi tovariši — zbrali smo se na tem zboru, da skupno razmislimo o delu, ki leži pred nami, o smernicah, ki naj nas vodijo do zaključkov, ki naj dajo polno vrednost našemu prizadevanju.

Ne dotikam se podrobno motivike, ki jih nudi osvobodilna borba, ker bi s tem segel predaleč in prenadrobno. Že če pogledam v dosedanje umetnostno ustvarjanje, pa naj si bo v literaturi, glasbi ali likovni umetnosti, zasledimo že v malem vse elemente, ki bodo važni tudi za prihodnost. Je to svežost, udarnost, zanos, resničnost, toda višja resničnost in globoka, čisto človeška nota, in kar je več ali manj čisto novo, to je pripovedna, polnost motivov. Rodi se nam epičnost, ki je v našem do sedaj naglašenem liričnem nastroju našega naroda nov zvok. Takó vidimo, da je že do sedaj vplivala osvobodilna borba na umetnostno ustvarjanje silno oplajajoče in očiščevalno. In še nekaj, kar je eno od velikih vrednot in novih poti — postala je skupna last, last vseh plasti ne samo izbrancev. Zazvenela je v dušah vseh, prav vseh, to pa je deloma pripisovati skupnemu doživljanju, skupnemu trpljenju vsega naroda. Čeprav se lahko zdi, da je ta moment samo začasen, vendar trdim, da bo ravno skozi ta vrata prodrla ta čudodelna luč v duše vseh, tudi najmanjših ljudi, in bo postala del, ki bo povzdigujoče deloval na razvoj duševnosti in občutja. S tem stojimo na pragu umetnosti, ki zajema najširše mase, tako kot je obsegla narodna pesem res ves narod, kar je izšla iz njega, za njega. Tako nastaja iz tega skupnega trpljenja, skupno vrednotenje in skupno občutje, prag do spoznavanja tistih izvršenih plemenitih vrednot, ki jih nudi resnična umetnost. Osvobodilna borba s svojo motiviko zajema najširši krog naroda, ki bo po tem potu pridobljen z razumevanjem in resničnim uživanjem umetnostnega ustvarjanja.

Nas pa osvobodilna borba, ki je izšla iz naroda, zadolžuje za danes in za vso našo bodočnost, kot očitvidce in kot izpovedovalce narodnih čustev in misli, njegovega trpljenja in muk. Bili bi nevredni časa, ki ga živimo, nevredni naroda, ki nas je rodil, če ne bi vse to bogastvo snovi in motivov, ki nam ga nudi osvobodilna borba slovenskega naroda, ne zbudila v nas resnično močnih notranjih pretresov, ki so ustvarjalni, in ne dali narodu tega, kar upravičeno od nas pričakuje. Doba, ki jo živimo, je tako silen prelom z vsem, kar je slovenski narod do sedaj doživljal, je tako spremenila narodu obraz, da strmimo in z zanosom zremo v prihodnost. Pred nami vstaja ves svetel in nov, junaški slovenski človek.

Slovenski kulturni delavci, zbrani na svojem prvem skupnem zboru dne 4. januarja 1944, so sklenili tole

RESOLUCIJO

1. Slovenski kulturni delavci smatrajo za svojo dolžnost, da pred domačim in mednarodnim svetom javno obsodijo jugoslovansko begunsko vladu v Kairu. Po dveh letih neverjetnega okupatorjevega terorja in herojskega odpora jugoslovanskih narodov podpira ta družba pobeglih politikov iz stare, nedemokratske Jugoslavije še vedno vse tiste zločinske politične in vojaške sile na jugoslovanskem

ozemlju, ki se skupaj z nemškim okupatorjem bore zoper požrtvovalne in svobodoljubne jugoslovanske patriote, zoper narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije. Obtožujemo to reakcionarno kliko, da je v svoji propagandi zlonamerno in napačno obveščala svetovno javnost o političnem in vojaškem položaju v domovini, da je po svojem eksponentu Draži Mihajloviču netila krvavo državljansko vojno, podpirala pozicije okupatorja in njegovih pomagačev ter se tako uvrstila med sovražnike Združenih narodov. Zato pozdravljajo slovenski kulturni delavci odlok Nacionalnega komiteja osvobođenja Jugoslavije, ki odreka tej begunski vladi sleherno pravico, da bi pred svetom zastopala interese jugoslovanskih narodov.

2. Slovenski kulturni delavci pozdravljajo Nacionalni komitet osvobodjenja Jugoslavije pod predsedstvom legendarnega maršala Tita kot najvišji izraz suverene politične volje južnoslovanskih narodov in kot edinega pravega vrhovnega predstavnika tiste domovine naših narodov, ki se že dve leti gradi v skupnem boju zoper zunanje in notranje sovražnike, tiste domovine, ki se gradi na resničnem bratstvu, politični enakopravnosti in pravi slogi vsega njenega ljudstva brez ozira na versko in nacionalno pripadnost in politično prepričanje. Sestav Nacionalnega komiteja jamči jugoslovanskim narodom uresničenje vseh tistih teženj, na katere so se vseh dvajset let pred sedanjim vojnim spopadom zamen borili in za katere danes v herojskem osvobodilnem boju žrtvujejo brez pomisleka svoje življenje in svoje imetje. Te težnje imajo en sam smoter: novo Jugoslavijo, zgrajeno na federativni osnovi enakopravnih in enakovrednih južnoslovanskih narodov, novo Jugoslavijo, urejeno po načelu najširše ljudske demokracije, novo Jugoslavijo, v kateri bodo uživali vse človeške in državljanske pravice vsi njeni prebivalci brez ozira na njihovo nacionalno, rasno, versko in politično pripadnost. Izvršni organ te svobodoljubne in demokratične politične volje južnoslovanskih narodov predstavlja Nacionalni komitet osvobodjenja Jugoslavije in v tem organu vidijo tudi slovenski kulturni delavci jamstvo za uresničenje vseh tistih idealov, za katere se bore z besedo in dejanjem, za uresničenje stoletnega hrepenenja vseh svobodoljubnih Slovencev: Zedinjene demokratične Slovenije v okviru federativne in demokratične Jugoslavije.

MANIFEST

prvega kongresa slovenskih kulturnih delavcev

Slovenski kulturni delavci, zbrani na svojem prvem kongresu, ugotavljajo in izjavljajo pred slovenskim narodom in pred vso svetovno javnostjo, da je slovenska osvobodilna borba notranje sorodna našim velikim zgodovinskim dobam in da jih po svoji junaški veličini ter po globini svojih tvornih virov celo presega.

Prav tako ugotavljamo in izjavljamo, da je naša sedanja osvobodilna borba v skladu z duhom naših genijev, velikih oblikovalcev slovenske duševnosti, Prešerna, Levstika in Cankarja.

Duh našega osvobodilnega boja se ne sklada samo po političnih smotrih z narodnimi načrti teh velikih mož, marveč je po svoji moralni vsebini globoko soroden njihovim vzorom in najvišjim človeškim idealom. Čustva ponosa in časti, poguma, domovinske ljubezni in človečnosti, ki prevečajo naš osvobodilni boj, so čustva, kakršna so Slovence učili ti trije njihovi geniji.

Komunistična partija Slovenije je bila in je v našem javnem življenju edina sila, ki je pravilno razumela in sprejela v svoj duhovni zaklad tega duha naše preteklosti in našega naroda, zato je bila tudi edina sposobna organizirati našo narodnoosvobodilno borbo, v kateri so se strnili vsi Slovenci in vse slovenske patriotske skupine ne glede na razlike v nazoru in socialnem položaju.

Bodoči razvoj slovenske kulture in njena bodoča notranja rast nujno zahtevata od kulturnih delavcev udeležbo v narodnoosvobodilni borbi, ki nudi ustvarjajočim duhomom neizčrpne vire tako za njihovo povezanost z narodom, kakor za njihovo umetniško tvornost.

Dne 4. januarja 1944.

*Prvi zbor slovenskih kulturnih delavcev
na osvobođenem ozemlju*

Za bolj humane družbene odnose

Matej Bor

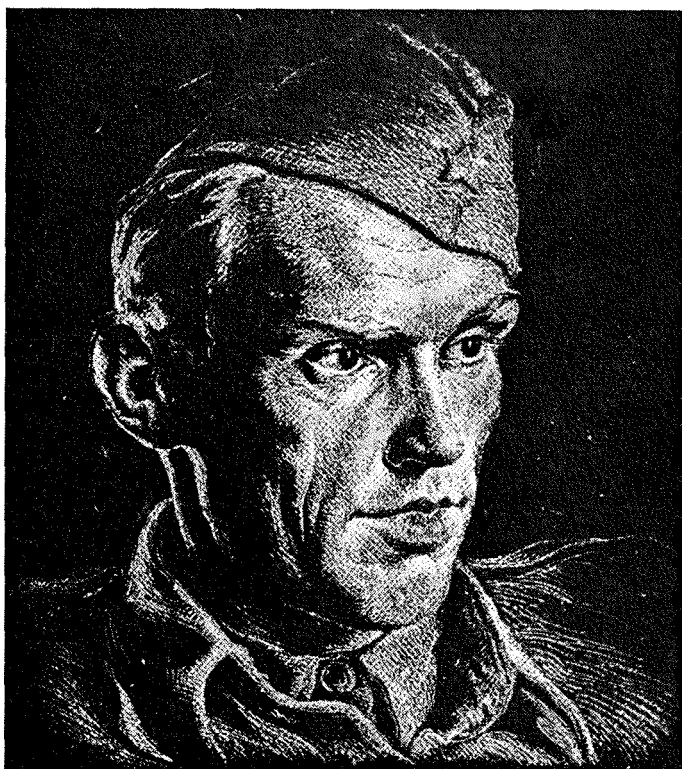
Prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev je pomemben dogodek v razvoju NOB. Bil je nekakšen mejnik v kulturniškem delu na osvobojenem ozemlju, v partizanskih enotah in na terenu. Bil je mejnik tudi zato, ker je bilo na njem sklenjeno, da se ustanovita Slovensko narodno gledališče na osvobojenem ozemlju ter Znanstveni inštitut pri IOOF. O njegovem velikem pomenu govori tudi dejstvo, da je bil nanj odmev v svetovnem tisku in radiu zelo velik (moskovski radio je na primer o kongresu obširno poročal). Tudi v domovini je kongres glasno odjeknil.

Človek je danes vesel, ko vidi, da je še večina udeležencev ne samo živa, ampak tudi prisotna v slovenskem kulturnem prostoru, in to od najstarejših — kot sta na primer France Bevk in Josip Vidmar — do najmlajših.

Živo se spominjam pesnika Kajuha, ki je po kongresu odšel s XIV. divizijo na Štajersko in tudi v smrt.

O vlogi kulturnega delavca v NOB je bilo že veliko napisanega in izrečenega. Mislim pa, da še danes čaka na uresničitev velik del tistega kulturnega programa, ki je takrat živel v nas, čeprav ne bi mogel reči, da se marsikaj že ni izpolnilo.

*Božidar Jakac:
Vladimir Pavšič —
Matej Bor, 1944,
visoka jedkanica*

Nisem zadovoljen z mestom, ki ga ima kultura v našem javnem, družbenem vsakodnevnem življenju, pa tudi ne s tem, kako ta svoje mesto brani, kolikor ga sploh brani. Za raznimi, na videz kulturnimi akcijami, se večkrat skrivajo ne le protikulturni, ampak celo akulturni nameni.

Po vojni je naša kultura marsikaj doživela in marsikaj dosegla. Preživela je obdobje tako imenovanega socialističnega realizma. Danes pa se pojavljajo druge skrajnosti. Mislim, da se je pri nas premalo prizadevalo za uveljavitev dialektičnega materializma, kot metode mišljenja. Prizadevati bi si morali za uveljavljanje socialističnega humanizma, ki edini osvobaja človeka in daje človeku vredno veljavo in mesto. Znano je, da se marksizem v praksi in teoriji premalo ukvarja s človekom kot takim, ampak se ukvarja predvsem s socialnimi in ekonomskimi vprašanji ter s človekom kot sestavnim delom družbe. To je vsekakor pomanjkljivost. Zato bi bilo treba razvijati tudi to prepovršno obdelano poglavje marksizma. Vendar, žal, manjka novih ustvarjalnih mislecev, ki bi še bolj poglobili in razširili miselni svet klasičnih marksistov in jih približali človeku.

V družbi bi se moral človek počutiti varen. To mu socialistični humanizem daje, vendar je v današnjem svetu veliko stvari, kot so na primer vojna, državna prisila, neuravnovešenost družbe in podobno, kar vse bega ljudi. Proti temu se socialistični humanizem bori. Proti temu se naj bi boril tudi sistem, ki ga priznava. Zato ga je treba gojiti in razvijati, ne pa s frazami vsakodnevno razveljavljati. Pri nas smo pri ljudeh marsikatero lepo in pošteno misel napravili, ker smo jo uporabljali prepogosto, formalistično in brez pravega odnosa do njene vsebine.

Uradna filozofija kakšne družbe je vedno v težjem položaju, kot so druge filozofije. Zato je razumljivo, da se je pri nas uveljavil na primer eksistencializem. Še posebej zato, ker se ukvarja s človekom samim, to je z vprašanjem, ki ga je doslej marksistična misel premalo obdelala.

Vloga kulturnih in znanstvenih delavcev je, da si prizadevajo uveljavljati boljše in bolj humane družbene odnose. Družba bi jim morala pri teh njihovih prizadevanjih stati ob strani, jih podpirati.

(Zapisal M. Liška)

Ob 25. obletnici partizanskega kulturniškega kongresa

Dr. Metod Mikuš

Nekajkrat sem že zapisal, da so bili tudi kulturni delavci v NOB v prvi vrsti partizanski borci in je tudi njihovo kulturniško delo — večje ali manjše kakovosti — služilo v prvi vrsti zmagi nad okupatorjem in domačimi izdajalci. Glede te prve in glavne naloge torej ni bilo razlike med partizanskim učiteljem v partizanski ljudski šoli ali gimnaziji v Črnomlju, tako imenovanim kulturnikom v partizanskih enotah, članom Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, članom kulturne ekipe ali frontnega teatra itd. ali na primer med partizanskim pesnikom Matejem Borom, ki je bil verjetno doslej edini pesnik na svetu, kateremu je glavno poveljstvo narodne vojske založilo in izdalo pesniško zbirko. *Kakšen* pa je bil partizanski boj naših kulturnikov in kakšna je bila njegova bojna *vsečina*, je bilo seveda v prvi vrsti odvisno najprej od njihovih *sposobnosti*, ki so jih morali prinesiti s seboj že na svet in tudi v

partizane (ki se ne dajo ne naučiti in ne priučiti!), v drugi vrsti pa od njihove *pridnosti*, to je, nenehnega in trdega dela v svojih kulturnih strokah. Če tega dvojega ni imel naš partizanski kulturnik — kar velja seveda tudi za kulturnike v mirnem času — ta pač ni bil kulturnik. Ni se še težko spomniti, da je prav po kapitulaciji Italije, ko se je naša vojska precej pomnožila, veljala nekaj časa v naših partizanskih enotah beseda kulturnik kot zbadljivka, če ne še kaj hujšega. Partizani smo namreč dobro znali ločiti pleve od zrna; dobro recitirano Prešernovo ali Borovo pesem smo poslušali tudi z odprtimi očmi in usti, primitivistično pleteničenje po vrhu še nerazumljivih besedi in stavkov pa nismo marali. Če je torej beseda kulturnik začela dobivati slab pomen, tega ni bila kriva kultura ali hudobna volja partizanov, ki ne bi marala kulture, temveč zelo razumljivo nekaj drugega.

Tako moremo razumeti tudi zelo ostro kritiko Borisa Kidriča o našem kulturniškem kongresu, ki je bil prve dni januarja 1944 v Semiču, in jo je zapisal v pismu Kardelju 12. januarja 1944. Takole pravi: kongres je bil »glede« vsebine same kulture hudičevo mizeren, kar seveda ne dokazuje ničesar drugega, kakor da bo morala Partija tudi o tem problemu resno spregovoriti in predvsem začeti delati.«

To Kidričevo pismo je zanimivo tudi zato, ker nam pove, da naj bi bil ta partizanski kulturniški kongres in kmalu za tem ustanovljeni Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS ter Slovensko narodno gledališče neke vrste protiutež in protiukrep znani domobranski akciji okrog božične antikomunistične spomenice 1943, katero so morali podpisovati predvsem takrat v Ljubljani živeči slovenski kulturniki. Ker je bilo podpisovanje te spomenice seveda »prostovoljno«, so res nabrali nekaj podpisov, res pa je, da spomenice takrat v Ljubljani še živeči kulturniki-partizani niso podpisali in so zato morali vsaj v Dachau. Kaj je hotel doseči Rupnik in njegovi domobranci s to spomenico? Ker je spadala tudi ta akcija še v čas, ko so ti slovenski narodni izdajalci še pričakovali in upali, da bodo dali Nemci Ljubljanski pokrajini večjo avtonomijo, kot so ji jo dali Italijani, je to prisiljeno podpisovanje in nabiranje podpisov pomenilo nič drugega kot zelo naivno izsiljevanje in pritisk na Nemce, naj se Ljubljanske pokrajine le usmiliijo, saj je slovenska kultura itd. zvesto na protikomunistični, to je na Hitlerjevi strani. Ker seveda odgovorna Hitlerjeva pajdaša Rainer in Rösener nista hotela ničesar slišati o domobranski avtonomiji in je »prezident« Rupnik postal samo prvi konceptni uradnik nemškega beraterja (in kamniškega okrožnega komisarja) Doujaka, je tudi ta akcija izgubila svoj pravi pomen in se spremenila v navadno lajanje proti komunizmu, ki ga je bil slovenski narod že vaje. Takó se je ta akcija ponesrečila, kot se je na primer tudi nasilno ustanavljanje in pospešeno oblikovanje »slovenske armade«, slovenskega domobranstva.

Tako je bilo torej začetek 1944 poleg vsega še dvoje teh zanimivih akcij. Naš kulturniški kongres je sprožil vrsto velikih dejavnosti, »prostovoljno« podpisovanje božične spomenice pa naj bi dalo »najvidnejšo legitimacijo naši oblasti, da vodi borbo proti komunizmu v imenu, po nalogu in s podporo vsega slovenskega naroda«, kot je zapisal ljubljanski dnevnik »Slovenski narod« 27. decembra 1943, »Slovenec« za božič 1943 pa: »Podpirajmo slovensko oblast, ki se v tem usodnem času odločno bori proti komunizmu in združimo se v tem pravičnem boju v enotno slovensko fronto«.

Že začetek februarja 1944 je postalo jasno, da pričakovane domobranske avtonomije ne bo, vsa Ljubljana pa se je vedno bolj smejala še vedno »prostovoljnemu« podpisovanju. Zato se je v »Slovincu« oglasil sam največji (poleg

Plakat za razstavo
»gonarske slikarske
šole«, avgusta 1942

Javornika) preganjalec partizanske Ljubljane, časnikar Glavač in je v članku Dekadenca razumništva poln »svete jeze« zapisal, da še vedno velik del slovenskega razumništva vztraja v svoji zmoti in čaka, da bo »Kidrič s svojimi tolpmi na belem konju zmagoslavno prijahal v Ljubljano in jih postavil na zaželeno stolčke«. Kot je vse to smešno, se vendar za temi besedami skriva za domobranske izdajalce zelo bridka resnica, da si tudi s pomočjo Nemcev na še Ljubljane niso mogli nikdar pridobiti, ne zlepa, ne zgrda.

Tako moremo tudi spričo te vrste naše Ljubljane dejati, da bi bil naš semiški kulturni kongres, če bi se ga bili udeležili tudi podpisniki božične spomenice, vsekakor boljši in ne bi bil doživel tako ostre Kidričeve kritike. Kritiziral nas je zaradi naše kulturne vsebinske revščine, a kljub naši takratni jezi in jezici smo pa le vedeli, da je bil majhen, zelo majhen odstotek tistih ljubljanskih podpisnikov, ki bi podpisali Rupnikovo spomenico iz sovraštva do NOB, iz prepričanja, da morejo slovenski narod in njegovo kulturo rešiti

le Nemci, ali pa, ker bi sledili tisti znani domobranski dvoličnosti, služimo Nemcem in jih uporabimo, da bodo pomagali uničiti partizane, potem bodo tako prišli Anglo-američani in spet bo vse po starem.

Marsikateri ljubljanski kulturnik ni prišel k partizanom, ker skorajda res ni mogel (starost, pomanjkanje osebne hrabrosti, oziri, obzirnost, poštimovstvo, nerazumevanje, predsodki itd.). Toda vsi ti so partizane podpirali.

Morda bi bil partizanski boj ob polni in aktivni udeležbi tudi vse kulturne Ljubljane nekam »na višji ravni«, prav gotovo pa tudi NOB ne bi bila razčistila še marsikaj — kar tudi Kidrič poudarja Kardelju takoj za »hudičevo mizerijo« in kar ni razčiščeno še danes. Ni se še težko spomniti, kakšen odmev je bil, ko se je pred leti Tito dotaknil samo zelo v grobih potezah naše likovne umetnosti.

Ko sem pred leti na semiškem kongresu poslušal partizane, ki so brali svoja dela, se je sem in tja le utrnila in zabliskala iskra in iskrica, ki je bila lepa. Ne pa vselej in pri vsakem. Mislim, da je bilo prav in pošteno, da sem ob vsem tem začepetal Kozaku-Štrajzlu na uho znani rimski verz: čeprav manjkajo sile in moči, je pa vse hvale vredna dobra volja!

Ljudi je treba zbliževati ne pa odtujevati

Marta Schmidt

Na kongres kulturnikov sem prišla iz Jugorij skupaj s Kajuhom, Maroltom, Weissom-Belačem in Hreščakovo.

Prevzelo me je, ko sem videla, da nas je toliko kulturnih delavcev, ki smo se vključili v NOB, in bilo je imenitno, da smo se zbrali. S tem smo pokazali, da smo tukaj, da so prazne laži, da nas je že vse pobralo. Predvsem se spominjam pesnikov in pisateljev — Bora, Kajuha, Udoviča, Brejca, Voduška, Magajne, ki so nastopili na kongresu na recitacijskem večeru. Tudi sama sem takrat nastopila. Plesala sem v beli belokranjski noši, ki so mi jo posodile domačinke, na melodije naših slovenskih pesmi. Name je naredila globok vtis tudi razstava Jakčevih del in ilegalnega partizanskega tiska.

V tistem času so tudi Kajuha in mene povabili, naj se pridruživa nastajajočemu slovenskemu narodnemu gledališču. Vendar sva menila, da bova z umetniško besedo več prispevala, če bova ostala v enoti. Zavedala sva se, da je najino mesto med borci in preprostimi ljudmi. Med njimi je bilo treba živeti neodtujeno življenje, ustvarjati razpoloženje, ki jim bo vlivalo novih moči, da bi vztrajali v boju. Treba je bilo prepričevati preproste ljudi, da moramo zmagati ne le s puško, ampak tudi z umetniško stvaritvijo. Že v Ljubljani, še pred odhodom v partizane, mi je bilo jasno, da bom lahko prispevala k zmagi našega boja, kljub temu da nisem nosila puške, tudi s kulturniškim delom. Zato sem hotela živeti med ljudmi, med borci.

Mnogi partizanski mitingi so dokazali, da je bilo kulturniško delo v tistih krutih časih potrebno. Odzivi na mitinge so dokazali, da borci in ljudje potrebujejo tudi umetniško ustvarjanje. In kar je glavno — razumeli so nas.

Nastopali smo na skednjih, v kmečkih hišah, na travnikih in celo na snegu. Lahko sem plesala na bojne pesmi ali pa na domačo, slovensko melodijo. Razumeli so me, ker sem se trudila biti pristna in neizumetničena. Trudila sem se približati ljudem. Pri preprostih ljudeh nisem nikoli naletela, da bi se jim moj ples zdel nerazumljiv ali smešen. Mnogokrat so mi dejali, da so razumeli, kaj sem s plesom hotela izraziti. To pa je bila moja velika želja. Kulturniki smo se trudili ohranяти ljudem dobro voljo, upanje v zmago, jim vlivati novega poguma in jih tudi tolažiti.

Partizanski mitingi niso bili »zabava« v klasičnem vojaškem pomenu besede, temveč so bili umetniška stvaritev. Pristen izraz je bilo tisto dejstvo, ki je pripomoglo, da so nas ljudje razumeli. Pa še nekaj: mitingi so imeli tudi svoj propagandni pomen. Na njih smo obveščali ljudi o položaju doma in po svetu. Tudi s tem smo jim vlivali novega poguma. V tem je bila po moje vloga kulturnih delavcev med NOV.

Enako gledam na vlogo kulturnega delavca tudi danes. Kulturni delavec naj bo svoboden pri svojem ustvarjanju, vendar mora živeti z ljudmi. Nikoli se jim ne bi smel odtujiti tako, da bi ustvarjal le zase ali ožji krog. Stik med kulturnim delavcem in ljudmi pa seveda ne pomeni nižanje kvalitete umetniškega dela, temveč nosi v sebi pristopnost in razumljivost umetniškega izraza. Umetnik mora dajati v svojih delih ljudem toplino, globlje in pristnejše človeške odnose. Mora biti v čim tesnejšem stiku z ljudmi. Dandanes, v času človeških stisk — o njih pa mnogokrat pretiravajo — je topla, pristna in iskrena umetniška beseda, ki povezuje ljudi, potrebna ravno tako, kot je bila potrebna med NOB. Umetnost naj ljudi zbližuje, ne pa odtuja. Pri tem lahko kulturni delavci odigrajo pomembno vlogo.

(Zapisal M. L.)

Kulturni delavec mora biti stalno aktiven

Prof. dr. Makso Šnuderl

Sredi septembra leta 1943 mi je Kidrič rekel, da bova z Josipom Vidmarjem sklicala kongres slovenskih kulturnih delavcev. Na seji vrhovnega plenuma OF na Bazi 20 na Rogu je bilo 20. septembra 1943. leta sklenjeno, da se skličejo kongresi kulturnikov, pravnikov, inženirjev, zdravnikov ter oficirjev in dobrovoljcev. Namen teh kongresov je bil izraziti pripadnost teh poklicev narodnoosvobodilnemu boju.

Potem je prišla oktobrska ofenziva. Enajst dni smo preživeli v bunkerju pod zemljo blizu baze Urške. Ko je bilo konec teh temnih dni, sem bil določen, da grem na zasedanje AVNOJ. S slovensko delegacijo sem odšel na pot. Toda že po prvem dnevu me je dr. Lunaček poslal nazaj, ker sem bil fizično popolnoma izčrpan. Življenje v bunkerju je opravilo svoje. Vrnil sem se v tiskarno Urško, kjer sem bil do 4. januarja 1944. leta. Zjutraj tega dne sem odšel na kongres slovenskih kulturnih delavcev v Semiču. Zaradi slabega zdravja in dogodkov seveda nisem mogel sodelovati v pripravah na kongres.

Pomen kongresa vidim v tem, ker sta bila na njem sprejeta sklepa o ustanovitvi Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju in Znanstvenega inšti-

Ustanovni občni zbor »Partizanskega umetniškega kluba« v Semiču 3. oktobra 1944

tuta, ki je med drugim pripravljala material za mirovno konferenco. Imeli smo tudi pravniški kongres. Bil je pomembna manifestacija znanosti in kulture. Med narodnoosvobodilnim bojem so pisatelji in pesniki pisali, tiskali so se časopisi, brošure, izdajale so se pesniške zbirke. Zato je treba visoko oceniti delo slovenskih kulturnih delavcev v narodnoosvobodilnem boju. Njihov prispevek k zmagi nikakor ni bil majhen. Boj za osvoboditev se je močno izrazil v umetniškem ustvarjanju. V tistih letih vojne smo imeli likovne razstave, gledališke predstave. Na kočevskem zboru smo gledali Klopčičevo igro »Mati«, na prvem kongresu slovenskih kulturnikov je bila razstava Jakčevih del in ilegalnega partizanskega tiska, pa na primer uprizoritve Cankarjevega »Kralja na Betajnovi« v Črnomlju poldrugi mesec po kulturniškem kongresu. Teh predstav dramskih del, propagandnih enodejank, akademij, recitacijskih, glasbenih in plesnih prireditev ter kulturnoprosvetnih večerov je bilo veliko. Omenil sem le nekatere. Kulturniki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju tako aktivno, da lahko rečem, da je bilo le težko kje kulturniško delo tako tesno povezano z vojno in revolucijo.

Na kulturo gledam kot na enega najvažnejših činiteljev vsake družbe. Pod tem pojmem tudi znanost. Brez kulture in znanosti družba ne more napredovati. Mislim, da bi morala družba kulturi nuditi več možnosti, saj je le-ta danes pri nas nekoliko zapostavljena. Po drugi strani pa si morajo kulturni delavci s kvaliteto prizadevati uveljavljati svoje stvaritve. Umetnik naj ima pravico svobodno ustvarjati, vendar se mora za uveljavitev svojega dela boriti. Pri tem naj bi mu pomagala tudi družba.

Kulturni in znanstveni delavci morajo biti neprenehno aktivni, ustvarjalni, sicer jih prerasteta čas in razvoj.

Boj in umetniško ustvarjanje sta bila tesno povezana

Dore Klemenčič-Maj

Vabilo na prvi kongres kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju me je zateklo v štabu 14. divizije na Jugorjah v Beli krajini. Bil sem član kulturniške skupine divizije, ki se je pripravljala na pohod na Štajersko. Kongresa se živo spominjam. Predvsem razprave profesorja dr. Zwittera, ki je podal za tiste čase izredno zgodovinsko razlago stopenj in razvoja kulture na Slovenskem. Pa Kidričevih besed: »Kulturnikom dajmo vedeti, da jih razumemo, da jih cenimo.« Kongres je spodbudil nekatere ljudi, da so se zavzeli za to, da je treba kulturnikom omogočiti takšne možnosti, da bi lahko ustvarjali. O tem smo se pogovarjali: Mile Klopčič, Bor, Kajuh, Josip Vidmar, Udovčič in še nekateri. Zavzemal sem se, da bi ustanovili slikarsko delavnico, v katero bi občasno prihajali likovniki iz enot, da bi lahko v miru ustvarjali. Rad bi pri tem poudaril, da je bil v tistih časih slikar najprej borec in šele potem umetnik. To je seveda veljalo tudi za druge kulturne delavce. Predlog o slikarski delavnici se je uresničil čez nekaj mesecev. V Črmošnjicah smo se zbrali v risarski delavnici Pirnat, Copič, Ive Šubic, Lavrič, Petrič, Gerlovičeva, Globočnik, pa še Jakac in Mihelič. Kar se likovnikov tiče, v enotah niso mogli veliko ustvarjati in je ustanovitev slikarske delavnice zanje veliko pomenila. Pa še to: večina borcev je umetnike cenila, zavedali so se vloge umetnosti v revoluciji, v vojni. Bili pa so tudi ljudje, ki nas niso popolnoma razumeli.

Kakšna je bila vloga kulturnega delavca v NOB? Menim, da predvsem kot borca. Toda kultura je bila tesno povezana z bojem samim. Celotno kulturniško ustvarjanje — pa naj bo to pesem ali slika — je služilo borbenemu zanosu.

S kongresa se spominjam pozdravnega govora predstavnika ameriške vojaške misije poročnika Vuchinicha, ki je dejal — in govoril je z vojaškega stališča — da ni takšne vojske, kot je ta, ko borci prepevajo, ko borci nosijo s seboj knjige in brošure, vojske, v kateri nastajajo risbe, pesmi. Na zaključku svojega govora je dejal: Narod, ki se bori s knjigo tako odločno kakor s puško — ne more biti premagan.

Takrat, na prvem kongresu slovenskih kulturnikov, mi je profesor Mikuž pripovedoval, da je videl partizana, ki ni bil pesnik, kako je v oddihu med pohodom pisal pesem. Lahko trdim, da umetnost živi z bojem. NOB je dokazal, da pregovor »Kadar meč govori, muza molči« zanj ni veljal.

Kaj je umetnikom narekovalo in navdihovalo njihovo ustvarjanje? Ne pritisk foruma ali kakšna druga formalna oblika. Tisto, kar je umetnike spodbujalo k ustvarjanju, je bil boj in tega smo upodabljali.

Veliko teže pa je odgovoriti na vprašanje, kakšna je vloga kulturnega delavca v današnjem trenutku. Predvsem gre za vprašanje, koliko je danes že uresničena demokratičnost umetniškega ustvarjanja. Mislim, da ima vsak umetnik pravico svobodno izražati svoja doživetja, svoje mišljenje. Mlada generacija naj se izraža tako, kakor doživlja svoj čas, po svoje. V svojih delih naj izraža čas in dogodke, kot ga ona doživlja, pa čeprav prihaja zaradi tega v nasprotja z drugimi. Človeško je — in to velja še posebej za umetnika — da vsakdo dojema dogodke po svoje in izraža različno. Danes mnogi ocenjujejo realizem kot zastarelo obliko, toda realizem nikoli ne zastari.

(Zapisal M. Liška)

Drago Vidmar: Baza 13/23, 1944, lesorez

Davek času

Lojze Krakar

Krakarjevi pesmi o neki generaciji, ki je šla skozi strahote vojne in zaživela z mladostnimi upanji v osvobojeni domovini, so nastale pred dvajsetimi in več leti; v zbirki *V vzponu mladosti* so izšle leta 1949. Pesmi izpovedujejo navdušenje mladega rodu tistega časa, njegov zanos in vero, hkrati pa tudi njegove iluzije in fikcije. Velikokrat so romantično vznesene in pesniško »neizkušene«, toda njihova izpoved je resnična: vse to, kar izpovedujejo, je bilo namreč v tistih dneh resnično navzoče v mladi generaciji. Drugače tudi ni moglo biti: po nečloveški vojni je človek moral verjeti v boljši in pravičnejši svet in ta njegova vera je bila pristna in globoka. Marsikaj od tiste vere je v povojnih letih odpadlo, se sprevrglo v deziluzijo in povzročilo bolečino; toda generacija, ki je verovala tako, kot to izpričujejo pesmi Lojzeta Krakarja, svoje vere tudi kasneje ni mogla zatajiti. In zato se vse do današnjega dne upira zoper vse, kar razčlovečuje dandanašnji svet.

V VZPONU MLADOSTI

*Vse, kar kipi mi v duši, bom v ta svet
kot jutro sonce med ljudi razdal,
saj čas me z njimi v eno je skoval
in v meni vzcvetel je kakor v njih naš cvet.
Vsem, ki jih ljubim, bom zapel na glas,
kakor sejalec razsejal srce
v brezmejna polja, ki za nas zoré,
da človek bom, ki terja ga naš čas.*

CESTA MLADOSTI

*V vonjavo jutro stopam prek poljan.
Grem mimo žitnih njiv, ki bohotijo
se v mladi majski rasti in cvetijo,
da dajo kruh za jutrišnji nam dan.*

*Grem v jutro mimo host, poti, vasi,
in pred menoj se vse tja do obzorja
kot plamen žarometa preko morja
že naša cesta v širno dalj gubi.*

*Po njej pa v mladi dan pojo brigade.
Ponosno dvigajo se k soncu glave
kot v prvomajskem jutru, ko parade*

*pojo si pesmi zmag in pesmi slave.
Neuklonljive gledam jih in mlade:
nad njimi v vetru rdeči val zastave.*

POMENEK S SONCEM

*Prikloni, sonce, bliže svoj obraz.
Poglej to prst, ki jo suši tvoj žar
in progo, ki bo naš najlepši dar
za vse, ki ljubimo jih — in za nas.*

*Če ne verjameš, se upri močnejše,
da teklo s hrbtov bo kot kri iz ran,
toda vso moč, kar je imaš, zaman
razdajaš tod — srce topleje greje.*

*Povabimo vsak dan te k sebi v vas,
saj si popotnik širnih, daljnih cest,
in kamor prideš, vsem povej na glas,*

*kaj zmore človek, kadar stisne pest.
Pokaži vsem, ki ne vedo za nas,
svoj smeh in reci: to je njih povest.*

OB TABORNEM OGNJU

*Plamenčki so pred nami se lovili
in nizali v obraz tople sanje,
ko pozno v noč smo zrli v prasketanje
trhlenih vej in tiho se*

*o dnevih, ki smo skupaj jih prebili
in dali jim, kar smo jim mogli dati,
o dnevih, ko smo skupaj se učili
boriti se in z voljo zmagovati,*

*o dnevih, ki ostali bodo zmeraj
spomin mladosti, lepe kakor cvet,
spomin, ki nam na poti skozi svet
bo vse plačilo za naš trud od včeraj.*

TAKO JE V NAS

*Ko južni veter dahne ob pomladi
z dekliško toplim dihom v stari led,
se v reki, ki mladost začuti spet,
v besnečem toku val na val grmadi,*

*in nje gladina, ki prečudno mirna
se zdela je v spokojnem zimskem snu,
prestopi strugo in čez polja širna
razlije plaz vejevja in ledu.*

*Pomlad iz src nam je pregnala mraz
in v naših prsih je popokal led,
pa vendar včasih v njih zmrazi še nas
kot neodplavljen led: minuli svet.*

SREDI POMLADNEGA POLJA

V pomladnem jutru sem obstal sred polja.

*Sopeče škrt traktor čez ledino,
mlad fant na njem ga vodi s spretno roko
in lemež v prst zajeda se globoko,
za njim pa topli vonj puhti v ravnino.*

*Obrisalo je jutro modri svod,
razpet čez polja, travnike, ozare,
ob meji pa je lipi v veje stare
nasulo biserov na pajčevine.*

*In v jutro traktor si utira pot,
škrjanec žvrgoli nad njim z višine.*

*Zagledal sem se v luč. Neka ženica
prišla je tiho mimo in obstala.
»Kaj gledaš, fant?« mi je v pozdrav dejala
in nekaj tiho šlo ji je čez lica.*

*»Le glej,« je rekla, »po teh njivah tod
sem stokrat se spotila in zgarala.
Če mogla zbrati bi preliti pot,
ki je v tej zemlji, reka bi nastala.«*

*V srce mi seglo njeno je oko
in v njem sem videl sij domač, poznan,
v njem videl sem jih tisoč, ki vsak dan
kakor ta žena čutijo z zemljo.*

*Pomlad puhti iz njiv in s cvetnih vej.
O, kaj je sonca v nas in vsepovsod!
zadihal z zemljo bom, prislonil k njej
srce, da spet bogat bom nje dobrot.*

Pred mano traktor reže kruhu pot.

DEŽEVNI DAN

*Kadar v mračnem popoldnevu
v curku dež po oknu lije,
se spominjam let otroških
in spominjam domačije.*

*Mati, od skrbi zgarana,
je zadremala ob peči
polodprtih ust, kot v snu še
bi hotela nekaj reči.*

*Sestra, vsa še neugnana,
se je vzpela k njej na krilo
in jo božala, prosila:
»Daj, povej kaj! Slišiš, mama?«*

*Jaz pa gledal sem v daljavo,
ki ovila jo megla je,
in si mislil, da nikjer ni
lepše, kot ta hip doma je.*

*Pada dež. Spomin se vije
iz srca kot dež po šipi
tja v megleno, sivo daljo
in v mladost, ki ni je.*

SEMIŠKA PESEM

*O, lep moj dom je! Kadar se razcveta
spomladi breskev, rožnato zardela,
takrat so te gorice kot dekleta,
zaljubljena, vihrava in vesela.*

*Vesel moj dom je. Kadar pozlatijo
v jesenskem soncu naše se gorice,
so lepe kakor pravljične kraljice,
pripravljene za veliko gostijo.*

*Moj rodni dom — bogat, čeprav si gmajna!
Spomladi, ko razlije se v obzorje
po vsej dolini snežno belo morje,
je kot en sam cvet bela Bela krajina.*

*Moj rodni dom! Za vse, kar nosi v sebi
srce skoz to življenje od mladosti,
za vso ljubezen in ves krč bridkosti,
dolžan sem skromno hvato tudi tebi.*

HRASTNIŠKI STEKLARJI

*Zvečer sem se naslonil na ograjo
ob cesti in zazrl sem prek potoka
tja v ono stran, kjer skozi mrak vihrajo
žareče bakle v vzpetem valu loka.*

*In gledal sem postave, ki izkleše
jih tu pa tam iz teme pršeči plamen,
in čul besede, težke kakor kamen,
ki ob dotiku z drugim iskro vkreše,*

*in vedel sem: tam sklanja nad žareče
se kaplje človek in vsak dan prilije
jim košček svoje duše, košček sreče,
ki le poredko mu v življenje sije,*

*in da tam notri gnetejo njih dihi
testo za svet prihodnji, kot ga gnete
orač in knap in pesnik, kadar s stih
mu v slavolok le drobno rožo vplete.*

BERAČ

*Ne morem mimo njega, ki zmrzuje
vsak dan na tlaku ob ljubljanski cesti,
da ne bi čutil tudi jaz na vesti
krivde za to, da nekdo tak in tu je,
ne morem mimo srca, ki zavpije
(naj srečen bo, kdor shaja brez srca)
ob sleherni krivici, pa če ta
neznatna je kot zrno, preden vzklije.*

*Ti zagovarjaš, poreko, lenuha,
ki je navajen žuljev tujih rok,
za vsakogar je v naši hiši kruha,
v njej najde tudi kot, kdor je ubog.
Vem, res je to. Priznam vam, dragi moji,
po pameti je greh ta moja pesem.
Srce pa vendar v govorici svoji
drugače dé. Poslušal le srce sem.*

*Dore Klemenčič: Ujetniki berejo, 1941 (Oflag VI-B Dössel—Warburg),
perorisba s tušem*

Človek našega časa

Zvone Kržišnik

Koreja, Alžir, Vietnam. Osvobodilni boji na črnem kontinentu. Indonezija. Bližnji vzhod. Gverila v Latinski Ameriki, Pretresi znotraj držav. Češko-slovaška. Spopadi, ki jih netijo agonija kolonialnih sistemov, moderni imperializem, politika blokov, sila ekonomskih pritiskov, rasna, verska in idejna nasprotstva, strast po oblasti nad sočlovekom in nad narodi. Triindvajset let po koncu druge svetovne vojne človeštvo še ni učakalo minute neskaljenega miru. Neprestano se vrste agresije, prinašajoče s seboj smrt, trpljenje, vsakršno sužnost. In onkraj žarišč, onkraj resnih in namišljenih vzrokov, onkraj skonstruiranih povodov za srd in sovraštvo grozi kakor teman oblak atomski sodni dan. Hidrogenski konec.

Kako obstaja človek v tem nemirnem miru? Ali je lahko drugačen kot zvezanih rok? Mar mu še lahko prihaja dih skozi tesnobno zadrženo grlo? Ali more ostajati vzvišen, dober in predvsem ustvarjalen, kakor ga je opredelila njegova narava?

Skozi labirinte nasprotij se kaže človek zdaj zmagovit, zdaj poražen.

V svojem vnanjem snovanju dosega učinke, katerih lastna progresija nima primerjav. Osvaja hitrosti in razdalje, sega z zemeljskega praga med planete, nezadržno prodira v mikrokozmos. Podjarmlja si studence energije, ki so še včeraj v grozljivi statiki napenjali nedra narave, pa jim zdaj s stvarniško kretnjo izbija vehe, brani in zapahe, odpira njih eksplozivni iztok, jih lovi, zajezuje, usmerja v korito velike reke, da bi mogel pluti po njej v prihodnost s polnimi jadrji. V neizmerni ustvarjalni lepoti blestijo slike človekograditelja, zidarja mest, minerja v brezdanjih jaških in horizontih, orača puščav, tistega, ki spreminja obličje zemlje s prekopi in predori, gospodarja zraka in morij, mojstra na raketnih poligonih. Oko in duh drevenita v občudovanju, ko se srečujeta s tem Napoleonom fizike, kemije, kibernetike, z Amundsenom, vdirajočim na daljne tečaje spoznanj o življenju, o naravi žive in mrtve snovi, o skrivnostni prirodi duše.

Razločno je zmagoslavje današnjega človeka, ko je ves vdan silovitosti skupnega dela. V vseobsežno simfonijo se zliva napor tisočerih oblik in enega samega cilja. Trpki zanos milijonov, gnan navzlic nedoumju, ali so lastniki ali mar sužnji avtomatike in tekočih trakov. Črno garanje rudarjev, naftnih vrtalcev, fužinarjev, traktoristov na farmah, garanje brez jasnega odziva, kam teče renta zemlje, martinovk in zlatih jam. Neprekinjena odpoved mater, hi-tečih na jutranje in večerne dnine, žrtev otrok, ki spoznavajo dominantni velelnik bivanja skozi osamljenost, hlad in vsakršne tegobe. Strast po spoznanju, domujoča v vaški učilni in študentovski kamri, v laboratoriju inštituta, v delavnici znanstvenika — pa spraševanje po smislu, vseskozi prisotni boj s sredobežno silo, ki jo poraja strah pred vednostjo. Muka načrtovalcev,

upravljalcev, tehnologov, projektantov, kako krmariti skozi proizvodno in tržno stihijo. Zavestno tveganje reševalcev, kozmonavtov, presajevalcev src, ko so podlegli religiji, da je prihodnost odprta samo razvoju in brezpogojnemu človeškemu uresničenju.

Obrnjen navznoter, v resnico in smisel individualne osebnosti, pa postaja sodobni človek nemočen. Njegov intimni svet se je razmajal. Vietnam, Biafra in hidrogenska grožnja so mu ga razdejali. V trenutkih samote in tišine, ko uide vrvežu skupnega napora, takrat, ko molče fanfare graditeljskih strem-ljenj, — često doživlja poraz, ki mu ni videti prepadnega dna. Človeka razjeda razočaranje nad njegovo vrsto, obup, da premore ta vrsta toliko sovraštva, mržnje, porogljive škodoželjnosti in nestrpnosti v času, ko je na drugi strani razvila toliko sijajnih vrednosti. Prevzema ga smrtni strah, da je obsojen na bivanje, ki ga ne uravnava volja, dobrota in vse bolj lucidni razum, marveč ga uravnava zlovesča usodnost, v sedanjosti enako odprta vsem možnostim, kakor je bila odprta pred sto tisoči let ob rojstvu človeškega rodu.

Soočenje dveh elementarnih podob sodobnega eksistiranja proži dilemo, ali naj se človeštvo odloči za bivanje ali za smrt. Neizmerna večina hoče živeti, obstajati, hoditi za cilji, svobodno stremeti in se predajati težnji po ustvarjanju. Zategadelj se dvigajo milijoni v protest zoper brezup, nalagajo si vse težja bremena, da bi njih jeklene, od napora nabrekle lehti izpričale vero, stopajo v boj molče, kažoč svetu spontano in brez samohvale sadove odrešilnega dela. Upor, ki ga neti in hrani čista človečnost, se ne more izčrpati, ne more ponehati; naraščal bo s toliko večjo silo, kolikor predrznejša bo grožnja smrti.

Vendar — blok ni vsepovsod neomajen in čvrst. Človek v sodobnosti kaže premnoge gube utrujenosti, vse več znakov resignacije. Zdi se, kakor bi stari rod razumnikov vse pogostejše sklonil glavo, rekoč, pustite me z mirom, dovolj mi je boja. Pustite mi ljuba slepila — to je vsa moja zahteva, moj upor in protest. Sit sem samega sebe. Dajte mi samo dolgolasi dolgčas, brezbriznost, ravnodušje, cinizem, lagodno samotrpincenje. Dovolite mi ljubkovati moje številne predmete, reči, aparate, čekovne knjižice. Ne zamerite mi užitkov, ki sem se jih polastil, da bi nadomestil svoje pravo zgubljeno bistvo: privoščite mi žvečilni gumi apatije, vetrovni nemir motorizacije, slast kopičenja denarja, gluhost zavesti, toneče v neznosnem hrupu bobnov in električnih kitar, naivno zaupanje, da sem še mlad, če oblečem usnjeni jopič ter v surovosti in izzvanem pretepu razdajam svojo moč. Ne obsojajte me, ko izničujem v sebi razdor med praznino in prenasičenjem, ko zobljem sladkorčke spolnosti, ko se pogrezam v opoj alkohola, marihuane in makovih žlahtnih spojin, ko preziram preteklost in mi ni mar perspektive, ko gradim svojo življenjsko etiko po vzoru snobov, playboyev, hippyjev, reistov in samomorilcev ter hočem po vsej sili biti ud te »sproščene« strukture...

Tu je boj otežen. Razpoke v organizmu vsečloveškega bloka se širijo in poglabljajo. Razklanost narašča; ni videti zdravila zoper njo. Svet sovraštva, svet težnje po uničenju zlahka pridobiva adute v usodni igri. Hudournik — razčlovečenje — odnaša dragotine, ki se izplača zanje boriti in zaradi njih obstajati. Erozivni tok nihilističnega brezbrizja razžira osnove, spodjeda korenine humanega debela. Če bi se drevo razvrednotilo, če bi oslabelo in se začelo sušiti, bi zapravelo razlog za obstanek. Ne bi ga ubranila pred posekom niti lastna moč, niti sila narave, ki je prav toliko pravična, kolikor je polna dobrote.

Tako utripa podoba človekove danosti in premične zmožnosti v današnjem času. Razpeta je med močjo, ustvarjalnostjo, bojno gotovostjo in veseljem do življenja — pa med rastočo resignacijo ter strastjo po negibnosti, nezavedanju in samouničenju. Katere težnje bodo prevladale? Kako se bo razrešila dilema?

Odgovor leži v samem človeku. V zorenju osebnosti svetovne množice.

* * *

Slovenski človek kot subjekt in kot član naroda ni nikoli težil k osamitvi. Skozi vso svojo mrko zgodovino je iskal zglede in vzore. Ko si je izkrčil pot v prostost, ni nehal iskati, saj je mogel poslej iskanje še poglobiti, osredotočiti ga na vrednosti, ki so mu bile najbolj odtujene. Odprl je vrata in okna v vse smeri, žejen širjav, daljin, visokih poletov. Stopil je med ljudi drugih narodov, tenko prisluškujoč njihovi misli, kulturi, civilizaciji. Našel je veliko dragocenega pri bratih v skupni domovini, nešteto posnemanja vrednih vrlin na slovanskem Vzhodu, načrpal obilje vzorov, ki mu jih je nudil stari bleščeči Zahod. Družina ljudstev ga je sprejela kot sebi enakega, kakor tovariša in prijatelja, ki se je dvignil iz zgubljenih zakotij nepravilne zgodovine.

Vendar — učinkovanje zgledov in vzorov ni poteklo zgolj v tisti premi črti, kakor si je slovenski človek v svojih željah zamislil. Hkrati z ustvarjalnimi zmožnostmi, z graditeljskim zanosom, znanjem, napredkom so se mu po sili vztrajnosti začele siliti v posnetek tudi senčne lastnosti svetovnega okolja. Moral se je srečati in srečal se je z nevero, utrujenostjo, hlastanjem po predmetih, z modeliranostjo v mišljenju in postopkih, s togimi ideologijami, pa še, kar je najhuje, z obupno vdanostjo v prepričanje, da so vse vrednosti ničeve, da je zavestno človeško življenje paradoks, katerega pola rojstvo in smrt sta samo sorazmerji brez razločka in tvornega smisla. Niti bolj niti manj se ni uprl naš človek takim vplivom kakor človek širše sredine. Vplivi so mu preplavili podzavest, ga soočili z dolgočasjem, fatalizmom, otožnostjo; zagrozili, da mu izžamejo duha; zapretili, da mu rak vseenosti prepreže humano tkivo; posredovali sram pred otroštvom, čustvi, vsakršnim navdušenjem, pred ideali lepega in dobrega, kakor je bil nekoč razumeval to lepo in dobro; hoteli zavdati z bacilom, da je ljubezen na smrtni postelji, da je upanje klavrna komedija, da je prava resnica modernega časa beg iz boja, umik v neosveščenost, splošno razčlovečenje in samomor.

Skozi vsa ta navzkrižja bega slovenski človek, ko se ozira na dvore bližnjih in daljnih sosedov. Morda zastane v dvoumju, morda si za hipec zasloni oči z dlanjo, da bi pretehtal težo ponujenih vrednot. Morda izbira kot otrok pred živopisno sejmsko stojnico, morda je podoben romarju na križpotju, ko ugiba, katero izmed dveh poti naj ubere. Pot gradnje, pot verovanja je strma, težavna — ona druga spokojna, ravna, brez previsov in klancev. Obe mu ponuja isti edini vzornik, isti tovariš človek, isti jaz zemljinega občestva. Kam, kako se če obrniti?

Razrešitev dvoma in dvojnosti zahteva zazrtje vase. Razrešitev prinaša preiskujoči pogled v prvine lastne eksistence, v sloje nacionalnega izročila, zlasti v tiste vrhnje časovne plasti, ki jo opredeljuje čas revolucije, slovenske svobodnosti in zračanja s širšim miljejem.

* * *

Med leti 1941 in 1945 zavest večine slovenskih ljudi ni zašla v krizo, dasi ravno je morala brodit skozi strahotne preizkušnje. Fašizem — najbolj temno zlo novejšje zgodovine — ni mogel razkrojiti miselnega in čustvenega organiz-

ma niti v posamičnem človeku niti v narodu. Stiska je ubijala telesa, vendar, kolikor globlje se je zadiral hitlerjanski bajonet v tkivo ljudstva, toliko uporabnejša in kljubovalnejša je bila živa bit tega ljudstva. Sla po življenju, pogum, zagrizen boj za obstanek, neprekinjeno tveganje, odpoved, zavestno žrtvovanje — so bili tistikrat edino veljavna filozofija, teorija in praksa. Ni bilo upogibanja, ne pogojne ali brezpogojne vdaje, ne pristanka ob tihih obalah obupa in resignacije. Obstajala je vera, da človečnost ne more propasti, da se ne more izničiti. Obstajala je revolucija kot najvišje uresničenje in ideal bojnega humanizma.

Morda bo nekoč prišel čas, morda je ta čas že blizu, ko bo slovenski otrok, sklonjen nad zgodovinsko knjigo, vprašal poln začudenja: »Oče, pa kaj je vendar to nacionalna in socialna svoboda, ki piše, da ste se zanjo borili? V neokrnjeni posesti prostosti otrok ne bo doumel pojmov: zatiranje, izkoriščanje, nesvoboda. Zato pa bo deca bližnjega jutrišnjega dne tembolj čutila ono večnostno idejo, ki se je inkarnirala v slovenskem uporništvu in jo izražajo klici: Verjeti v človeško nujnost; ne pristati na skrušenje podedovanih vrednosti; ne se podati negibnemu brezupu, marveč graditi; iskati resnico v tvornosti, ne pa v begu pred bolečinami, ki preprezajo človeško bivanje, odkar ono je.

Daleč v tretje desetletje sijajo vzori slovenskega upora. Sijajo v tisočeri podobah skozi doživetja, pričevanja in spomine.

Noči so jih jemale na Jelovico, na Krim, v Dolomite, v kočevske hribe. Plašnih oči so odhajali Janezi, Franci, očetje, sinovi. Šle so Anice, Tončke, hčere in matere. Roke, vajene kladiv, sekir, plugov, kos, so vse drgetajoče poprijemale orodja za ubijanje. Misel, prežeta s sočutjem, spoštljivostjo in pohlevnim uboganjem, kakršna je bila sporočena po dedih, spočeta od staršev, vzgajana ob katekizmi in nedeljskih naukah, vzburjena včasih v stavkah in prvomajskem praznovanju, pa spet ugasla v monotoniji delavnikov — ta misel je sama v sebi razpadala, se pregnetala in se snovala v čisto nova razsežja. Preplavljalo jo je spoznanje, da mora miniti čas podrejenosti, da se dvigajo barikade v obrambo tistega človeškega dostojanstva, ki so ga generacije slutile pa ne doživele, da je treba začeti, biti in odločiti boj brez usmiljenja in brez štetja mrličev. V okornih redéh, kakor nekoč Gubčevi kmetje, so zakoračili odredi skozi hoste in tesne soteske, prek dobrav in gmajn. Umirali so slovenski partizani v križnem ognju zased, od utrujenosti, lakote in ran, v vsiljenih neenakih bitkah, v juriših na bunkerje, v prebojih obročev. Padali so na kurirskih križpotjih in na izdanih javkah, gnili v taboriščih, padali kot talci, obešeni na drogeve in jablane, postreljeni pred izkopanimi skupnimi grobovi.

Srce naroda je krvavelo, a ni se zmračilo v brezupu. Onkraj žrtvovanja se je smrt vselej umikala novemu še strastnejšemu življenju. Vera je poganjala ljudsko reko naprej. Upanje v edino mogočo odrešilnost — v odrešilnost boja — je iz odredov kovalo brigade, divizije. Ista vera je spremljala terence, ilegalce na nevarnih poteh, vosovce v drznih akcijah, partizanske minerja, tiskarje, železničarje, zdravnike, inženirce... Nedeljivo skupno hotenje: ohraniti in ubraniti človeško pravico do obstanka — se je oblikovalo v eno samo, vse tršo ljudsko pest, naravnano v protiudarec. Zgodovina se je tudi na slovenskih tleh morala srečati z veličastno, čeravno dostikrat nerazumljivo resnico, da morajo vsakršni ubijalski aparati kloniti pred silovitostjo humanizma.

Vlado Jordan: Pokolj (detajl), 1943, linorez

Izročilo domovinskega boja v nobenem odtenku ne dopušča dvomov in dvojnosti. Tisti čas ni prinesel alternativ med življenjskim pogumom in malodušjem. Preprosto, pogum je bil, rasel je iz eksistenčene stiske, gnal je veje iz mladostne vitalnosti prebujajoče se nacije, vnemala ga je nepreklicna zavest množic in posameznika, da se v revoluciji kroji nova usoda. Bil je to pogum izven heroične elegance, brez gaskonjad in prepotentnosti, daleč stran od viteških pravil. Pogum se je pojil z grozo, ki jo poraja samo boj na življenje in smrt, z geslom kri za kri, z etiko, da je posameznik malo a skupnost vse. Radost ob zmagi ni mogla biti drugačna kot neomejena, vseobsežna, prignana do vreljšča množične ekstaze.

V takih razmerjih ni bilo koticke, kamor bi človek razkladal skepso, omahovanje, formalizem, dogmatično estetiko, ravnodušnost in podobne spremljevalce nevere v obstanek. Takrat ni nihče poznal utrujenih vrednosti; ni bilo prehoda za snobe, ki bi literarno vihali nos, ko je ljudstvo rajalo v Titovem kolu, ko je čustvo zlahka nadomestilo formalno kulturo v partizanski pesmi, ko je otroško veselje utapljalo sram in nerodnost ob sleherni, navzven še tako nedognani izpovednosti. Ko današnji človek pregleduje zapuščino onega časa, mora biti pretresen ob spoznanju, kako močno se je dediščini odtujil. Koliko je še ostalo v njem življenjske sile, koliko partizanske volje, akcije in trdživosti? Zmanjšale so se zaloge teh vrlin in še jih odnaša tok, vdirajoč iz svetovnega prostora.

Povsem jih ne bo odplaknil nikoli, zakaj našle so nadaljevanje v graditeljski akciji, ki se je odprla po koncu oboroženega boja in traja v sedanjost.

* * *

Ni bilo časa, ne vremenskih razmer, ne pripravnih tal, ne poslednje drobne klice nespoznani, da bi si v letu 1945 slovenski človek privoščil, še manj pa zaželel kakršno koli krizo zavesti. Z enako mladeniško zavzetostjo in z enakim osebnostnim pogumom, s kakršnima je bil osvobodilni boj, se je lotil gradnje. Sence dvoma ni bilo v tem pionirju, načrtovalcu, konstruktorju. Visoki cilji so se mu zdeli blizu, dosegljivi, kakor se vidijo dosegljivi otroku gradovi, rastoči iz rečnega peska:

Jutri, rdeči pionirji
skozi slavoloke
novi svet gradit!

Imel je vse. Pred seboj neizrekljivo ustvarjalno misel, za sabo neizpodbitni preizkus, da je močan, zvest, verujoč v skupni napor in v gore premikajoči žrtveni čudež. Imel je upanje v svojo zmožnost, marljivost, um in navdušenje. Navsezadnje je imel odločitveno svobodo, perspektivo, mir, ki ga je kupil za najdražjo ceno — za ceno jezer krvi. Ni bil pripravljen misliti, ali samo slutiti, da bi utegnil kdorkoli nalašč ali ponevedoma kljubovati njegovemu zanosu.

In veliki projekt je šel svojo pot. Kakor žalostni spomini so bili zbrisani z obličja slovenske pokrajine počrneli zidovi. Smrečice so okrasile nove zgradbe. Med mitingi, koračnicami, transparenti, zastavami, med migljanjem narodnih noš in mlajev so se spet pomladile vasi. Zasnovala so se mesta — drugače, širje in prostorneje kot v minulih časih. Ceste, proge, mostovi — kaj vse je bilo treba obnoviti, popraviti, pozidati!

Takratni denar, takratno udobje in razkošje je bila radost. Zasilna stanovanja in gneča v njih, menze, krompir, zelenjavne čorbe, simbolični koščki

mesa, paketi in konzerve UNRE, ostanki iz vojaških skladišč — vsa ta živopisna beda se je utapljala v veselju, da je človek svoboden, enak, tovariš. Diagrami, grafikoni, predstave optimizma, ki so postajale resnica tisti trenutek, ko si ganljivo vanje verjel, socialistični realizem v življenju in v literaturi. Nikogar ni bilo, ki bi se norčeval, izražal sum in omalovaževanje. Enotnost, bratstvo, poezija lopate in krampa, logika revolucionarnega navdušenja — to je bila hrana za dušo in telo. Sestanki, prostovoljno delo — obvezno za snažilko in direktorja — skladovnice Leninovih in Stalinovih knjig, ruske agitke v kino dvoranah, mršave štipendije — vse je bilo v slogu šaraste improvizacije, v slogu neke nedomišljene potrebe in sile vztrajnosti, ki se nihče ni spraševal po njenem vzroku. Vsakdanjost ni pomenila nič, zakaj ljudska misel je bredla skozi sloje prihodnosti. Uredili bomo socialni sistem, najpopolnejši na vsem svetu. Zgradili bomo domove za stare, domove igre in dela, otroške jaslji. Plače bodo le malo različne. Samo te začetne težave je treba prebroditi. Potrebujemo sredstva — prav, posekali bomo gozdove. Razlastili veleposestnike. Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Zemljo obdelovalnim zadrugam — našim malim kolhozom: Stična, Arja vas, Vrbje, Cven. Vsaka vas mora imeti zadružni dom — svoje kulturno središče. Poglavitni načrt pa je: zgraditi elektrarne, zgraditi težko industrijo. Da bomo neodvisni, krepki v socialistični avtarkiji. Treba se je dvigniti iz polkolonialnega položaja. Napovedujemo prvo, drugo petletko. Odpiramo gradbišča. Možje iz Like, Korduna, Bosne prihajajo na pomoč. Tekmujejo udarniki, racionalizatorji, ljudski izumitelji. Nov način zidanja po Turšičevi metodi. Fantastični stahanovec Alija Sirotanović, rekordni naftni vrtalec Salko Hukić! Petletka naša teče. Vozimo najdaljše tovarne vlake na svetu. Tekmujejo frontne brigade, mladinske številke v premogovnikih. Mladinska poletja na progah in cestah... Desetkrat, petnajstkrat udarne brigade. Blato, nasipi, močvirja, gozdovi, neizrekljiva slast premaganih naporov, zmagoslavje dela, množični zanos, pa tihi večeri v barakah, skeči in pesem kitare ob tabornih ognjih, pomoč nepismenim tovarišem.

Cudovit čas je bil to. Bilo je, kakor da je vse ljudstvo imelo samo dve orjaški roki, pa eno samo tvorno misel. S kljubovalnim nasmehom je bilo moč zavrniti vse: spletke informbiroja in Stalinov srd, nagajanja Zahoda, škodoželjnost inteligentne reakcije, ko je rasel plevel na poljih obdelovalnih zadrug, ko so ostale na slepih tirih pokvarjene lokomotive, ko so za slepo ceno šli v denar hlodi poključskih rezonančnih smrek, ko so aktivisti odganjali kmetom živino, da bi imeli kaj jesti ljudje v mestih. Kri revolucije je tekla. Morala je teči in to je bil —

ves naš odgovor, ves dokaz...

Kaj zato, če se nam je včasih zdelo, da se počasi prebija ta naš socializem. Vendar, prebija se je. Že so se zakoreninili delavski sveti. Izven vseh tujih vzorov se je odpirala nova politika, nova ekonomija. Tvegana, nikjer primerljiva, od vsepovsod počaščena s sumi, posmehom, neiskrenimi željami. Kako? Kaj to pomeni: država mora odmrtni? Kako naj bi znal sam upravljati in gospodariti mali človek, delavec? Kako izmeriti delo, da bo plačano po učinku? Kje dobiti sredstva in investicije, da bo sploh kaj upravljati? Kako razmejiti dolžnosti, pravice, pristojnosti? Kaj je to komuna po jugoslovansko? Kaj krajevna, kaj stanovanjska skupnost? Po kakšnih načelih deliti dohodek? Odpiralo se je brez števila vprašanj, problemov, enačb z mnogimi neznankami. Reševal in veliko jih je rešil premišljevalni trust skupščin, konferenc, kongresov, zborov občanov. Debate brez konca in kraja. Navzlic razpravam veliko

polomij, birokratskih postopkov, slabih naložb, domenjenih, pa spet opuščeni sistemov, zatikajočih se izvedb, vsakršnih negotovih stopinj. Veliko priložnosti za slabiče, omahljivce, zavistneže in neprijatelje, da izrazijo kritiko, dvom, poražujočo zaskrbljenost. Joj, ne bo šlo, dolgovi rastejo, izgube rastejo, vse gre v franže.

Čas pa je tekel. Počasi, malo opazno je slovenski človek zorel iz meznega delavca v svobodnjaka. Njegova misel se je razširila, zadobila velikopoteznost, osebnosten pečat. Kot sproten, samoumeven in samogiben učinek tega procesa so zrasi energetski objekti, nove tovarne, stanovanjska naselja. Razpredle so se nove ceste. Zacvetel je turizem. Odprle so se trgovske in druge poti v sosednje dežele, poti v gospodarski prostor vsega sveta.

Vraščanje slovenskega človeka in slovenskega prostora v svetovno širjavo pa je kajpada prineslo s seboj žal tudi drugačen odnos do življenja. V dveh desetletjih, ko so pokali okviri nekdanje naše majhnosti, je diktat svetovnih borz in tržnih mehanizmov spreminjal naše razumevanje sveta. Minevala je logika navdušenja — vse bolj jo je nadomeščala hladna presoja situacij. Vrtinec rentabilnostnih meril je zgrabil naš narod z enako močjo kot vse druge narode. Kopnela je sreča, kakršno je dajala tista zgodnja, otroško pojmovana svobodna ustvarjalnost. Proizvodnost je preganjala melodramo. Prodirati je začelo ekonomično delo, ki malo priznava druge vrednosti mimo težnje po materialnih dobrinah. Ni mogoče zapirati oči pred resnico, da je slovenski živelj po sili nujnice zašel v ta proces. Denar, avtomobili, bleščavi predmeti, želja po vsakršnem telesnem udobju in uživaštvu — ti idoli so vdrli k nam. Kakor brezdušni osvajalci so začeli zavzemati naš miselni svet, preganjajoč iz njega prvine čiste človečnosti. Ob naraščajočem hlepenju po snovni lastnini se oddaljuje lepota, umira veselje, tone paradiž, ki ga je človeštvo zgubilo v daljni minulosti, pa je slovenski človek v revoluciji našel zase vsaj njega slutnjo.

Tu se rojeva kriza zavesti. Nasprotje, staro kot svet, para človekovega duha, utruja ga, muči, potiska v odtujenje in brezup. Zamirajo vrednote, ki pomenijo razlog bivanja: ljubezen do sočloveka, stvarniška lepota dela, kultura, želja po umetnosti, sreča preprostih želja, nagon po užitkih, ki jih dajejo družina, dom, toplota tradicije, priroda. Moloh posestništva, tvarnega bogatenja in z njim zvezanega izkoriščanja golta in golta vse, kar je kdaj bilo ideal. Žalost, mrz in mrak spremljajo ta rakov proces, pa naj se javlja v mladeniču ali starcu, v kmečki hiši ali v domu delavca, v narodu, državi in družbeni ureditvi, dasiprav si morda privzema ta ureditev socialistično ime. Iz teh korenin poganja vse zlo, vre vse sovraštvo, ki ga odtujevani človek uperja zoper sebe samega, zoper znanca in prijatelja, zoper narod, zoper ožji in širši svet. Zavest rjove na natezalnici, zdaj kljubuje, zdaj klone. Včasih se dvigne do nekdanje moči in spoznanja, pa spet omahne v slabosti in se opoteče k rešitvam, ki jih ponujajo raznolika omama, beg v nezavedanje, pristanek na cinični nič. Kakor skrajna posledica velike krize nastopajo Vietnam, Biafra, Češkoslovaška, pa človekov ravnodušni pristanek in neodpor zoper Vietnam, Biafro, Češkoslovaško. Nastopa vse predrznejša hidrogenska grožnja, pa človekova nemoč, usodna vdanost, mazohistična blaznost spričo te grožnje.

* * *

Kako naj ravna slovenski človek, da ne bo zašel globlje v osebnostno krizo, kakršna tare velik del zemeljskega občestva? Ali naj zleze nazaj v polžjo hišico, iz katere se je izvil po letu 1941? Ali naj se zapre vase, v varno, idilično

izolacijo? Mar naj spet pregradi poti, ki si jih je s tolikšnim naporom odprl v svetovni prostor in čas?

Cemu. Nevarnost ni več nevarnost, ko zanjo več.

Izročilo, vzori naše bojne preteklosti izpričujejo, da slovenski človek lahko mobilizira svojo osveščenost vselej, kadar ga tokovi dogajanj priženejo na razpotja. Izza 1941 je vselej zastavil voljo, pamet in srce, da je nasprotoval usodi. Četrto stoletje je minilo, kar je bila spočeta nova Jugoslavija. Takrat se je razločno konstituirala odločitev slovenskega naroda, da bo šel po poti dela, npora, progressa in vseh tistih vrednot, ki pomenijo osnovo človečnosti. Tako kot ves narod, je ta odločitev zavezala slehernega njegovega posameznika. Kakor v NOV in v času gradnje, bo našel prave rešitve tudi v kritičnih dilemah sedanjosti. Še zlasti v dilemi, ko mora izbrati med prabitnimi ideali ter zgolj navidezno osrečujočo materializacijo.

Tedaj ni več ugank in dvomov. Niti kakršen koli vpliv niti nekatera zgubljena bitka ne moreta preokreniti temeljne strategije. Odveč je sleherna zaskrbljenost, zlasti tista, ki je ne porajajo v resnici dobre želje. Brez »kulturnih revolucij«, brez idejnega nasilja bo naš dozorevajoči novi človek izmeril težo vrednosti ter se skozi padce in renesanse odločil za prave cilje. Važno je samo, da se izogne deformacijam, ki bi krušile v njem potencial humanosti: nestrpnosti, mržnji, šovinizmu, nihilistični brezvoljnosti. Napake, izvirajoče iz dela in iskanja, pa naj mu ne bodo v spotiko — človečnost bi brez njih ne bila to, kar je.

S takšno vero je mogoče obdržati okna in vrata v svet na široko odprta. Nobene nevarnosti ni, da bi podlegli slepilom in zablodam, ki marsikje puostošijo ter nanejajo tkivo naprednih sil. Ne morejo nam do živega. Tudi naši mladini ne.

Ponosno smemo verjeti, da bo tisti del vsečloveškega bloka, ki ga predstavlja naš narod, v boju vzdržal. Ne bo se utrudil. Ne bo klonil v krizi zavesti. Za to prepričanje zastavljamo vso svojo življenjsko strast, otroško navdušenje, izročilo osvobodilnega boja in socialistične gradnje. Zares hočemo živeti. Zares si želimo lepoto, ki jo obeta ustvarjalna prihodnost. Ne bojimo se sveta sovraštva, groženj in uničenja. Verujemo v delo in mir.

Borci revolucije o današnjih problemih

Vsi skupaj smo navzoči pri različnih problemih te družbe, v kateri živimo. Vsak jih po svoje doživlja, po svoje vrednoti in vsak ima tudi zamišljena pota, kako naj bi jih reševal. Ne moremo trditi, da so ti problemi posebni za našo družbo in za današnji čas in da so se vsaj nekateri v vsej zgodovini človeštva ohranili do današnjega časa. Med njimi je prav gotovo tudi tako imenovani »generacijski konflikt«, ki ga včasih bolj glasno obravnavamo, včasih pa ga sploh ne poznamo. To je bilo tudi prvo vprašanje, ki je bilo zastavljeno nekdanjim borcem in ustvarjalcem naše revolucije.

Drugo vprašanje, ki je aktualno prav tako ne samo za nas, ampak za mnoge dežele v svetu, je gospodarski in družbeni napredek. Trenutno smo v obdobju reforme tega napredka. Kako poteka naša usmeritev v sedanjem času in kako naj

bi potekala v prihodnje, je bilo hkrati tudi drugo vprašanje, ki je bilo zastavljeno nekdanjim revolucionarjem. Seveda bi bilo to preveč enostransko vprašanje, če ne bi upoštevali vsaj glavnih dejanj, ki ne samo da odkrivajo in ugotavljajo dejansko stanje, ampak tudi nakazujejo možnosti napredka. Med temi naj omenimo zadnji kongres Zveze komunistov Slovenije in prizadevanja za bolj smotrno in sprejemljivo ureditev odnosov v naši celotni jugoslovanski družbi s posebnim poudarkom na notranje odnose v Sloveniji in občinah.

Na vsa ta vprašanja smo želeli dobiti odgovor tistih, ki so ustvarjali našo današnjo družbo z orožjem v roki in krepili nas vse s svojim delom. Izbor revolucionarjev, ki odgovarjajo, je zgolj slučajen.

STANE VERBIČ:

Kot nekdanji borec in še vedno aktiven delavec se srečujem z vsemi aktualnimi vprašanji te družbe. Mislim, da se konkretno odnosi med mlajšo in starejšo generacijo vse preveč dramatizirajo. V tem, imam občutek, da se nekaj išče, kar ljudje ne najdemo, kajti prepričan sem, da tega problema sploh ni. Kjer je razumevanje in sodelovanje, ne more biti problemov generacij. Cilj je namreč vsem isti — delo, razvoj in napredek. Zaradi posameznikov, ki v svoji vnemi skušajo preskočiti čas in doseči nekaj brez skupnih naporov vseh generacij, se ne bi kazalo razburjati. Kajti življenje teče, v njem pa so generacije, ki delajo ves čas.

Med vojno so se borili tako mladi kot stari, iz ruševin smo deželo vzdigovali eni in drugi, industrializacijo smo izvajali skupno, reformo in daljni razvoj dežele pa bomo lahko uresničili le skupno. Vse, kar je dobro in koristno v eni in drugi generaciji, je treba združiti, ne pa ločevati. Filozofiranje in izživljanje posameznikov ali ozkih skupin o nam tujih idejah ne vodi k napredku, ampak zavira razvoj in ustvarja negotovost pa tudi nezaupanja. Vse to prej ali slej mora propasti, kajti vse, kar ni naslonjeno na široke mase ali pa celo več, da mase delovnih ljudi to sprejemajo, se ne more niti danes niti kdaj pozneje obdržati.

*

Reformo sem že omenil. Kot delavec v gospodarstvu sem prepričan, da smo pri izvajanju reforme vse premalo odločni in dosledni. Zato pa se raje nagibamo h kompromisom in tako tudi k odstopanju od osnovnih zahtev. Birokratskih, tehnokratskih in konservativnih sil na najvažnejših področjih še nismo zlomili. Prav te pa reformi ne dajejo pogojev za tisti tempo in učinkovitost, ki naj bi ga imela. Prihodnost kljub temu ni slaba. Seveda bomo morali biti odločnejši pri dviganju gospodarstva iz zaostalosti, hitreje in bolj korajžno uporabljati znanstvene dosežke, modernizirati proizvodnjo in končno tudi bomo morali čimprej zavreči zaostala gledanja na našo tehnologijo. V tem vidim tudi rešitev problema zaposlovanja mladih. Ne vidim pa ga v tem, če danes zasedajo, pa četudi nekaj tisoč delovnih mest, upokojenci. Možnosti imamo take, da bi po enotnem in odločnem naporu delal vsak državljan po svoji volji, kolikor in kjer more. V Sloveniji in Jugoslaviji so danes take možnosti, da bi ob večjem sodelovanju in z večjo voljo lahko v desetih letih postali zares razvita dežela.

*

Glede debirokratizacije in deetatizacije naše družbe sem prepričan, da smo šele na začetku tega procesa. Stališča in smernice višjih vodstev Zveze komunistov naj bodo samo osnova, osnovno napotilo za samostojno delovanje osnovnih organizacij in posameznega člana — komunista. Dosedanja praksa prenašanja nalog na osnovi reslucij in podobnih dokumentov z vrha navzdol je prav privedla do neaktivnosti,

Ive Šubic: Počitek, 1944, linorez

do večnega razpravljanja, ne pa do postavljanja in izvajanja konkretnih načrtov v odnosih med ljudmi. Taka odgovornost, tu mislim odgovornost osnovnih organizacij do vodstev ZK, je preživela. Organizacija Zveze komunistov mora biti namreč odgovorna sama sebi in delovnim ljudem, med katerimi deluje. Še bolj bi morali spodbujati samostojno delovanje komunistov.

*

V ekonomskem pogledu je Slovenija vsekakor že zelo majhen prostor. Zato je potrebno nadaljevati z integracijskimi procesi na vsem področju Slovenije. Prevelika je razdrobljenost naše industrije in gospodarstva po panogah sploh, kar je danes že resna ovira našemu hitrejšemu in učinkovitejšemu razvoju. Rabimo pa dolgoročnih konceptov razvoja tako v delovni organizaciji, kakor v občini in republiki. Od danes do jutri živeti ni mogoče, pa tudi drago je.

*

Govorimo, da odnosi med federacijo in republikami ter med republikami in občinami niso jasni. Vendar je treba odnose med federacijo in republikami ter občinami podaljšati vse do delovnih organizacij. Kajti odnosi med federacijo in republikami ter občinami niso namreč nič manj birokratski in administrativni, kakor odnosi med občino in delovno organizacijo. Medobčinski in medrepubliški odnosi imajo vse preveč etatiističnih in lokalističnih teženj. Naše odnose zelo široko odpiramo navzven proti drugim državam, občina do občine, republika do republike pa še nima takih stališč in odnosov. Iz razvitih držav povzemamo ne samo tehnologijo in naprednejše procese v proizvodnji, še več, celo poizkušamo pritegniti tuji kapital, iz republike v republiko, iz občine v občino pa oviramo razvoj trgovske mreže, finansiranje razvoja izven svojih meja pa naravnost oviramo.

To je, kar sem že povedal, dejansko samo en kompleks problemov. Imamo sicer po obsegu, včasih tako mislimo, kopico manjših, ki pa jih moramo čimprej rešiti. Konkretno mislim na šolstvo, zdravstvo in kulturo. Že desetletja o tem razpravljamo, in prav bi bilo, da bi končno nehali, s čimer mislim, uredili.

ALBERT RAJER:

Med generacijami je bilo vedno trenje, vendar zaradi tega v nobenem primeru ne bi mogel reči, da ima naša mladina v osnovi drugačne idejne poglede, kot so naši. V marsičem se razhajamo, da je pa mladina, vsaj v 90 %, večino pravilno usmerjena, je že mnogokrat dokazala. Cilja, kot smo ga imeli mi, osvoboditev domovine, naši otroci nimajo, ker je ta cilj dosegla naša generacija, ideja — ustvarjanje socialistične družbe, pa je ostala ista. Torej, mladina bo, vsaj prepričan sem tako, naše delo nadaljevala. V tem oziru se idejni pogledi starejše in mlajše generacije sigurno ne razhajajo. In to je bistveno.

*

V reformi manjkata samo dosledno izvajanje reforme in osebna odgovornost. Z doslednim izvajanjem težkih nalog, ki so bile postavljene ob reformi praktično vsakemu našemu državljanu, si predstavljamo dosego ciljev in stabilizacijo dinarja na svetovnem tržišču, kar bi nam še bolj odprlo osno v svet. Perspektive? Odprta pot na tržišče, izboljšave pri delu, napredek tehnike, in to v miroljubne namene, znižanje cen, dvig turizma, ureditev pokojnin in invalidnin in končno uskladitev teh z življenjskimi stroški.

*

Že to, da so pri tezah za resolucijo sodelovale poleg članov CK ZKS mnoge znanstvene in strokovne ustanove, garantira, da se bodo resno in vztrajno lotili

dela in da bodo hkrati obravnavali vprašanja daljnosežnega pomena. Za nas Slovence pomeni uveljavljanje Slovenije v jugoslovanskem prostoru dosti. Razlog, ki je zahteval, da dobi ta tema prostor v resoluciji, je intenzivni razvoj Evrope. Kdor ne bo spremljal razvoja, bo zaostal in Slovenija se mora usmeriti v te procese in spoznati svoj nadaljnji položaj doma. Pohvale vredno je tudi, da se prisoja večji pomen sodelovanju Slovenije v določanju in izvajanju jugoslovanske zunanje politike. Resolucijo ocenjujem zelo pozitivno.

*

Čeprav nisem ekonomist, mislim, da Slovenija še zdaleč ni izčrpala svojega bogastva, pa najsi bo to na kateremkoli področju. Možnosti za razvoj naše ožje domovine je še nič koliko, vendar je treba poprej rešiti še marsikatero sistemsko neurejeno vprašanje. Npr.: znanstvene metode planiranja dela, proučiti delovanje gospodarskih zakonitosti, zagotoviti minimalno akumulacijo, storiti vse za dvig turizma itd.

*

Zdi se mi, da je tukaj samo en pereč problem — to je denar. Občina daje republiko, republika federaciji, federacija dotira republiko, republike pa občino. Tisti, ki je na dnu rešeta, ostane zrešetan, pa čeprav vsi vemo, da mora biti tako, sicer ne federacija in ne republika ne bi mogli kriti svojih finančnih obvez. Ker jih pa tudi občina ne more kriti, mislim, da bi vseeno moralo ostali več finančnih sredstev v matičnih blagajnah.

*

Mislim, da vprašanj, ki jih nihče ne rešuje, ni! So pa vprašanja, ki se rešujejo, vendar se nikoli dokončno ne rešijo. Tukaj so zopet najbolj prizadete mačehovsko obravnavana kultura in prosveta in nekatere organizacije, vključno ZB, ki ne živijo, ampak životarijo. Žalostno je, da se moramo boriti za skromno skromne priznavalne borcem, žalostno je, da ne moremo poslati vseh bolnih ljudi v zdravilišča in da smo zdravilišča »odstopili« tujim državljanom, hudo je, da ne moremo poslati vseh bolnih otrok soncu nasproti na Debeli rtič. Še in še bi lahko našteval, samo to so vprašanja, ki jih nihče resno ne rešuje.

FRANC KOŠIR:

Ker že delam v gospodarstvu in se na gospodarjenje razmeroma dobro spoznam, želim povedati, kaj mislim o izvajanju gospodarske reforme.

Ko smo si zastavili nalogo, da izvedemo gospodarsko reformo in na osnovi tega izboljšamo standard na dolgoročni osnovi, smo mislili, da bo izvajanje te naloge teklo več ali manj neboleče in hitro.

Ocenjujoč, kakšne imamo rezultate, ugotavljamo, da smo dosegli precejšnje uspehe, in to predvsem tam, kjer so se takoj lotili dela na osnovi vsestranskih analiz in dobro izdelanega programa.

Pri analizi posameznih programov in nalog ugotavljamo vrsto napak, ki bi jih bilo potrebno čimprej odpraviti.

Postavljeno je bilo, da morajo gospodarske organizacije prilagoditi svoje poslovanje tržnim potrebam in čimveč svojih proizvodov izvažati. Večina gospodarskih organizacij je dosegla vrsto uspehov in bi bili isti še večji, če jih ne bi posamezni predpisi ali navodila preprečevali. Naj navedem nekaj takih primerov:

Delam v gospodarski organizaciji, ki po obsegu proizvodnje ne krije samo domače potrebe, temveč izvažja ca. 50 % proizvodnje na zunanje tržišče. Kljub temu da je v programu izvajanje gospodarske reforme kot naloga čimvečjega

izvoza, in to predvsem na zahodna tržišča, pa posamezni predpisi, ki regulirajo izvoz in uvoz, skoraj vedno kasnije ali pa isti niso v skladu s smernicami reforme. So primeri, da so bili izdani posamezni predpisi namesto v zadnjem kvartalu za prihodnje leto šele ob koncu leta, v večini primerov pa se je o teh predpisih razpravljalo v januarju, februarju ali celo v marcu. Sprašujem se, kako mora gospodarska organizacija na osnovi takega stanja sklepati z inozemskimi partnerji pogodbe, če pa pravočasno ne vemo, kakšni bodo devizni in carinski predpisi, kateri, kot smo navedli, kasnije in se v večini primerov menjajo vsako leto oziroma posamezni tudi med letom.

Pri izvozni politiki se često čuti vpliv posameznih branž pri določanju poslovne politike. Tako nam je čestokrat primanjkovalo deviznih sredstev za uvoz repromateriala, ki je bil potreben za proizvodnjo, namenjeno za izvoz, medtem ko smo uvažali vrsto proizvodov, in to predvsem za široko potrošnjo, katerih imamo v naših proizvodnih programih in na tržišču v zadostni meri (v zadnjem času je bil to primer pri uvozu kamionov).

Pri kreditni politiki je ravno tako še vrsta nerešenih zadev. Za čimboljšo in cenoeno proizvodnjo bi bilo potrebno dati mnogo več investicij za nabavo nove opreme, kajti v vrsti podjetij so sredstva za proizvodnjo v nezavidljivem položaju. Postavlja se vprašanje, zakaj imamo še vedno tako veliko sredstev koncentriranih v zveznem merilu, kar omogoča, da se posamezni krediti dajejo tam, kjer to ni vedno najbolj potrebno.

Za hitrejšo izvajanje programskih načel je potrebno čimveč skladov prenesti na republiške institucije in omogočiti s kreditno politiko posamezni republiki dodeljevanje sredstev oziroma kreditiranje najbolj pomembnih in perspektivnih panog.

Ko analiziramo sredstva posameznih organizacij, lahko mirno ugotovimo, da se fondi iz leta v leto več ali manj manjšajo in da je že skrajni čas, da se gospodarstvu ne jemlje več sredstev, kajti če hočemo besedo mednarodno delitev dela izpeljati v dejanje, potem moramo imeti v proizvodnji več sredstev za izvajanje tega načela.

Kot v industriji se iz leta v leto pojavljajo problemi v kmetijstvu. Če hočemo naše kmetijstvo izboljšati in planirati proizvodnjo na daljši stezi in dati čvrstejšo osnovo, potem se moramo na tem področju resneje lotiti dela.

Stalno se nam pojavljajo primeri, da imamo v posameznih letih posameznih proizvodov preveč, medtem ko že v naslednjem letu nastopi primanjkljaj. Prav pri proizvodnji kmetijskih proizvodov bi morali poskrbeti za čvrstejšo politiko odkupnih cen in z izgradnjo potrebnih skladišč ter silosov onemogočili prevelike oscilacije cen. Tako kot v industriji je tudi v kmetijstvu neurejeno financiranje, in to predvsem na privatnem sektorju. Občutek imam, da se bojimo v privatnem sektorju bogatenja in nesocialističnih pojavov. Kot dokaz naj navedem, da smo šele v zadnjih letih dopustili in omogočili nakup posameznih strojev za privatni sektor, kateri so nujno potrebni za ceneno in večjo proizvodnjo. Kljub temu pa obstaja še vedno visoka carinska stopnja za posamezne stroje, čeravno teh doma ne izdelujejo in je bilo že na mnogih sestankih predlagano zvezni administraciji, da carinske stopnje zmanjša ali ukine.

Če imamo kje, vsaj po mojem prepričanju, urejen davčni sistem za pravilno obremenitev v privatnem sektorju kmetijstva, se nam ni treba bati bogatenja, če posamezni davčni organi to pravilno izvajajo.

Vse drugače pa je po mojem mnenju v zasebni obrti. Prav v zadnjem času se zelo na široko govori o možnosti razvoja v privatnem sektorju obrti. Če kje, potem se je bati prav tu prekomernega bogatenja, posebno v tistih proizvodnih vejah,

Marij Pregelj: Omizje, 1941 (Oflag VI-B Dössel—Warburg), laviran tuš in gvaš

kot so gostinstvo, prevoznništvo in slično. Strinjam se, da se dovoljuje razvoj gostinstva v zasebnem sektorju v obrobni predelih, nikakor pa ne v središčih. Če pa že izpeljujemo začetno zamisel, potem je nujno, da na osnovi dobro izdelanih davčnih predpisov in za to določenih potrebnih administrativnih organov izdelamo take osnove za zajemanje obveznosti, da preprečimo bogatenje in izkoriščanje človeka.

V zadnjem času ugotavljamo, da se je prav na tem področju naredilo zelo dosti napak. Imeli smo primere, da so posamezniki imeli celo do pet tovornih avtomobilov; da bi se izvlekli čimbolje, »dirkali« po občinah z nalogo, da dobijo čimveč koncesij, kar jim je v večini primerov tudi uspelo.

V primeru naše občine Črnomelj pa naj navedem le to, da je občinska uprava za dohodke kreditirala na osnovi take politike privatne gostilničarje za eno leto, saj je znašal davčni predpis za leto 1967 za omenjene 12 milijonov starih din, dolgovali pa so ca. 14 milijonov din, da o politiki zajemanja sredstev sploh ne govorimo.

Tudi v kadrovske politiki, ki je nosilec izvajanja gospodarske reforme, imamo vrsto nerazčiščenih pojmov. Če začnemo pri samem štipendiranju in sestavu strukture študentov na raznih višjih in visokih šolah, lahko ugotovimo naslednje:

1. da je večina študentov na omenjenih šolah iz centrov samih,
2. da tiste gospodarske organizacije, ki so v centrih, dajejo zelo malo sredstev za štipendiranje, če pa že dajejo, dajejo štipendije predvsem študentom iz samega centra, medtem ko imajo gospodarske organizacije izven centrov zelo veliko prošenj za štipendije in seveda za rešitev vseh premalo sredstev.

Na osnovi take politike nam ostaja na podeželju vrsta zelo dobrih učencev, ki jim je na osnovi take politike štipendiranja nadaljnji študij nemogoč.

Že večkrat je bilo to vprašanje načeto, toda istega še vedno rešujemo več ali manj obrobno in na ta način dopuščamo nepravilno strukturo študentov. Čimprej bi bilo potrebno, da se formirajo močnejši skladi za štipendiranje in s tem omogoči študij predvsem tistim na višjih ali visokih šolah, ki imajo za to boljše pogoje.

Pri zaposlovanju obstajajo ravno tako zelo pereči problemi. Tako imamo zaposlenih vrsto ljudi, ki imajo primerno pokojnino, poleg tega pa še redne mesečne dohodke. O tem vprašanju je bilo v zadnjih letih dosti diskusije in razprav. Čeravno je to težak problem, ki bi ga bilo treba čimprej rešiti, upoštevajmo: če že ima kdo primerno pokojnino, mu sicer omogočimo nadaljnjo zaposlitev, toda prejema naj samo en dohodek, ne pa dva.

Že skromna analiza pokaže, da bi na ta način lahko omogočili, posebno v centrih, mnogim zaposlitev, ki imajo kot znanje tako tudi ostale potrebne kvalifikacije. Prav tu mislim, da ni prav, če imamo dva obraza, na eni strani govorimo o pravičnosti, na drugi strani pa na celi črti to zanikamo.

Končno naj omenim, da je za uspešno izvajanje reforme odvisno, kako se bomo kot celota vključili v ta proces. Izjave, ki jih često slišimo in tudi beremo o njih, da je krivda za neizvajanje reforme predvsem na gospodarskih organizacijah, so netočne in nepravilne. Prvenstveno bi bilo potrebno, da o nastalih problemih razmišljajo predvsem tisti, ki planirajo, predpisujejo in sprejemajo predpise, kajti prav od teh je v mnogočem odvisno, kako bomo izvajali zastavljeni program, seveda pa bomo tudi mi, ki vsakodnevno izvajamo vsak na svojem delovnem mestu naloge, dali vse od sebe za čimvečje uspehe.

PETER ROMANIČ:

Torej to smo morali doživeti nekdanji revolucionarji, borci in aktivisti. Medtem ko domala ves svet prizna herojski boj naših narodov in občuduje nosilce tega boja ter njegove rezultate, ne le v štiriletni vojni, marveč prav tako v letu 1948, del naše mladine pljuje na nas in naš prispevek, na naš narodnoosvobodilni boj in revolucijo. Pa tudi na našo povojno izgradnjo.

Če bi povzel vse, kar je bilo do sedaj napisano kot odgovor na umazano klevetanje NOB, kar so zapisali v znanem odgovoru naši resnični kulturniki, zlasti Matej Bor in sekretar za narodno obrambo SRS ter drugi, bi povedal vse to, kar tudi sam mislim in čutim ob teh primerih. Nikakor se ne strinjam s tistimi, ki pravijo, da stvari ne gre razpihovati, da gre le za osamljene primere, za izpade posameznikov, ki ne vedo, kaj hočejo. Drži, da gre za posameznike. Ne gre pa pri tem prezreti dejstva, da grobe klevete in žalitve na račun borcev in našega boja objavljajo pod firmo CK ZMS, to je naslednice nekdanjega SKOJ! In še dalje, za to »kulturno« dejavnost dobivajo denar, ki ga ustvarjajo naši delovni ljudje, ne pa frazerji in pa brezdelni presiteži!

Vsiljuje se mi dvoje vprašanj: Prvič: kdo so avtorji teh napadov? Tako kot tisočeri nekdanjih borcev na Dolenjskem, bi zelo rad poznal njihov življenjepis z vsemi podatki, med katerimi ne bi smelo manjkati vloge njihovih staršev v NOV, današnjega materialnega stanja in seveda učnih uspehov teh naših »velikih mislecev«, ki se zbirajo okoli Tribune in Katalogov. Prepričan sem, da bi pri večini njih ugotovili mnogo višji standard, kot ga ima večina bivših borcev iz leta 1942. Skratka, da bi si bili povsem na čistem tisti, ki smo klevetani in zasmehovani, in tisti, ki si laste pravico klevetati in žaliti nas in naše delo.

In drugo vprašanje: Smo nekdanji borci in aktivisti storili dovolj, da do tega ne bi prišlo? Nismo! Premalo smo bili kritični do slabosti pri posameznikih v letih po vojni in premalo odločni v preganjanju takih pojavov. Premalo smo bili budni nad kadri, ki vzgajajo današnjo mladino, premalo budni celo do kadrovanja za šole. In tako se nam je zgodilo, da medtem ko smo se po vojni nekdanji borci in aktivisti zagrizli v delo za gospodarsko rast domovine, za nove, bolj demokratične odnose v novi družbi, za večji kos kruha vsem, tisti, ki so vojno preživel na toplem in kolikor toliko varnem, primerno oblečeni in hranjeni, pa so šli takrat študirat (nekateri od teh so celo že doštudirali). Nova družbena skupnost ni bila mačehovska do njih, niti maščevalna do bivših nasprotnikov. Dala jim je dobre možnosti za študij in še štipendije. Ljudski pregovor pravi, da sekira toliko časa ne ve, kaj je bat, dokler si ga sama ne steže, da potem udriha po njej.

Vendar, če imamo ljudi z napakami v naših vrstah in na raznih položajih, potem naj ost kritike pade neposredno po njih. Daleč od tega, da bi trdili, da je bilo med vojno in po njej vse v redu, kar smo napravili. Zaradi posameznih dreves ne gre prezreti gozda. Denimo, tudi komunisti niso brez napak, zato pa ne gre kritizirati in blatiti celotno organizacijo Zveze komunistov, njen program in njen prispevek. Prav tako velja za nekdanje borce in celotno narodnoosvobodilno borbo.

Morda bi bilo res odveč toliko razpravljati in polemizirati o tej zadevi, ker gre v resnici za majhno skupinico očitno presitih blodnežev, ko, žal, ne bi imeli prav taki posamezniki močan vpliv na preostalo mladino. Upam si trditi, da je ogromna večina naše mladine, kot pravimo, zdrava. Pravilno ceni NOB in njene pridobitve, spoštuje njene nosilce in ima pozitiven pogled na naš družbeni razvoj. Tragika pa je v tem, da mladina prej sledi slabim kot dobrim zgledom. V vsaki šoli bodo to potrdili. Primer: Če je v razredu en sam dolgolasec, ga hočejo posnemati vsi drugi učenci, namesto da bi se ga izogibali in ga prisilili, da se on prilagodi večini in ne večina njemu!

In še beseda, dve o odnosu dela današnje mladine do učenja in dela. Mnogo preveč imajo pri nas študentov z jubilejnim študijskim stažem. Deset ali več let se pomikajo iz šole v šolo (še bolj pa iz tovarne v bar in obratno). Kdo to finansira? Pretežno družba. Poznamo lepo število takih »študentov«, ki po desetih letih še niso, kot pravijo ljudje, »ne tič ne miš«. Če že prerinejo do bližine konca, obstanejo na zadnjem pragu. Kriv je seveda strogi profesor, ki jih ne mara, jih osebno sovraži. Celo starši pogosto zapadajo temu prepričevanju, kako njihovemu otroku povsod strežejo po uspehu v šoli in življenju. Krivičen svet, ki mladega človeka kar potiska v samomor ali vsaj v obup in iztirjenost. Take »nesrečnice« srečujem vsak dan, največkrat v lokalih. Eden takih mi je dejal, da mu tako slabo pa vendar še ne gre, da bi zares študiral ...!

Pravijo, da je mladina taka, kot jo vzgoje starejši. To je seveda res. Res pa je tudi, da se prava vzgoja prične doma in da je za vzgojo potrebno še kaj drugega kot velik kos namazanega kruha. Na to drugo preveč pozabljamo in to se nam maščuje.

V tem je bistvo tudi mojega gledanja na odnose med generacijami.

VINKO KRAMAR:

Problem odnosov med generacijami, to je mladimi in starimi, se mi zdi, da je predstavljan javnosti z napačnega stališča. Menim, da so podobni odnosi bili vsekozi, samo da smo jih verjetno obravnavali z drugačnih zornih kotov in jih v konkretnih situacijah mnogo manj potencirali, kot jih potenciramo zdaj. Zdi se mi, da je govora o konfliktu vse preveč in da tak način obravnavanja ne more biti koristen. Gre še zato, da ne bi bilo tolikšnega poudarka odnosov med starimi in mladimi, saj tako stari ne morejo biti brez mladih in niti ne mladi brez starih in da gre dejansko obravnavati predvsem mišljenja enih ali drugih, o tem, kako kdo misli, kakšna so njegova stališča, ali so napredna, ustvarjalna, ali so v skladu z našimi cilji, z našimi principi. Torej starost sploh ne igra vloge.

Mislim, da bi bilo te razprave bolj pametno preusmeriti v to, kaj kdo dela, kaj je kdo sposoben ustvariti in kako ustvarja oziroma kako izvaja naša tako široka, v družbenem samoupravnem sistemu sprejeta načela. Če bi izhajali iz teh stališč, kako se kdo uveljavlja v družbi in ne iz tega, koliko je kdo star ali pa koliko časa že nekdo dela recimo v delovni organizaciji ali v kakšnih družbeno političnih organizacijah, bi verjetno bilo teh konfliktov manj, razen tega pa tudi sami konflikti ne bi predstavljali tako velikega problema, poleg tega pa bi bilo manj užaljenosti med nami.

Kot star partizan, kot človek, ki je sodeloval v revoluciji, gledam stvari nekoliko nazaj, moram vsekakor priznati, da so podobni konflikti in različnost gledišč na posamezne probleme obstajali vseskozi, tudi v vojni, pa tudi po vojni. Vem pa, da takrat ni bilo toliko časa za postavljanje takih stvari v ospredje. Takrat je namreč bilo v ospredju vprašanje individualne sposobnosti in obstajala je skorajda dominantna želja, kaj kdo lahko stori in prispeva k ureditvi problemov, ki so nas takrat spremljali. Takrat se ni nikoli postavljalo vprašanje, kdo je zaradi starosti odslužil in kdo zaradi mladosti ni sposoben ustvarjati. Takrat tudi nismo nikogar izključevali iz naše družbene stvarnosti. Ustvarjalno delovanje je prav gotovo naloga vseh živih.

★

V zvezi z reformo mislim to, da smo navajeni predvsem na ocenjevanje vsega s kritične plati. Zdi se mi, da je tako tudi prav, saj s tem onemogočamo samozadovoljstvo, hkrati pa nam je napotilo v iskanju, kje smo šibki in seveda k iskanju rešitev oziroma za okrepitev nas vseh. Vsekakor pa ni prav, da vse uspehe, ki smo jih dosegli v reformnem obdobju pa tudi že pred samo reformo, premalo cenimo. Naša družbena in gospodarska reforma je namreč dosegla vsekakor dobre rezultate. Vsaj na nekaterih področjih dosegamo to dosledno, kar smo z uvedbo reforme želeli. Razumljivo je, da se z dobrimi uspehi ne moremo hvaliti na vseh področjih. To je posledica objektivnih in subjektivnih težav, katerim se še tako dober načrtovalec ne more upreti. Moramo se namreč podrežati ne samo razmeram v naši ožji domovini, ampak tudi zunanjega sveta. Menim, da tako na gospodarskem kot na družbenem področju dosegamo rezultate, ki kažejo na precejšnje uravnovešeni, zlasti kar zadeva inflacijskih gibanj. Verjetno smo najmanj dosegli na področju družbenih služb, na področju kulture. V zadnjem času naša družba poskuša nadomestiti zamujeno na področju šolstva in izobraževanja. Na tem področju so tudi že vidni prvi rezultati, kar nam samo potrjuje, da se naša družba pravilno usmerja. To nam hkrati potrjuje, da našo družbo v glavnem sestavljajo ustvarjalnosti željni ljudje.

V vseh teh prizadevanjih in pričakovanjih moramo biti vsekakor realni. Včasih so namreč naše zahteve pretirane. Zato tudi včasih nerealno načrtujemo in so pričakovanja taka, da presegajo možnosti.

Sesti kongres Zveze komunistov Slovenije je za nas kot za slovensko družbo, še posebej za člane ZK in tudi za stare borce, velikega pomena. Menim, da je to obdobje važna doba, v kateri ocenjujemo dosežene rezultate, in čas, v katerem sprejemamo program — smernice za naše nadaljnje delo. Kot komunist menim, da je kongres pomemben tako za samo Zvezo komunistov, da se reorganizira v smeri že sprejetih stališč in hkrati upošteva tehtna mnenja v predkongresni razpravi. Gremo v smeri večjega vključevanja komunistov v samoupravljanje. Čeprav je imel kongres nekaj pomanjkljivosti, saj je razumljivo, da kongres ne more obravnavati niti prispevati k reševanju vseh problemov, ki se v naši družbi porajajo, zlasti drobnih problemov. Vendar pa je kongres dal napotila, vsaj tista osnovna, v nadaljnjem orientiranju naše dejavnosti, tako da se lahko vsak komunist znajde v obstoječem samoupravnem sistemu.

Kongresno gradivo in resolucija sta nam dala smernice, in če se bomo teh smernic držali, bomo lahko vsestransko aktivni in ustvarjalno delovali, zlasti pa tudi onemogočali določene izmaličene pojave, ki so se v zadnjem obdobju vse preveč kazali v našem družbenem življenju.

Pri vsem hočem poudariti svoj občutek, da bi morali v našem delovanju biti bolj vidno spoštovanje odnosov med samimi člani in v naši družbi sploh. Prepričan sem, da je v zadnjem obdobju ravno tega premalo, zato pa je preveč tako imenovane komercializacije in pretiranega pehanja za zaslužkom, premalo so še prisotna humana načela medsebojnih odnosov. Od vsega tega je odvisno razreševanje vseh drobnih in temeljnih problemov naše družbe.

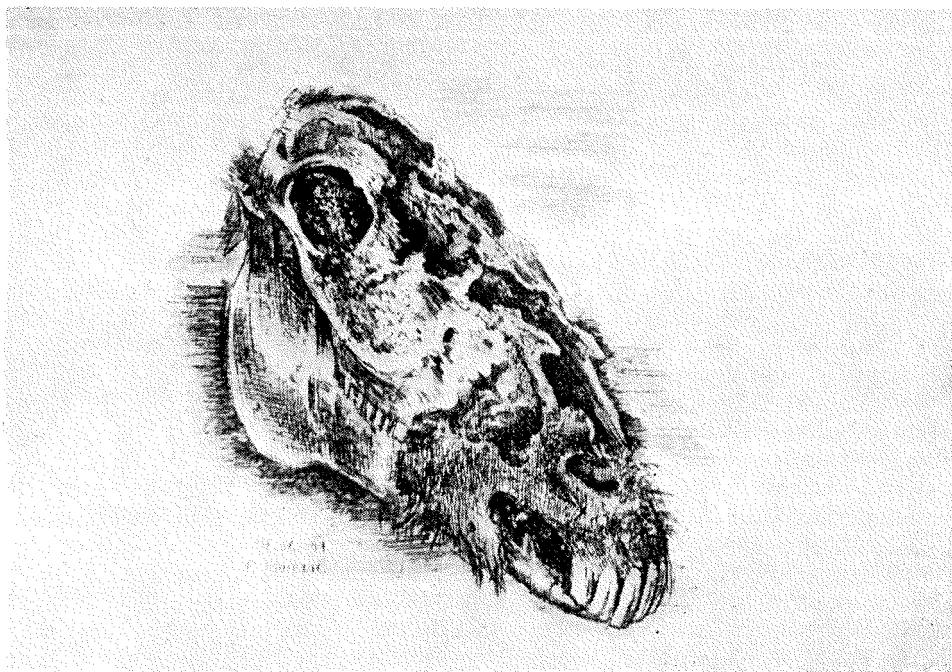
*

Glede prihodnjega razvoja Slovenije menim, da je razvoj okvirno načrtan. Dalj časa smo iskali glavne smeri razvoja naše republike, čeprav smo na tem področju precej v zamudi. Precej časa smo namreč porabili za ugotavljanje zastarelosti našega gospodarstva, in za to, kako modernizirati naše gospodarstvo. Govori se veliko, da je gospodarstvo preobremenjeno, so pa tudi stališča, da je gospodarstvo starokopitno, da se brani mladih strokovnih kadrov in tako naprej. Osebnostno sem prepričan, da je nekaj tega res, vendar ne povsod in da vse preveč posplošujemo in da premalo konkretno obravnavamo posamezne panoge in posamezne probleme, ki se v določenih panogah porajajo. Vsekakor je naše gospodarstvo obremenjeno že toliko, da bi vsako dodatno obremenjevanje lahko škodovalo ne le gospodarstvu, ampak tudi nam vsem, zlasti pa družbenim službam, ki so odvisne od gospodarske sposobnosti. Vsaj za nekatere panoge bi morali poznati tudi olajšave, s čemer bi jim dali možnost modernizacije, da bi lahko prej družbi več dajale, kakor so zdaj sposobne.

Seveda je za povečanje potreb splošne potrošnje lahko zagotoviti sredstva z večjo udeležbo samih občanov. Toda tudi občan nima neomejenih možnosti pri finansiranju vsega, kar zahtevamo. Zato bi morali biti zelo previdni pri določanju prispevnih stopenj. Kljub vsemu pa nismo izrabili vseh možnosti v prenašanju stroškov za tako imenovano splošno potrošnjo na občana. Kljub vsemu pa se je treba zavedati, da so določene kategorije občanov že prekomerno obremenjene, saj poznamo, da osebni dohodki niso rasli povsod enako. Prizadeti bodo vsekakor bolj tisti občani, ki delajo v deficitarnih panogah. Pri teh smo tudi že dosegli skrajno mejo možnega obremenjevanja, čeprav ne izključujem tudi možnost, da smo prešli skrajno mejo. Premalo namreč upoštevamo, da so ponekod že sprejeli zavestno dodatne obremenitve v obliki samopriskvov za pokrivanje potreb splošne potrošnje. Doslej, kot kaže, smo se premalo poglobili v to, koliko so sposobne posamezne kategorije prebivalstva prenesti dodatne obremenitve. Kjer je standard višji, bi lahko z ustrežno davčno politiko zajeli večja dodatna sredstva.

Ker smo pred spremembo nekaterih določb ustave, je seveda vprašanje, kakšen učinek bodo imele. Zavedam se, da je tako republiška kot zvezna ustava vsebovala določbe, ki jih je čas pretekel. V tem okviru je vsekakor prav, da spremenimo tisto, kar nam zavira naš nadaljnji razvoj. Od sprememb pričakujem, da ne bosta zvezna ali republiška ustava preveč nadrobno določali družbenih norm, s čimer povezujem naš splošen samoupravni razvoj. Mislim namreč na to, če bodo določbe le preveč podrobne — toge, si lahko obetamo že v kratkem času, da nas bodo začele ovirati, kajti naš razvoj je zares dinamičen, tako bi ga morali v okviru ustave spet izpopolnjevati.

Konkretno o samoupravljanju v gospodarstvu, ki ga zadevajo podrobne določbe ustave, ki celo taksativno našteva, kako naj se gospodari, kakšne samoupravne mehanizme moramo imeti v gospodarskih organizacijah. Institucija prisilne uprave pa je v sedanjem ustavnem sistemu premalo definirana, tudi je neučinkovita in ne dopušča pravočasnega ukrepanja, kajti po dosedanjih predpisih je mogoče ukrepati šele tedaj, ko je škoda nepopravljiva in je družba že oškodovana materialno in moralno. Prepričan sem, da bi moral biti institut prisilne uprave za vsa področja, tako za gospodarstvo kot za negospodarstvo, biti pa bi moral take narave, da bi lahko preventivno deloval, toda moral bi biti v skladu z našim samoupravnim mehanizmom v gospodarstvu ali v negospodarstvu.

France Mihelič: Lobanja, 1944, jedkanica

Izgubljeni v snegu

Mile Pavlin

Ves dan je snežilo in dan se je neopazno izgubil v mraku. V gozdu je bilo temno. Po zasneženem pobočju se je s težavo pehala raztresena vrsta v bele halje oblečenih postav.

Komisar jurišnega bataljona Janez je hodil med zadnjimi. V ušesih mu je zvonilo od napora. Nekajkrat je stoje zaspal in se dramil, da je z glavo včasih udaril ob drevo ali zabredel v kakšen globok zamet. Še vedno je snežilo. Janez je bil utrujen in premražen ter lačen kakor vsi drugi. Mokri čevlji so bili ledeno hladni in nog že zdavnaj ni več čutil. Rame mu je žulil jermen brzo-strelke, v nahrbtniku pa je nosil zavoj z nekaj sto naboji. Bil je sestradan in izčrpan, a lakote že zdavnaj ni več čutil. Sicer so zadnjič jedli zjutraj, a to je bilo le nekaj neslanih krompirjev. Predvčerajšnjim ne dosti več. Zjutraj so po celonočnem maršu v mrzli sobi dve uri zaspali. Prejšnjo noč so nekaj ur poležavali v napol porušeni cerkvi. V takih dneh in nočeh je razmišljal: »Koliko časa bo še trajalo to preganjanje?« Pred oči so mu stopili počrneli in izsušeni obrazi tovarišev.

Nekje je lajal pes. Stražar je ostro kriknil in ustavili so se. Borci so popadali v sneg in v hipu se je čulo smrčanje. A treba je bilo iti naprej. Precej časa so izgubili, preden so bili spet vsi na nogah.

V vasi so našli prostorno, prazno hišo. Lastnik z družino je zaradi zvez z belimi pobegnil. Neka enota se je verjetno pravkar izselila. Peči v obeh sobah so bile še razbeljene in po tleh nastlana

slama je prijetno vabila. Dve četici sta se zapodili v večjo, ena v manjšo sobo. Preden se je Janez dobro razgledal, je že vse spalo. Fantje so ležali tesno drug ob drugem, obuti in z orožjem v rokah. Le nekateri so sneli nahrbtnike ali torbe.

S komandantom sta se šla prijaviti v štab divizije.

»Prišla sta kot naročena,« je dejal komisar. »Sem že hotel poslati po vaju.«

Janeza je obšla neprijetna slutnja. Na mizi je gorela lojenka in razsvetljevala razgrnjen zemljevid.

»Tukaj smo mi,« je razlagal komisar in z roko šaril po zemljevidu, »tukaj pa sovražnik. Tri divizije Nemcev, ki so pribežali iz Grčije. Z njimi seveda tudi nekaj belih. Iz Lašč, Ribnice in Kočevja so vdrli v Suho krajino in sedaj nas v širokem loku pritiskajo v Rog. Če jih ne odbijemo, bodo zasedli vse vasi, mi pa sredi zime hajd pod smreko. Dovolj smo močni, da bi jih pognali v beg, če ne bi ti hudiči imeli v Polomu baterije lahkih topov. Z njimi nas stalno obstreljujejo in prizadejajo so nam že hude izgube. Pri topovih je okoli sto Nemcev. Vi in jurišni bataljon osemnajste jih boste napadli, topove pa razstrelili. Osemnajsta divizija bo z vami poslala skupino minerjev.«

»Kdaj?« je vprašal Janez. Na tihem je upal, da morda šele jutri, pojutrišnjem.

»Nocoj. Takoj boste šli. Zjutraj ste lahko že nazaj, vem, zakaj si to vprašal. Tudi jaz sem že pozabil, kdaj sem zad-

njič spal. Pojdimos! Vama bom pomagal buditi fante.«

Še dokaj hitro je bil bataljon na nogah. Fantje so bili takih reči že vajeni. Le politdelegat Novina je napol jezno, napol s smehom pripomnil: »Saj sem vedel, da s spancem ne bo nič. Je bilo preveč lepo v tej kamri.«

Zbrali so vse tri čete. Komisar divizije je spregovoril nekaj spodbudnih besed in na kratko opisal nalogo. Ko je končal, je nekdo v kotu zakrulil:

»Vrag nas jaši! Pa gremo, če je tako.«

Sredi vasi so se sestali z jurišnim osemnajste. Janezu pa tisto brenčanje v glavi ni hotelo dati miru. Zato si je otrl obraz s snegom.

Premaknili so se in nekaj časa so hodili po dobro shojeni poti, ki je vodila iz vasi proti položajem. Snežilo je še vedno in bilo je tiho, le sem in tja je osamljeno počilo. Potem so zavili v gozd. Gaz se je izgubila. Odslej so bredli v celo. Vzpenjali so se na nizke gričke, prečkali nekaj jas in plitvih dolin. Nenadoma je kolona obstala:

»Lezi! Tišina!« je prišlo od spredaj.

Ležali so precej dolgo. Janeza je stresal mraz. Ugibal je, kaj neki se je zgodilo. Tedaj pa je čisto blizu udarilo jeklo ob jeklo. Na snegu se je nekaj počasi premikalo. Preden se je vse umirilo, je bilo treba še dolgo počakati. Potem je prišlo povelje:

»V teku naprej!«

Prerivali so se skozi gosto grmovje. Nenadoma je Janez zavohal dim. Ozrl se je okoli sebe in videl, kako se je na vrhu ploščatega slemena slabotno svetilo. Malo dalje spet. Uganil je, da so na sovražni bojni črti. Upehani so se zaustavili. Kobalili so čez skale, padali v kotanje in sopli kot predrti mehovi. Končno so prišli do gazi, a kmalu so spet zavili v gozd. Tako so hodili in hodili...

Potem so počivali. Čez kratek čas spet. Počitki so bili vedno pogostejši. Janez se je ob koloni preril do komandanta. Vprašal ga je, kaj se je zgodilo.

»I, saj vidiš, zgubili smo se. Že davno bi bili morali biti v Polomu. Zemljevidov imamo za cel koš, kompasa pa nihče.«

Spredaj se je tiho prepiralo nekaj oficirjev. Nekdo med njimi se je zagovarjal:

»Ko pa je toliko snega. Poleti poznam tod okoli vsako stezo.«

Nazadnje so krenili naprej, a bolj zaradi tega, da ne bi v snegu pomrzili. Vrteli so se okoli kotanj in gričkov, spet našli neko gaz, hodili po njej in nazadnje so ugotovili, da hodijo v krogu. Pričenjalo se je daniti. Janezu se je znova v glavi začelo vrteti. Spet se je umil s snegom. Ozrl se je po obrazih tovarišev. V medli jutranji svetlobi so bili še bolj blede kot v resnici, oči so imeli rdeče, držali so se sključeno in se opotekali kot pijanci. Nekje je zdrdral rafal. Razvnel se je boj. Oni so ugotovili le to, da so pri Polomu najbrž že bili. Zato so se obrnili in šli nazaj. Še vedno je snežilo in po globelih so se začele plaziti megle.

Takrat je za njimi votlo zagrmelo. Kolona je obstala, ljudje so popadali v sneg. Čez smrečje je pritulila granata in se raztreščila nekje daleč spredaj. Za njo druga, tretja, četrta. Nato spet znova.

»Obrni!«

Že so hiteli nazaj, od koder so prišli. Janezu je obraz spreletel smehlaj. Napetost pred spopadom je odnesla spanec.

»Stroga tišina! Pripravi orožje!«

Stali so na nizki vzpetini nad precej široko dolino. V megli in roju snežink je bilo komaj videti obrise zasnežene vasi. Le zvonik je štrlel iznad streh. Po sredi doline je tekla zorana cesta. Tam je bilo obzidano pokopališče, za njim pa na travniku lepo v vrsti štirje topovi. Na levi se je vzpetina podaljševala v nizek griček. Tam se je med borovci slabotno kadilo. Mlad kapetan je šepetaje nekaj ukazoval obema komandantom in z roko kazal v dolino ter na steber dima med borovci.

»Prva četa, preženi zasedo! Ostali za menoj!«

Janez se je pridružil prvi četi, ki se je tihotapsko vzpenjala na griček. Kakšna sprememba je nastopila pri fantih! Na obraze so spustili mreže in se vzravali. Janez jih je komaj dohajal. Že je zadišalo po staljenem snegu in cigaret-nem dimu. Borci so dvignili brzostrelke. Okoli črne lise v snegu je na nahrbtni-kih sedelo nekaj zelenih vojakov. Puške so imeli v naročjih, nekateri pa so jih zasadili v sneg. Še nekaj metrov...

Takrat je v dolini zabučalo in zadr-dralo. Vojaki pri ognju so se razbežali kot jata vrabcev. Janez je bil že pri ognju. Še vedno so tam ležali nahrbtni-ki. Nekaj pušk je bilo zasajenih v sneg in med ožganimi vejami z obrazom v snegu je ležal vojak. V dolini je drdralo in pokalo, nato se je razlegel zategli »Huraaa...«

Janez je pogledal tja. Videl je vrsto belih postav, ki so tekle čez ledino in streljale iz vsega orožja, videl nekaj trupel, razmetanih okoli topov, in postave, ki so bežale med hiše. Bele postave so bile že pri topovih...

»Pustite nahrbtnike! Bomo že potem pobrali... Takoj v vas!« je kričal ko-mandir čete. Kljub temu je nekdo za se-boj vlekel poln nahrbtnik, drugi pa je kar v teku jemal iz njega kruh in kon-zerve.

Z griča so se v vas kar podričnili. Prve hiše. Naši so poslali dve četi, ti pa sta korak za korakom prodirali v vas. Brzostrelke so brnele kot šivalni stroji. Janez je pri prvi hiši pogledal skozi okno. Soba, polna nahrbtnikov, plaščev, orožja, municije. Na mizi nekaj prevrnjenih skodelic, polita juha, stene raz-cefrane, pod mizo pa trupla. Čez prag je ležal dolg vojak v črnih hlačah z namiljenim obrazom, brez bluze. Tisti tre-nutek je priletela na cesto ročna bomba in v kupu snega pridušeno treščila. Ma-lo dalje so se pod okni mogočne kmečke hiše plazili borci, segali za pas in metali nekaj skozi okna. Iz hiše se je kadilo, vznihu so vrata s podboji vred vrgli na

dvorišče. Pod kozolcem je stal vlačilec s prikolico, natovorjeno z zaboji. Nekaj strojničarjev je praznilo ukrivljene okvi-re v vlačilec in prikolico.

»Norci, stran, municija je to!« je ves hripav kričal Janez. Med pokanjem in truščem ga nihče ni dobro razumel. Ko-maj so se malo odmaknili, je strahovito treščilo. Puh jih je razmetal po snegu in vlačilec se je sam zapeljal izpod kozol-ca, se zarinil v kup snega in zagorel s svetlim plamenom. Po vasi so začeli de-ževati kosi lesa, opeke in kamenja. Od dima in prahu ni bilo videti nikamor. Druga skupina je ta čas z bombami ob-metavala velik tovrnjak. Po zraku so frčali kosi kovine.

»Hitro, hitro Janez! Zasedo proti Ko-čevju! Nad cesto!« je kričal komandant. Ker se ni čulo, je Janez kar za roke na-lovil nekaj borcev in se pred njimi po-gnal iz vasi. Za prvim ovinkom so ob-stali, nato pa začeli plezati v breg. Za neko skalo so postavili strojnico in jeli oprezovati.

»Danes smo jim dali, oštja!« je rekel strojničar in si z dlanj obrisal obraz. Nekaj časa je strmel v zmes potu, vlage, saj, prahu in druge umazanije, ki mu je ostala na dlani. »Škoda, da ne bomo do-bili jesti. Nemci imajo polne nahrbtnike konzerv in kruha.«

Nihče mu ni odgovoril. Vsi so napeto opazovali cesto, z ušeli pa lovili glasove, ki so prihajali iz vasi. Še vedno je po-kalo, slišalo se je kričanje in razbijanje. Potem so se z dolgimi rafali oglasile nemške strojnice.

»Kaj neki počenjajo tako dolgo,« je ugibal desetar Bradač.

Tedaj je v vasi nekajkrat treščilo. Nato spet in spet. Zaseda je napeto po-slušala. V vas se ni videlo.

»Sedaj so jih,« je pripomnil Bradač.

Potem je vse utihnilo. Minute so tek-le. Borcev se je začel polaščati nemir. Teptali so sneg, se obračali proti cesti in proti vasi ter gledali drug drugega.

»Bradač, pojdi in poglej! Mogoče so nas pozabili poklicati,« je ukazal Janez.

Preden so utegnili spregovoriti, je bil Bradač že nazaj.

»Polna vas Nemcev. Naših nikjer!« je komaj izdaval.

Janez se je ozrl vanj. Ni mu mogel verjeti. Saj so bili v vasi pravkar še njihovi. Toda na cesti so zaslišali govorico. Iz vasi je šla vrsta Nemcev in v rokah so držali puške.

»Pojdimo!«

Z rokami so se kopali skozi zamete in se zagrizli v strmo pobočje, po cesti pa se je usipala množica Nemcev. Karkoli je Janez pogledal tja dol, jih je videl. Nazadnje so oni spodaj obstali in kazali v breg.

»Sedaj so nas opazili,« je pomislil Janez. »Zakaj vendar ne streljajo? Nas hočejo žive? Še sreča, da je megla.«

Na vrh so priplezali hkrati. Janezu je pohajala sapa in čutil je omotično vrtoglavico. Za počitek pa ni bilo časa. Glasove Nemcev je bilo slišati tik za njimi. Pognali so se po zgaženi stezi. Janez se je na tihem že veselil, da so našli bataljonsko sled. Takrat je pred seboj zaslišal govorico. Zagledal je tudi zadnjega v koloni pred njim. Nosil je čelado in ogrnjen je bil v marogasto šotorsko platno. Janez je skočil s steze v gosto smrečje in se potuhnil. Tovariši so se tudi že poskrili. Nekaj časa so tako čepeli v snegu. Potem je okoli njih vse utihnilo in prilezli so iz gošče. Po sledi jih ni več mikalo, zato so jo udarili kar po celem. Spet je začelo pokati. Odmeval je ves gozd, razlegali so se nerazločni kriki. Janez je obstal. Mimo sta pritekli dve srni. Noge so se jima do trebuha vdirale v sneg. Ko sta zagledali ljudi, sta presunljivo zaječali.

»Kaj pravite, ljudje? Najbolje bi bilo počakati noči,« je predlagal Bradač.

»In zmrzniti. Podnevi ne pridemo nikamor, kaj šele ponoči,« ga je zavrnil Janez in Bradač mu ni ugovarjal.

»Skozi sovražne položaje je tudi ponoči tvegano. Po mojem je najbolje, če jo uberemo proti Kočevju. Tam ni naših enot, zato tudi sovražnik tam ni tako pripravljen. Potem se lahko čez

hribe vrnemo v Smuko. Spotoma bomo morda našli kaj za pod zob,« je razlagal Janez. Vendar je tudi njega skrbelo, kako bodo vzdržali v snegu naslednjo noč, mogoče še celo dve ali tri.

Po redkem gabrovem gozdu so se počasi pomikali proti neznanemu vrhu. Meglica se je za trenutek razkadila. Tedaj so na nasprotnem pobočju zagledali skupino ljudi v belem. Stali so in se gledali.

»Naši!« je rekel strojničar in se oddahnil.

Toda skupina se je kot eden obrnila in jo potegnili nazaj med drevje.

»To so naši! Nemci se ne bi takole razkadili,« je spet ugibal Bradač.

Janez mu to pot ni ugovarjal. Kmalu so našli njihovo sled. Toda ta je zavijala preveč na desno, nazaj proti Polomu. Obstali so. Tedaj je Janez zagledal nekaj temnega. Bil je zamaščen nemški časopis. Zdaj so se jadrno vrnili tja, od koder so prišli.

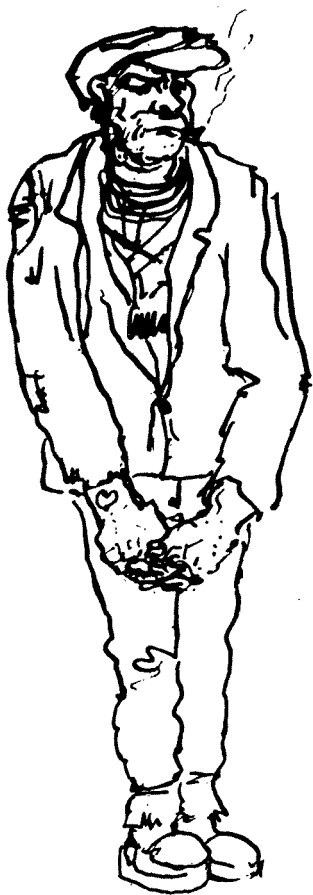
Odslej so bili bolj previdni. Kljub temu so čez dobro uro spet srečali skupino v belih oblekah. Skoraj sporazumno so jo oboji odkurili nazaj v gozd. Proti večeru so prišli do velike poseke. Obšli so jo. Komaj so se znašli v gozdu, je na vrhu zletela v zrak zelena raketa. Popadali so v sneg in opazovali goste vrste Nemcev, ki so se začele na poseko zgrinjati z vseh strani.

Končno se je jelo mračiti. Čakali so nekaj časa, nato pa se spet odpravili na pot. Kmalu so naleteli na dolgo skladovnico drv. Bila so trhla in očitno pripravljena že pred vojno, a jih niso več utegnili odpeljati v tujino.

»Drv dovolj. Zakurimo ogenj,« je znil strojničar.

Nihče mu ni odgovoril. Janez je pravkar zavil okoli skladovnice, ko je obstal kot vkopan. Pred njim je stala belogardistično oblečena postava. Oba hkrati sta dvignila brzostrelki in potem oba hkrati zakričala: »Ne!«

Janez je spoznal komandirja prve čete Kara. Ta je v nahrbtniku vedno

Ivan Čargo: Študije konfinirancev (detajl), 1942 (Tremiti), perorisba s tušem

nosil čepico in vse oznake belogardistov za vsak primer. Zdaj je izkoristil to obleko. Z njim je bilo nekaj borcev, med njimi eden lahko ranjen. Ta je bil iz jurišnega osemnajste. Posedli so v sneg.

»Pobili smo strežno osebje pri topovih,« je pripovedoval oni iz jurišnega osemnajste. »Toda miner je izgubil vžigalno vrstico ali pa jo nalašč zavrgel. Pri njem se je to zgodilo že drugič. Komandant ga je dal takoj razorožiti in zastražiti. Potem smo ugibali, kaj bi naj storili s topovi. Vedeli smo, da lahko poberemo zapirake, toda tega ni znal

nihče. Nato smo poskušali v cevi zmetati bombe. Takrat pa so se Nemci že zbrali in udarili. Med prvimi je padel naš komandant. Komisarju čete je rafal odtrgal obe roki. Nemcev je bilo toliko, da so se kar gnetli tam okoli. Začeli smo se umikati v gozd. Nemci so spet dobili svoje topove. Še zdaj vidim, kako so hiteli obračati kolesje in nas obsipati z granatami. Naši so padali kot muhe. Drobci so kosili kot jata sršenov. Na tisti ledini je menda obležalo pol bataljona...«

Pobito so strmeli v sneg, ki je še vedno padal. Potem so vstali in počasi odracali dalje. Stemnilo se je. Le sem ter tja je počil kak strel. Blizu je za teglo zatulilo.

»Volkovi!« je prestrašeno rekel strojničar in krepkeje stisnil orožje.

Tisto noč so vsi molčali in samo hodili. Držali so se za roke, padali in vstajali. V jutranjem mraku je Janez za skupino zagledal nekaj svetlih, zeleno žarečih točk, ki so jim sledile. Volkovi.

Zdnilo se je. Naleteli so na zametene sledove. So se morda vrnili, od koder so prišli? Vseeno, samo naprej. Počitek je pomenil smrt. Hodili so in hodili. Zdelo se jim je, da mora biti spet kmalu večer, ko so sredi jase zagledali cerkvico. Medtem je prenehalo snežiti, megla se je dvignila. Proti cerkvi so planili brez strahu, otopeli od trpljenja in lakote.

Med vrati je Janez bral: Heilige Margerit, ora pro nobis!

Torej sveta Margareta. Izvlekel je angleško specialko in v velikih krogih začel iskati sveto Margareto. Našel jo je. Primerjal je zemljevid z okolico. Tam je kapelica, tam lipa. Cerkev gleda proti vzhodu. Še pol ure je do Starega loga. Tam so ljudje, tam je topla peč in hrana.

»Pojdimo! Tja!« je kriknil in pokazal z roko v dolino.

Hodili so debeli dve uri, in ko se je mračilo, so se ustavili v samotni hiši pod bregom. Tam so zvedeli, da so se Nemci ponoči naglo umaknili.

Ranjen

Andrej Pagon-Ogarev

V Novakih pri Cerknem je v tesni skalnati soteski, ki jo domačini imenujejo »Pasice«, znana partizanska bolnišnica Franja. Ta bolnišnica je bila po osvoboditvi razglašena za spomenik narodnoosvobodilne borbe. Iz leta v leto bolj obiskujejo bolnišnico. Oskrbnik, domačin, rad pove, da so ta, nekoč nepoznani kraj v letih po osvoboditvi obiskali ljudje iz vseh delov sveta. Ker sem bil januarja 1944 ves mesec »gost« v tej bolnišnici, bo prav, če obnovim spomin na četrti januar 1944, ko so Nemci in domobranci iz utrjene postojanke pri Treh kraljih napadli štab Vojkove brigade v Žireh na Gorenjskem.

Vojkova brigada je po večdnem bivanju ob bivši jugoslovansko-italijanski meji prišla proti večeru dne 3. januarja 1944 na Žirovski vrh. Štab brigade s propagandnim odsekom je v spremstvu zaščitne čete odšel v trg v dolini, bataljoni pa so ostali na višinah nad trgom in zavzeli položaje. Komandanti bataljonov so razporedili straže in ukrenili vse potrebno, da ne bi sovražnik presenetil. Sovražna postojanka Sv. Trije kralji je bila v bližini. Lepo je bilo videti močno razsvetljeni vrh. Žarnice so bile razmeščene v dveh krogih in postojanka je bila podobna veliki goreči krogi.

Propagandisti smo se nastanili v praznem župnišču v trgu. Odvezali smo nahrbtnike in izvlekli na dan zmečkane svežnje rokopisov. Treba je vedeti, da je bil takrat največkrat gozd naša pisarna, žepi nahrbtnikov pa predali miznice. Pripravljali smo drugo ali tretjo številko brigadnega glasila Za Vojkom. Z vso vnemo smo se lotili člankov in dopisov, ki smo jih dobili od četnih in bataljonskih kulturnikov. Med papirji mi je prišel v roke listek z drobno pisavo. Recitacija. Izročila mi jo je bila dober mesec prej tovarišica Drina, na-

mestnica bataljonskega politkomisarja, ki je padla na Žirovskem vrhu. Domobranci so izkoristili gosto meglo in nenadoma napadli drugi bataljon Vojkove brigade. Drina je bila hčerka znane partizanske Škapinove matere iz Velikega polja nad Vipavsko dolino. Recitacija ni bila kdo ve kakšna umetnina, vendar sem jo priredil za tisk, ker jo je napisala preprosta in nešolana tovarišica. Poslušajte:

JESEN

V jeseni pozni, ko strn že rumeni
jata kavk in vran nad njo leti,
kmet s svojih njiv pridelke zadnje
spravlja,
za zimo ostro skrbno se pripravlja.

Za svobodo v borbi je v tem leti
naš mladi rod ves v gozdovih,
ne toži po zapuščenih domovih,
da le izgine naš sovražnik kleti.

Glej, stražarji naši tam stojе,
pozorno v gozdni mir motre.
Tovariši za njimi tiho govorijo,
v vrtincih listi padajo — šumijo.

Zabliskajo stražarjem se oči,
ko slišijo, da jim tovariš govori:
»Zatiraš danes nas, nam delaš kvar,
bi rad uničil nas, postal vladar.
A vedi to: kmet tvoj ne bo tlačan,
dokler bo puško nosil partizan.«

Tej recitaciji sem pripisal kratek nekrolog. Naj obnovim nekaj stavkov:

»Drina. Lepo je življenje v borbi, samozatajevanju in izpolnjevanju vseh dolžnosti do zasužnjene domovine, kot si ga živela Ti. Tvoja navzočnost v bataljonu je vlivala poguma celo tistim tovarišem, ki so včasih omagovali pod te-

žavami — bojih za svobodo. Še danes ne moremo verjeti, da Te ni več med nami. Pa saj je Tvoj borbeni duh navzoč povsod. Zdi se nam, da še vedno slišimo Tvoj glas kot takrat, ko si nam pripovedovala doživljaje iz bojev. Takrat sta v nas še bolj rasli odločnost in borbenost...«

Kasno v noč smo pospravili papirje, pripravili nahrbtnike za blazine in se pokrili s plašči... Srečen, kdor ga je imel. Kmalu nato je blagodejni spanec zatisnil oči. Pred župniščem je stražar nenehno prisluškoval na vse strani in čul val speče tovariše.

Še danes mi je uganka, kako se je moglo zgoditi, da so drugi dan že v polmraku iz neposredne bližine trga zaregljale strojnice. Saj so bili vendar trije bataljoni na položajih. Gotovo je tudi v tem primeru imel svoje prste vmes izdajalec in na skrivaj odhitel v postojanko. Ponoči se je izločila vrsta dobro oboroženih mož iz dvojnega svetlečega obroča postojanke pri Sv. Treh kraljih in se kot črna kača izgubila v temi.

Nemci in domobranci so bili dobro obveščeni, kje smo. Že prvi rafali so bili naperjeni v župnišče. Šipe v oknih so zažvenketale. Skočili smo pokonci in se takoj znašli. Pograbili smo nahrbtnike in se hitro umaknili iz sobe, kjer smo bili tarča sovražnikovim rafalom. Župnišče je bilo tik glavne ceste, ki pelje skozi trg. S stopnic smo za hip neodločno opazovali široko belo cesto, kamor so se usipale svinčenke. Drug za drugim so se tovariši poganjali čez cesto v varno kritje hiš. Zadnja sva ostala komandir štabne patrulje Mitja in jaz. Spogledala sva se. Čestitše je migotalo in se stresalo, kot bi nevidna roka od spodaj navzgor prebadala tlak. Beli prašnati zubeľčki so se dvigali s ceste, kot da gori. Na drugi strani župnišča sva slišala divje kričanje: »Hände hoch!«

Tu ni bilo kaj izbirati. Smrt spredaj, smrt zadaj. Prvi se je s stopnic pognal Mitja. Komaj je dosegel sredino ceste, se je zrušil kot posekan. Okrog njega so

prašnati plamenčki zaplesali svoj smrtni ples.

Nekaj sekund sem stal neodločno, nato pa sem se pognal v divji ples svinčenk in sikajočih prašnih plamenčkov. Še danes, po štirinajstih letih, mi je uganka, kako da sem takrat res dosegel zaščitno steno hiše na drugi strani ceste, ne da bi me bil rafal iz sovražne strojnice prerešetal kot nekaj sekund prej komandirja Mitjo. Vem samo, da sem za steno za hip postal in se ozrl nazaj na cesto. Iz tega opazovanja me je prebudil glas stare žene, ki mi je mahala z roko, naj pridem bliže. Skočil sem k njej. Pokazala je na vrzel v ograji in povedala: »Tovariši so šli tam skozi. Zdaj so že za zadnjo hišo.«

Zahvalil sem se ji in se hitro zrinil skozi ograjo. Krogle so razbijale strešnike, da so kosi na gosto padali na tla. Za zadnjo hišo sem res zagledal tovariše, ki so se živo pogovarjali in kazali navzgor proti gozdu. Od hiše do gozda je bilo kakih 30 metrov čistine. To je bilo treba preleteti, da bi v gozdu našel varno zavetje, kdor bi srečno prišel.

Drug za drugim so se tovariši poganjali v breg. Vse je šlo dobro, čeprav je sovražnik tudi na to čistino usmerjal rafale. Tu je bilo teže zadeti, ker nas je varovala rjava travna ruša. Le dva tovariša se nista upala tvegati. Skrila sta se pod velik kup dračja, ki je bil ob hiši. Nemci in domobranci so v trgu divje kričali. Skupina se je pripodila po glavni cesti. Bomba, ki jo je odvrgel obveščevalec Janez, jih je pognala za bližnjo hišo. Ko so znova silili izza nje, jih je rafal iz brzostrelke vrgel nazaj v kritje.

Med zadnjimi je bila vrsta na meni. Pognal sem se navzgor. Spremljalo me je strupeno sikanje krogel. Dosegel sem rob gozdnega kolovoza, in se z glavo naprej spustil vanj. Tisti hip me je nekaj udarilo. Ko sem potegnil za seboj še noge, sem začutil, da mi po levi polzi v čvelj nekaj gorkega. Ni bilo časa razmišljati, kaj se je zgodilo. Bil sem še v dosegu sovražnih rafalov. Ob desnem obronku kolovoza sem se začel previdno

plaziti navzgor. V levi nogi ni bilo skoraj nobene moči več. Čudno se mi je zdelo, ker nisem občutil nobenih bolečin. Priplazil sem se kakih dvajset metrov visoko, ko sem na snegu ugledal dolgo progo krvi. »Nekdo pred mano je ranjen,« me je spreletelo. Plazil sem se še kakih deset metrov više in na snegu prepoznal intendanta. Poklical sem ga. Ni dal glasu od sebe. Splazil sem se prav do njega. Šele tedaj sem spoznal, da je mrtev. Iz levega kota ust mu je polzel tanek curek krvi. Rane nisem mogel odkriti. Z ramen sem mu snel torbo, v njej so bili važni dokumenti, ki bi sovražniku odkrili marsikaj. Torbo sem skril pod mah in listje nekaj metrov od tam, kjer je ležal. Kasneje sem to sporočil patrulji in ta je torbo tudi našla.

Sovražne strojnice so v gozdno zeleenje spuščale rafal za rafalom. Tla so bila postlana z odstreljenimi vršički smrekovih vejic, tako nagosto so se usipale krogle.

Za hip so strojnice utihnile, tedaj pa je ostro prisikala težka mina in se raztreščila nedaleč proč. Stisnil sem se k tlom. Še ostreje je zasikalo. Komaj dva metra nad mano je udarilo v gosto rušo. Sreča, da me je kril rob kolovoza. Drobci so se v krogu razpršili čezme. Le na levi roki mi je s prstov posnelo kožo.

Hitro sem se začel plaziti naprej in prilezal na vrh klanca. Gozdni kolovoz je vodil globlje v gozd in po ravnini. Vstal sem in se ozrl nazaj. Zdaj sem bil pred minami in krogliami varen, ker je bil med menoj in sovražnikom zaraščen gozd.

Opiraje se na puško, sem odšepal naprej in se ustavil na gozdni jasi, kamor je sijalo že kar prijetno januarsko sonce. Kako dobro so mi deli sončni žarki. Sedel sem na širok parobek posekane bukve. Prav tisti trenutek je v žireh zazvonilo poldan.

Padlim zvonijo... Odprl sem kovček, v katerem sem imel shranjene vojne dopise četnih in bataljonskih poročevalcev. Vzel sem papir in svinčnik ter napisal tele verze:

Utihnili strojnic je besno regljanje,
Švab, žejen krvi, je pokazal pete.
V žirovski cerkvi zvonilo poldan je,
mir padlim, ki so dali življenje zate.

Na bukovem štoru ves zmučen sedim,
življenje premišljam, ki zdaj ga živim:
Zdaj borba zdaj pesem zdaj članek za
list,
program naše borbe kristalno je čist.

Kri naša žirovsko zemljo je pojila
in novih junakov ta dan nam rodila,
gorje ti bo, Švab, ko brigad naših moč
kot plaz z gore te stisne v obroč.

Tedaj ne bo časa, ne utečeš od tod,
naših strojnic bo pesem na zadnjo ti pot
donela iz grmov, bregov in gozdov.
Domovina, svoboden tedaj bo tvoj krov.

Spravil sem list v kovček. Naj ostane kot spomin na doživljanj iz teh hudih let. Kadar človek krvavi in se zaveda, da njegova kri teče zato, da bo jutrišnji svet boljši, da bodo ljudje — res ljudje, da bo pravica — res pravica za vse, tedaj rana ne boli.

Goboko v gozdu sem ugledal oprtega na smreko tovariša Dominka, vodjo brigadnega propagandnega odseka. Njegova obleka je bila od vratu do pete en sam velik obliž krvi. Ranjen je bil v vrat pod brado in krogla je izstopila pri očesu. Z robcem si je mašil odprtino v vratu. Videl sem, da pregiblje ustnice in nekaj govori, toda nisem mogel razumeti. Nagnil sem se do njegovih ust. Tedaj sem razbral šibke glasove:

»Tudi tebe so zadeli. A ne bodo nas! Še sva živa!«

Pretreslo me je. S hudo smrtno rano, pa govori o življenju. Moja rana ni bila resna. Krogla je prevrtala levo nogo na gornji strani tik pod pogačico.

Pri tem nevsakdanjem opravilu so naju našli bolničarji. Povedali so, da je zdravnik v bližini. Zdravnik... Čudovita beseda za ranjenega partizana. Dobro sva vedela, kaj pomeni s prstjo onesna-

Alenka Gerlovič: Kamnolom, 1945, linorez

žena rana. Tetanus. Če se bacili ugnezdijo v rani, tedaj ni več rešitve.

Bolničarji so za Dominka pripravili nosila, jaz pa sem počasi sam odkrevljal proti označenemu kraju. Kmalu sem zagledal hudo zaposleno skupino partizanov. Zdravnik je obveščevalcu Janezu pravkar obvezal nogo. Drobec mine mu je razbil peto. Ko je pregledal mojo rano, se je zresnil. Bila je precej umazana, zato jo je razkužil z jodom in obvezal.

»Za prvo silo bo,« je dejal, »bolje bo do napravili v bolnišnici.«

Skupina je morala na pomoč še drugam. Z Janezom sva počasi odšepala naprej. Mučila sva se že dobre pol ure, a sva le malo napredovala. Janeza je razdrobljena peta vedno bolj bolela. Začel je obupavati. Naenkrat se je sesedel na tla in dejal, da se bo ustrelil. Res je začel pripravljati puško. Spoznal sem, da misli zares, zato sem mu orožje vzel in sedel poleg njega.

»Ali si partizan ali nisi? Res ni tako hudo, da bi obupaval. Pomagal ti bom, pa bova šla naprej in dobila naše.«

Pomiril se je in počasi sva šla naprej. Janez se je pri tem opiral name. Prišla sva na neko višino, od koder sva na grebenu zagledala dolgo kolono postav. »Naši,« sva vzkliknila oba hkrati. Komaj sva to izgovorila, je okrog naju zasikalo. Vrgla sva se na tla in se hitro splazila za najbližje deblo smreke. Tista kolona so bili domobranci in Nemci, ki so se vračali v svojo postojanko pri Sv. Treh kraljih. Janez je začel znova obupavati.

»Zakaj me nisi pustil, da bi se bil ustrelil?« mi je očital. »Zdaj naju bodo dobili živa in mučili.«

»Ne bodo naju dobili, saj vidiš, da se že mračí. Še malo, pa se bo popolnoma stemnilo. V temi naju ne bodo iskali. Za to jim manjka poguma.«

Proti nama so spustili še nekaj rafalov, nato je vse potihnilo. V mraku, ki se je vedno bolj gostil, sva na grebenu videla le še dolgo vrsto črnih senc, ki so se pomikale naprej.

Bila sva rešena...

Dobro uro nato so naju dobili tovariši in pomagali, da sva prišla do bližnje hiše. Spravili so naju na gorko peč. Kako dobro nama je dela gorkota, saj naju je že pošteno zeblo. Kuhar Franc iz Stopnika je prinesel vsakemu veliko porcijo dobro zabeljene mešte. Mešta je bila posebna partizanska jed iz koruzne moke in krompirja. Kako nama je teknila! Tisti dan še nisva imela v ustih nič gorkega. Če bi bila doma, bi nama gotovo bolj postregli... Tu pa sva bila partizana!

Po prečuti noči na topli peči so naju drugi dan spravili v Žiri. Tam sva zvedela, da so domobranci dobili tista dva tovariša, ki sta se bila skrila pod dračje, in ju na mestu ustrelili. Pet tovarišev pa je padlo. Med temi sta bila brigadni sodnik in mladi kurir Boris iz Cerkna. Zvečer so od nekod pripeljali kmečki lojtnik. Najprej so naložili tovariša Dominka, ki je bil napol nezavesten. Bil sem prepričan, da bo po poti v bolnišnico umrl. Janeza in mene so položili na

zadnji del voza. Zapregli so konje in »rešilni avto« je odbrzel skozi gozd proti Cerkljanskemu. Po zamrzli gozdni poti je drdral voz. Kolesa so odskakovala čez korenine in kamenje. Dominko je včasih nehote zastokal. Proti jutru so nas odložili v Cerknem. Dan smo preživeli v nekdanji italijanski vojašnici, zvečer pa so nas obiskale cerkljanske žene. Prinesle so okrepčila, nageljne in polno spodbudnih besed.

Šele peti dan smo se znašli v bolnišnici Franja. Tu je vladalo neko posebno pomirjevalno ozračje. Imeli smo občutek popolne varnosti. Zdravniki in strežno osebje so za nas skrbeli z nadčloveško požrtvovalnostjo. Ker so nas rane bolele in pekle, da nismo mogli zatisniti oči, je prišla zdravnica Franja s prijazno besedo in vedno pripravljena pomagati. Ko je prevezovala ranjence, katerim so se rane gnojile, nismo vzdržali zraven, Franja pa je svoje človečansko delo opravljala mirno, kot da povezuje šop dišečih rož...

Bolničarka Pavla nam je ob spremeljavi kitare večkrat zapela kako partizansko ali narodno pesem. Še se spominjam naslednje:

Valovi šumijo
in pesem pojo,
mornarček pa dekle
drži za roko.

Oh, vzemi me s sabo,
moj dragi mornarček,
s teboj preživela
da vsak bi viharček.

Midva spadava skupaj
kot morje in vihar...

Res. Kot morje in vihar je bila naša narodnoosvobodilna borba. Razburkala je v nas vihar odpora in poguma, da smo lahko prenašali vse pomanjkanje in težave.

Ludvik Zupanc-Ivo pripoveduje

Drago Kumer

Bilo je na zimo leta 1941, ko je zgodaj zapadel sneg...

Od Griž proti Celju se je pomikala partizanska kolona. Postave so bile sklenjene, noge težke, a pogovor živ. Kolona je prihajala iz dobroveljskih hribov, kjer je pred dnevi izvojevala pomembno zmago.

Ta kolona je štajerski bataljon, ki se ob Savinji pomika do petrovškega mostu. Tu se za trenutek ustavi, da predstraža pregleda teren.

»Naprej!« zadoni iz teme povelje.

Tiho smo prekoračili most in nadaljevali pot v celjsko smer. Od tam smo krenili proti Dramljam. Poti ni nihče poznal. Začelo je snežiti. Kolona se je pomikala naprej in okoli četrte ure zjutraj prispela v Dramlje.

»Tu bomo predanili!« je bilo odločeno.

Utaborili smo se pri samotnem kmetu. Ko nas je zagledal, je bil začetka ves osupel. Pozneje se je umiril in nam zagotavljal na svojo častno besedo, da smo brez skrbi.

In res, dopoldne smo preživeli, kot da ni vojne. Dremuckali smo, se menjavali na straži pa tudi za pod zob se je kaj našlo. Sredi popoldneva je javila straža:

»Švabi so nam za petami!«

Res so nam sledili, toda srečavali se nismo. Bili smo zadovoljni, zakaj na juriš in za boj smo bili skoraj preutrujeni.

Z mrakom smo se poslovili. Nekje blizu Ponikve smo prekoračili železniško progo in jo hitrih korakov ubrali proti Slivnici. Naloga pohoda je bila kar najhitreje priti v brežiško kotlino, ker so tu Nemci z mrzlično naglico selili ljudi.

Pohod je vodil Franc Rozman-Stane. Z nami so bili še Silas, Stanetov pomočnik, nadalje Peter Štante-Skala, Sergej Kraigher, Zidanšek, Bor, Toledo in dru-

gi vidni borci.

Vso noč je snežilo. Gazili smo debel sneg in se proti jutru do kosti premraženi, utrujeni in mokri ustavili nekje blizu Heme nad Slivnico.

»Počitek!« je zapovedal komandant Stane.

Kmet, ki nas je vzel pod streho, je bil videti dokaj prijazen.

»Kar gori v senik se zarijte!« je rekel. »Tu ste brez skrbi. Švabov že lep čas ni bilo naokoli.«

Vseeno smo razpostavili straže in kdor je ostal prost, se je hitro zaril v mehko, dišeče seno in zaspal.

Vreskov Lojze in Silas sta skrbela za stražo. Zaradi mraza in počitka sta se menjavala vsako uro.

In hrana! Ali bomo kaj jedli? Ne, na hrano nismo smeli misliti. Okrog enajstih nas je začel nekdo buditi.

»Gromska strela!« se je razjezil mitraljezec Robin. »Vražji kuhar, kaj pa je spet?«

»Pst!« se je zarežal kuhar. »Malo prekuhanega tepkovca sem ti prinesel. Saj se boš pod mitraljezom še sesedel!«

Robin si je ovihal brke in srknil, kolikor se je dalo na dolgo.

»Pa drugi? Si drugim tudi kaj dal?« je Robin navihano pomežiknil kuharju.

»Razumljivo,« ga je zavrnil kuhar. »Vsem sem dal, le nate bi skoraj pozabil.«

Robin se je navidezno razjezil.

»Strela z jasnega naj ti opeče jezik! Kadar je treba piti tepkovec, je Robin zadnji, kadar pa je treba jurišati, je Robin prvi, ha? Taka logika se naj gre solit.«

Še dobro, da se je kuhar odkupil z dišečo cigareto, sicer bi ga bil Robin na glavo postavil.

Okrog ene popoldne je poslal komandant dva v patruljo. Javila sta se Don in Curk. Počasi in dobre volje sta se od-

mikala od senika. Snežiti je nehalo. Pot, po kateri smo prišli, je bila razločno vidna. Don se je na ves glas zasmel:

»Curk, vrag naj nas vzame! Hodimo, kakor da je buldožer oral!«

»Ne verjamem, da nam ne bi sledili,« je tiho pripomnil Curk.

»Misliš?« mu je pomežiknil Don.

Smeje sta zavila za obronek hriba. Nenadoma pa se je pred njima pojavil neznanec. Bil je visok in snežno bel plašč ga je izdajal, da je človek nenavadne sorte. In res je bil. Ko ju je zagledal, je nameril samokres in kriknil:

»Hände hoch!«

Oba sta dvignila roke. Morda bi jima kdo očital, da sta bila premalo previdna, a prišlo je vse tako nenadoma.

Glave dveh drznih in hrabrih partizanov so preletavale misli. Z bežnim pogledom sta se sporazumela. Don je bliskovito segel v žep..., vendar prepozno. Napadalec je sprožil in Don je padel. Curka je spreletela žgoča misel: maščevanje! Don mu zakliče:

»Curk!«

Nič drugega ni rekel, toda Curk ga je razumel. Vse se je zgodilo v trenutku in vendar je misel še hitreje delovala. Švab nameri samokres v Curka, a ta se mu zažene pod noge. Zimsko tišino pretrga drugi strel. Neznansko velik gestapovec se je bil zavalil v sneg in že so bile na njegovem vratu Curkove roke. Te so v bataljonu veljale za močne in nenavadno drzne. Nemec se je branil, skušal je doseči izgubljeni samokres in Curka ugrizniti v vrat.

»Svinja!« je kriknil gestapovec. Toda Curkove roke so opravile svoje.

Nato je Curk skočil k Donu.

»Don, moj Don, si še živ?«

»Sem,« je rekel Don. »Samo koleno, to vražje koleno...«

Curk je Dona s težavo privlekel v bližino našega senika.

»Fantje, na noge!« je kriknil. »Švabi!«

Minilo je nekaj napetih minut in kolona je bila pripravljena za boj.

Komandant Stane je odredil, naj gremo proti sosednji kmetiji. Tam je bil gozd in partizansko kritje. Komaj smo pritekli v hosto, smo srečali dve ženski s košema. Ko sta nas zagledali, sta zbežali v nasprotno smer.

»Banditi, partizani!« je kriknila ena izmed njiju.

»Gestapovca!« je ugotovil Stane.

Imel je prav. Preoblečena gestapovca sta komaj zginila za spodnjo hišo, že je od tam zaropotalo.

»Kdo strelja? Domačini imajo orožje! To ne more biti res!«

In vendar je bilo res. To pot so po nas streljali domačini-izdajalci. Videl sem Staneta, kako je bil razočaran.

»Kaj takega nisem pričakoval,« je rekel. Takoj nato nas je pogledal in zapovedal:

»Fantje, udarite!«

Najprej sta sprožila dva, nato smo pritisnili še drugi. Bledoličen starejši možakar je obležal na vogalu hleva. Ko smo zagnali juriš, smo pri gospodar-skem poslopju ujeli tri njegove pajdaše. Najprej smo jih razorožili. Komandant Stane jih je pogledal priprtih oči:

»Slovenci?«

Sprva molk, nato pa se je eden oglasil:

»Mhm, da, Slovenci...«

»Žalostno, a resnično,« je zmignil Stane z glavo. Nato je razprl oči in vprašal:

»Koliko švabov je za vami?«

»Cela divizija!« je rekel eden izmed ujetnikov.

»Koliko mož šteje vaša vojna divizija?« je strogo vprašal Stane.

»Kakih deset tisoč,« je povedal drugi ujetnik.

»In koliko mark so vam dali, da ste nas izdali?« je spet vprašal komandant Stane.

Ne vem, kako bi se bilo zasliševanje nadaljevalo, tedaj pa je pritekel eden izmed stražarjev in zakričal na ves glas:

»Stane, švabov je ko listja in trave!«

»Fantje, na položaje!« je zapovedal komandant. »Ko ugledate zelenice, takoj ogenj iz vsega orožja!«

Črne kepe so se zakotalile po snegu. Še nekaj napetih trenutkov in navalili so tudi švabi. Izdajalci so hoteli zmedo izkoristiti, toda bili smo preveč jezni, zato smo najprej udarili po njih.

»Feuer!« je odmevalo od zdočaj.

Švabi so navalili z velikansko premočjo. Mi smo odgovorili jedrnato. Zasikale so puške, zaregljali mitraljezi. Sneg se je usipal z drevja in se topil na razbeljenih ceveh.

Imeli smo srečo. Nihče še ni bil mrtev in tudi ne ranjen. Vendar je postal položaj vedno resnejši. Nemci so sklenili obroč in začeli pritiskati iz vseh strani. Premoč je bila očitna. Kam? Gozdiča je za dobro ped, drugod čistina. In kjer je čistina, je smrt. Kam torej? V ognjeno žrelo ne smemo, navkreber je nemogoče. Preostala nam je globoka dolina, za njo breg. Za tako rešitev se je odločil tudi komandant Stane.

»Za meno!« je kriknil in zagazil v čistino.

Nihče ni šel svojo pot. Vsi smo sledili komandantu.

Ogenj iz napadalčeve strani je nenadoma utihnil. Kaj je spet to? Zdaj bi nas lahko zmleli kot nič, a so nenadoma utihnili. Morda se posvetujejo? Prav gotovo. Ujeti živega partizana, pomeni dosti več kot gledati trupla.

Toda molk je trajal samo minuto. Ponovno so se usule krogle in smrt je prežala na vsakem koraku.

Prvi je padel Don, borec, ki je bil vedno in povsod tako drzen. Kmalu nato je padel še Jur-Peter Šprajc iz Griž pri Celju. Bil je star komunist in odličen tovariš. Za njim je padel Juvan. Pravega imena se ne spominjam. Vem le to, da je bil doma iz Trbovelj in nam je nič kolikokrat pripovedoval o težkem knapovskem življenju.

»Odmecite prtljago in se umaknite v nasprotno smer!« je poveljeval komandant.

Začeli smo se hitro umikati. Ko smo bili že daleč, je Stane zapovedal:

»Fantje, počitek!«

Nalomili smo vej in posedli v sneg. Komandant Stane ni sedel. Nervozno je stopical sem in tja. Nenadoma je obstal, se zagledal v naše obraze in rekel:

»Fantje, zelo nas je prizadelo. Padel je Don. O, dobri Don! Nikoli te ne bom pozabil. In Jur, tudi njega ni več. Potem Juvan, ta dobra trboveljska duša! In še drugi... Fantje, izguba je velika...«

Spet se je prestopal. Koračil je sem in tja, kakor da že štirinajst dni ni bil na nogah. Čez čas se je ponovno ustavil, široko razprl oči in prsti so se krčili v pest:

»Pobje, najboljše fante so nam pokosili. Večna jim slava! Naša dolžnost pa je, da jih pošteno maščujemo.«

»Tako je!« je nekdo izmed skupine trpko zamrmral. »Maščevati jih moramo!«

»Naprej!« je rekel komandant.

Vstali smo brez besed in mu sledili. Da, Stane je bil velik komandant. Nosil je v sebi čudovit poveljniški žar, ki se mu ni nihče upiral.

Šli smo čez neštete vrhove, drseli smo v nepoznane grape, toda šli smo naprej, vedno naprej... Tu in tam so se Stane, Modras in Silas zbirali okoli karte-specialke. In ko so vsaj približno določili smer, je komandant zapovedal:

»Fantje, naprej, proti Bohorju!«

Hodili smo vso noč. Izmučeni, izčrpani, premočeni in zmraženi smo bili, ko smo gazili sneg.

Že proti jutru smo se znašli sredi Bohorja. Sprejel nas je ves zasnežen, mrk in tih. Utaborili smo se v prostranem gozdu. Daleč naokoli nobene kmetije, te pa so bile v takih trenutkih za nas življenje. Zanutili smo ogenj in ob njem dremali ter kramljali.

Okrog desetih dopoldne vpraša komandir savinjske čete:

»Fantje, kdo gre v patroljo?«

Javila sta se Lado, moj najboljši prijatelj Peter, potem pa še jaz. Hitro smo bili pripravljeni. Komandir nam je na-

ročil, naj gremo na nasprotni hrib. Mor-da je tam lepši razgled in bi mogoče opazili tudi kakšnega Nemca.

Hodili smo kako uro, ko smo se znašli pred malo jaso. Tik ob robu je bila lesena koča. Takoj smo opazili dim; to je pomenilo, da prebiva v njej človek. Pogajali smo se, kdo bo prvi vstopil in kdo izmed nas bo stal na straži. Lado, s partizanskim imenom Mirko, potrka in gre noter prvi, potem pa iz gole radovednosti še midva.

Možakar srednje rasti, a plečat ko malokdo, nas je sprejel s hladnim obrazom. Prosili smo ga, da bi se malo ogreli in kaj prigriznili. Žene ni bilo videti, čeprav smo iz sosednje sobe slišali vreščec ženski glas, ki je sikal v drobnega fantička:

»Boš šel?«

»Ne grem!« se je drl otrok.

Možakar je nekajkrat nervozno stopil v sosednjo sobo, potem nam je pripravi malo prežganke in koruznih žgancev. Peter je takoj po kosilu stopil pred kočo, da bi se razgledal po jasi. Komaj je napravil nekaj korakov, je že kriknil:

»Ivo, Mirko — švabi!«

»Bežimo, premoč!« je zaklical Mirko.

Gospodar je sicer močno pobledel, vendar se je iz zelenega obraza bralo zadovoljstvo.

»Izdajalec!« je siknil Slavc in ga udaril.

Iz gozda so rinili Nemci, mi pa smo jo ubrali vsak v svojo smer. Najmanj dve uri sem taval po gozdu. Nenadoma pa sem srečal Mirka:

»Hudiči!« je rekel. »Razbili so mi puško. Kje pa je Slavc?«

»Ne vem,« je zmignil z rameni.

»Bi pil?« me je pogledal.

»Požirek, za korajžo, bi ga,« sem rekel.

»Pojdi,« me je povlekel za rokav.

V hiši, kamor me je povabil Mirko, je bilo veselo. Harmonika, ples, petje. Računal sem, da je to gostilna. Pa ni bila. Letina je bila dobra, pijače dovolj in gospodar jo je prodajal. Pred kletjo sva naletela na gospodarja in še na ene-

ga domačina. Nič kaj prijazno naju ni sta gledala. Zaprosila sva za kruh in vino ter oboje tudi dobila. Gospodar naju je modro povprašal, od kod in kam, nato pa naju ljubeznivo povabil v hišo. Midva nisva hotela vstopiti. Navidezno ga je raztogotilo in nahrulil naju je:

»Partizani? Banda in ne partizani!«

Takrat so pristopili še drugi. Vedno več jih je bilo. Rekel sem jim, da nisva bandita in da se boriva za svobodo slovenskega naroda. Nekdo izmed njih mi je zbadljivo pomežiknil:

»Ti, otroček, se boriš za našo svobodo?«

V roki se mu je zablistal nož. Odskočil sem in kriknil Mirku:

»Mirko, beživa!«

Bežal sem. Za menoj se je pognal gospodar in kričal na vse grlo:

»Stoj, smrkavec, če ne bom streljal!«

Globoko v gozdu čakam Mirka. Čakam in čakam, toda njega od nikoder. Šele čez kake pol ure je pritekel ves razmršen, brez kape, brez plašča in brez pištole. V hipu mi je povedal:

»Ko sem skočil prek dvorišča, so planili za menoj. Pognal sem se na gnojišče, se spotaknil in padel. Sežem po samokresu, toda prepozno. Dva krepka človeka sta me pritisnila k tlom in me razorožila. Prosil sem ju, naj me pustita, toda eden od njiju mi je zabrusil:

„Za vsakega partizana dobimo taužent mark!“

„Ampak živega!“ je pripomnil drugi.

»Ne vem,« sem rekel. Nenadoma se mi je zazdelo, da sem kraljevič Marko. Pošteno sem jih skupil po nosu, hrbtu in glavi, a tudi sam sem jih delil, tako pošteno, da so se zmedli, jaz sem izkoristil trenutek in zbežal. Tako mi je zasopljeno pripovedoval Mirko.

»Preklete zanke!« sem siknil.

Razdelila sva si dobro in slabo ter šla naprej.

Okrog devetih sva pri vrhu Bohorja naletela na široko gaz. So mar spet švabi? Mogoče ne, lahko, da so naši.

Oba sva bila za to, da greva po njej. Pohitela sva. Tu in tam sva našla »se-deže« v snegu. Počivali so. In še po nekaterih sledovih sva ugotovila, da so naši. Takoj za naslednjim ovinkom sva jih dohitela. To je bilo snidenje!

»Kaj, še živa?« naju je zbodel veseli kuhar. »Pravkar sem hotel pospraviti vajini porciji.«

»O, pošteno so nama podkurili!« je rekel Mirko. »Toda, dragi kuhar, porcija je močnejša kakor Nemci!«

»Fantje, naprej!« nas je dvignilo po velje.

Godrnjaje smo krenili za komandantom. Ko se je začel spuščati mrak, smo prispeli v Golobinjek pri Planini. Tu je Curk poznal človeka, ki je kmalu »nažical« toliko hrane, da smo se pošteno odteščali.

Radi bi se pošteno odpočili, toda dolžnost nas je klicala naprej.

Nismo še bili kilometer od Planine, ko je začelo deževati. Začelo je liti kot iz škafa. Več kot polovica kolone je predlagala, da krenemo nazaj. Tudi komandant Stane je pritrtil.

Eni so se spravili na senik, drugi v hlev, skupina, v kateri sem bil tudi jaz, se je splazila na svinjak.

Okoli dveh sem moral na stražo. Stal sem za podboji in opazoval gozd. Kmalu sem zagledal človeka. Ko se je priplazil na plan, je obstal in opazoval okolico. Nato se je napotil proti kmetiji. Ni še prehodil sto korakov, ko so se za njim pojavili oboroženi Nemci.

»Švabi!« sem kriknul.

Kolona je bila brž razvrščena. Mitraljezec Buč je že legel za zbrojevko in hotel užgati. Komandant Stane je ukazal umik.

Naglo smo dosegli vrh griča in se od tu spustili v dolino. Pred nami je šumel narasel potok. Tik njega je bila speljana cesta Planina—Jurklošter. Pred nami se je podil umazan potok Gračnica. Vode je bilo do prsi. Gremo? Gremo! Voda je žgala v kožo, toda po nekaj napetih minutah smo bili na drugi strani. Cesto smo prekoračili pri nekem mlinu. Od

tam smo jo mahnili v breg, v redko bukovino, ki nam ni dajala nobenega kritja. Morda smo prišli kakih trideset metrov nad cesto, ko se je na njej ustavil nemški avtomobil. Čez nekaj minut jih je privrelo še več. Nismo se utegnili skriti. Nekdo izmed švabov je zavpil:

»Poglejte! Nad nami so banditi!«

»Ogenj!« je ukazal Stane.

Užgali smo z vso močjo. Toda Nemci so imeli najmodernejše orožje in bili so spočiti, mi pa slabo oboroženi, utrujeni in mokri. Čeprav smo bili nekateri še brez pravih vojaških izkušenj, smo dobro merili. Najbolje se je izkazal Curk. Podrl je tri Nemce in nato zagnal še bombo. Med Nemci je nastala zmeda. Mi smo jo izkoristili in se pomaknili više. Kazalo je, da se bomo zmazali brez žrtev. Toda v najbolj kritičnem trenutku se je utrgal plaz in spodnesel Bliska in Toleda. Zdrvela sta naravnost pred nemške kamione. Toledo se je takoj znašel. Odvil je bombo in jo zagnal v Nemce. Žal, ni zadela v polno. Bliska je prerezal rafal, Matevž je bil ranjen, Toledo pa je po srečnem naključju odnesel zdravo kožo. Umaknili smo se. Na vrhu smo ugotovili, da manjka samo Blisk.

Nato smo hitro krenili naprej. Šli smo proti Jurkloštru. Hodili smo vse popoldne in vso noč. Proti jutru smo se znašli blizu ceste Rimske Toplice—Zidani most in postavili zasede. Ni preteklo deset minut, ko se je pojavil nemški kamion. Mitraljezcu se je sprožil petelin. Ni srečo ni zadel in tako se nismo spopadli.

»Počitek!«

Prilepili smo se na zasneženo zemljo kot klopi. Radi bi bili malo zadremali, pa je že zadonelo povelje:

»Naprej! Najstrožja tišina!«

Spet je sledil marš. Kjerkoli smo se ustavili, smo iskali hrano. Vse nam je šlo v slast, čeprav je bilo namenjeno živalim.

Počivali smo v neki grapi in mislil sem, da bo naš pohod kmalu pri kraju. Tedaj je k meni prišel Silas.

»Ivo, komandant Stane te kliče!«

V nekaj minutah sem bil pred njim. Prijaznih oči me je ogledoval.

»Ti si, Ivo, iz Savinjske, kajne?«

»Ja, od tam,« sem pokimal.

Napravil je nekaj hitrih kretenj.

»Vodil boš skupino nazaj v Savinjsko. Tam kje na varnem boste pripravili počitek in preskrbeli hrano za kolono, ki bo nadaljevala pot in opravila zadano nalogo. Si pripravljen?« so me pogledale bistro oči.

»Mhm, sem ... samo ...«

Nisem povedal do kraja. Prej mi je segel v besedo:

»Vem, utrujen si. Vsi smo utrujeni. Jaz tudi. Toda zdaj je tako, da partizani ne smemo biti utrujeni. Torej greš, kajne?«

»Grem,« sem rekel z dokaj samozavestnim glasom.

Šli smo prek zasneženih vrhov, zavijali po grapah, dokler se nismo spustili proti Gornji Rečici. Od tam smo zavili čez cesto v znameniti Gozdnik, ki je bil tolikokrat pribežališče savinjskih partizanov.

Zajela nas je neizprosna zimska noč. Kam? K našim hribovskim postojankam! Teh je bilo na tem področju precej. Bili so to dobri kmetje, ki jim gre topla zahvala za preskrbo in prenočišče. Morali smo v dolino, doli v Zabukovci in Griže. Gazi skoraj ni bilo in težko bi našli pravo pot. Pa se je oglasil dobri oče Petrov, ki nas je imel že nešteto krat na hrani in prenočišču:

»No ja, če je tako, bo pa naš poba pokazal pot!«

Gledali smo fanta. Bil je še mlad, gotovo še šolar, a v njegovih očeh ni bilo strahu.

»Greš?« smo ga zaupno vprašali.

»Grem!« je odločno rekel.

In šli smo. Nad rudnikom Zabukovca nas je vodnik zapustil. Še dobro se spominjam, kako mi je pošepetal na uho:

»Ludvik, pazite se! V Zabukovci in Grižah je veliko policije!«

Najprej smo se ustavili pri Brinarjevih v Spodnjih Grižah. Tam smo zvedeli vse, kar se je zgodilo med našo odsotnostjo. Posebno dobra duša je bila Brinarjeva Mija. Takoj nam je prinesla nekaj obleke in potem smo dobili še okrepčilo.

Posedli smo okoli tople peči in se začeli pogovarjati o partizanskih dogodivščinah. Zvedeli smo, da je domačih izdajalcev vedno več.

»Še bo trdega dela!« je pripomnil eden izmed skupine.

»Gestapo razpreda mreže, nastavlja zanke na vsakem koraku,« je povedal prileten Grižan.

»Ko bi vsaj vedeli, kakšen bo konec?« je rekla postarna ženica. To je bila uganka nas vseh.

»Vsekakor bo konec prišel in z njim krvav obračun s fašizmom!« smo skupaj pribili.

Nekdo se je spomnil:

»Na stražo smo pa čisto pozabili!«

Miji so zasijale lepe oči:

»Ne bojte se, za vse je poskrbljeno!«

Potem smo povedali, kaj bi radi. Borci bodo prišli za nami premraženi, lačni, mokri in izmučeni. Treba bo hrane in varnega počitka.

»Ne bojte se, fantje,« je rekla Mija, »za vse se bo našlo prostora.«

»Kaj hočemo,« je zavzdihnil prileten očanec, »Slovenci smo in moramo si nekako pomagati. Le škoda, da jih ni več, da nismo vsi pomagači naših fantov, ki se tolčejo s tujim nasilnikom.«

Ko so prispeli naši utrujeni in lačni borci, so jih ljudje male griške kotline toplo sprejeli. Dali so jim vse, kar so jim pač mogli.

Borci so si nabrali novih moči, nato pa je bataljon krenil spet naprej, tja, kamor so ga klicale nove naloge ...

A teh ne bi bil mogel opraviti, če bi ne bilo v zaledju toliko dobrih in poštenih ljudi.

Listamo po programih slovenskih založb za leto 1969

Bilo bi zanimivo, ko bi vodstva slovenskih založb ob priliki postregla z resničnimi podatki in bi potem te podatke kritično obdelal. Namreč zato, da bi videli, kako v resnici gredo knjige v prodajo in predvsem, katere gredo med ljudi, katere pa ostajajo na policah knjigarn in v skladiščih založb in so te kasneje prisiljene prodajati jih za minimalen denar kot neidoče blago. Da bi potem videli, katera dela založbe izdajajo predvsem iz komercialnih razlogov, s katerimi izpolnjujejo svoje kulturno in moralno dolžnost, katera dela izdajajo zgolj na priporočilo raznih forumov, katera dela pomenijo podporo mlademu, ustvarjalskemu rodu in katera dela so pravzaprav prišla na program kot temeljni sestavni del založniške politike.

To omenjam zato, da nadaljujem misel, ki sem jo mimogrede zapisal pred letom: ali je naš knjižni trg sposoben absorbirati vso množino knjig, ki jih izdajajo številne slovenske založbe in ali bodo slovenski ljudje spričo cene knjig in obetajočega povišanja življenjskih stroškov mogli pokupiti vse to knjižno bogastvo, ki jim ga tudi v letu 1969 tako obilno obetajo slovenske založniške hiše.

Slovenske založbe tudi za prihodnje leto napovedujejo veliko izdaj. In četudi od obljubljenih knjig odpišemo kako četrtno knjig, ki ne bodo izšle ali bodo izšle kasneje, ostane še vedno toliko izdaj, da je res vprašanje, če bo slovenski knjižni trg lahko vse to prebavil. To vprašanje se mi poraja, ko listam po prospektih slovenskih založb za l. 1969, po sprejetih založniških programih in se spominjam razprodaj zadnjega časa, ob katerih so prihajale na dan nekatere izdaje preteklih let, izdaje, za katere bi bili lahko že takrat rekli, da bodo ostale na policah ali pa vsaj, da so predrage za slovenskega bralca. Morda bi bila zato stvarna analiza izdanih in prodanih knjig zanimiva. Toda ne iz komercialnih razlogov, saj končno založbe s svojimi sredstvi počno predvsem to, kar same

hočejo, temveč iz docela kulturnih razlogov, da bi lahko videli, za kaj se ljudje zanimajo, kaj radi prebirajo, kaj odklanjajo, za kaj se sploh ne menijo. Ob tem bi bila tudi analiza bodočih založniških programov lažja, pa tudi potrebna in koristna. Seveda pa je pred kakršnimkoli kritičnim pretresom potrebno sploh vedeti, kaj nameravajo založbe izdati ne glede na to, da o uspehih preteklih let samo ugibamo.

Zato ne moremo začeti s kritičnimi besedami na račun programov slovenskih založb za leto 1969, temveč moramo najprej sploh po teh programih polistati in se seznaniti z načrti za leto, ki stoji pred nami. Ni torej naš namen govoriti o problemih slovenskega založništva niti kritično pretresati načrte založb za prihodnje leto ter ugibati, ali bo bera uspešna ali ne. Ogledati si hočemo najprej na kratko predvsem to, kaj založniške hiše od Murske Sobote, prek Celja pa do Kopra pripravljajo za leto 1969. Potem šele bo možna kritična ocena. Polistajmo torej najprej po programih. Najprej pa: kaj pripravlja založniški zavod.

BOREC

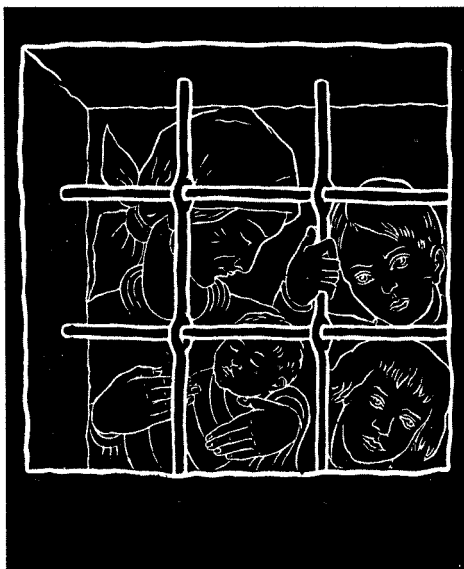
Založniški zavod Borec je edina slovenska založba, ki izdaja skoraj izključno dela z vojno, revolucionarno in partizansko tematiko. Na eni strani pomeni to za založbo omejitve programa, saj bi morda tudi ta založniška hiša izdala kako delo s področja seksologije in si s tem izboljšala svoje finance, kakor da izpolnjuje svoj moralni dolg do zgodovine. Kljub temu pa se vendarle zastavlja vprašanje, koliko časa bo taka specializirana založba še zmogla tako omejeno dejavnost ne glede na to, da je zanimanje za tovrstna dela močno upadlo in uspejo le vojna ali partizanska dela, ki so nadpovprečno kvalitetna. Na drugi strani pa je tudi res, da prav tak, sorazmeroma ozek založniški program, omogoča založbi poglobitev v tovrstno

literaturo, domačo in tudi svetovno, in izbiranje najboljšega v sicer veliki množini del, ki govore o vojni, revoluciji, o ideji svobode in enakopravnosti narodov in ras. Seveda je, kot rečeno, kvaliteta tista, ki bi morala odločati, čeprav je tudi res, da moramo kdaj na račun kvalitete tudi izpolnjevati kulturno poslanstvo. Glede domačih del je sedaj čas že tako daleč, da samo dobra, umetniško zrela ali pa znanstveno dognana dela najdejo pot do slovenskih bralcev. Povprečni in slabo napisani spominski zapisi pa že ostajajo v zalogi. Zato bi smeli pričakovati, da bo tudi program za prihodnje leto toliko pretehtan in skrben, da bodo od napovedanih del večinoma vsa nadpovprečno kvalitetna. Pa čeprav je pri domačih delih dovoljen tudi majhen odstop.

Ob listanju programa zavoda Borec moremo tako ugotoviti, da prevladujejo dokumentarna, zgodovinska ali memoarska dela, da pa je leposlovnih knjig napovedanih sorazmeroma malo. Od vseh trinajstih naslovov najdemo v programu za leto 1969 le dve knjigi leposlovne narave. To je sorazmeroma malo, najbrž premalo. Edino, kar nas zadovoljuje, je pri tem to, da gre za stvaritev dveh domačih avtorjev, kot sicer v programu te založbe prevladujejo domača dela.

Naj začnemo pri literarnih stvaritvah, ki jih bo Borec izdal v prihodnjem letu. Mariborska pisateljica Nada Gaborovič, ki jo poznamo predvsem po njenih delih z vojno tematiko, je napisala roman Vsaka noč mine, roman posvečen zavezniškim ujetnikom v taborišču v bližini Maribora. Knjiga prikazuje pogumne mlade ljudi, ki sodelujejo z domačini v borbi proti skupnemu sovražniku, obenem pa tudi notranje zorenje teh ljudi, ki se znajdejo v hudih preizkušnjah. Ivan Jan je za založbo Borec napisal povest Mrtvi ne lažejo, povest, ki obravnava spopad gestapovske in partizanske obveščevalne službe. Ker pravzaprav tudi Tone Svetina obravnava v svoji Ukani isto tematiko, bo primerjava med obema deloma v tem pogledu zanimiva. Ko smo že pri Svetini, naj zapišemo, da pisatelj pripravlja III. del svojega romana, ki je doživel tako prodoren uspeh pri slovenskih bralcih. Založba tretjega dela romana še ni uvrstila v program za leto 1969. Če pa bo delo napisano, bo gotovo to storila.

Na bojni črti osemnajste, to je naslov kronike XVIII. slovenske partizanske divizije, kakor jo je po originalnih virih napisal Ladislav Kiauta. Politično

Lojze Lavrič: V zaporu, 1943, linorez

delovanje narodnega heroja Toneta Tomšiča, njegovo človeško in revolucionarno podobo bo prikazovala knjiga, ki jo je napisala Alenka Nedog. Avtorica je uporabljala številne, tudi še neznane vi-re in je ob Tonetu Tomšiču orisala tudi politične razmere na Slovenskem, saj v svoji pripovedi posega daleč nazaj v čas pred zadnjo vojno. Skoraj čudno se nam zdi, da se tega dela doslej ni lotil še nihče in bomo tako pozno dobili prikaz življenja in dela tega heroja. Spis Joška Ošnjaka Onstran Matajurja, ki govori o partizanskem boju v Beneški Sloveniji, bo toliko dragocenejši, ker ga je napisal beneški rojak, ki je sam neposredno sodeloval v bojih Beneških Slovencev za osvoboditev. Knjiga je pomembna tudi zato, ker bo predstavljeno slovensko ozemlje, katerega usodo vendarle slabo poznamo, in ljudstvo, ki se je po tolikoletni odtujitvi od matične dežele vendarle pridružilo splošni vstaji slovenskega ljudstva. V Primorskem dnevniku so bili objavljeni nekateri odlomki iz tega spisa, odlomki, ki obetajo tehten prispevek k zgodovini našega osvobodilnega boja. Gerčar Janez je prispeval knjigo o gestapovski mučilnici v Begunjah, Metod Mikuž pa je napisal zgodovinsko študijo o slovenskem gospodarstvu v osvobodilnem boju. Naslov knjige Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizan-

skih dokumentov kaže na naravo dela. To bi bila dela domačih slovenskih avtorjev. Jugoslovani v oktobru, to je naslov zbornika s spomini slovenskih, hrvatskih in srbskih udeležencev Oktobra. Nikola Nikolić je napisal deloma avtobiografsko zasnovano knjigo o ustaškem taborišču v Jasenovcu, knjigo, ki je bila že pred leti napovedana, pa še ni izšla. Nemški publicist Julius Mader je zbral podatke o ropanju dragocenosti, ki so jih po Evropi zagrešili nacistični okupatorji ter o tem napisal knjigo. Arthur Conte pa je avtor knjige *Delitev sveta*, ki obravnava znano jaltško konferenco ter njene usodne sklepe. Omenimo naj še knjigo Mihaila Marića o kralju Petru in begunski vladi, sicer pa ima zavod Borec v pripravi še nekaj drugih del.

In ocena programa? Pogrešamo kako veliko slovensko leposlovno delo, ki bi umetniško dovršeno obravnavalo partizanski čas. Najbrž pa ga v letu 1969 ne bomo dočakali.

SLOVENSKA MATICA

je poleg Mohorjeve družbe naša najstarejša založniška ustanova, njen knjižni program temelji tudi za prihodnje leto na slovenskih strokovnih in leposlovnih delih. Med leposlovnimi deli naj omenimo na prvem mestu Antologijo povojne slovenske dramatike, ki se bo tako pridružila izboroma lirike in proze. Urednik Jože Koruza se je odločil za deset tekstov, ki predstavljajo vrhunske dosežke v povojni slovenski dramski ustvarjalnosti. Posebej izidejo tri drame Primoža Kozaka. Dialog, Afera in Kongres. Izidor Cankar bo zastopan z drugo in zadnjo knjigo svojega izbranega dela, ki bo izšla pod naslovom *Leposlovje*, eseji, kritika. Težišče te knjige bo na romanu *S poti*, na pomembnem polemičnem spisu Tridesetih let in na esejih o Ivanu Cankarju. V to zvrst zdaj sodijo tudi spomini Lava Čermelja *Moja tržaška leta*, avtobiografska pripoved, ki zajema čas od najnežnejših dni pa do prisilnega odhoda v Jugoslavijo leta 1929. Knjiga bo razkrila obdobje velikega razmaha slovenske narodne zavesti na Tržaškem, pa tudi zatiranje našega življa v prvem desetletju okupacije.

V področja znanstvene in strokovne literature obsega program Slovenske matice za leto 1969 šestero knjig. Med njimi je gotovo najpomembnejša šesta in zadnja knjiga Zgodovine slovenskega slovstva, ki jo založba izdaja že vrsto let in pomeni doslej najobsežnejšo slo-

vensko literarno zgodovino. Zaključna knjiga bo obravnavala čas med vojnama, napisal pa je jo Lino Legiša. Slovenske ljudske pesmi, to bo naslov nove izdaje vsega, danes znanega ljudskega pesemskega gradiva. Izdaja bo petkrat večja kot Štrekljeva in bo obsegala več knjig, vse pa bodo opremljene z znanstveno-kritičnimi opombami. Stanko Škerlj je napisal zgodovino italijanskih gledaliških predstav v Ljubljani v 17. in 18. stoletju, predstav, ki so takrat postale že tradicionalne in jih je sedaj avtor ovrednotil v okviru drugih naših tedanjih kulturnih prizadevanj. Nič manj ne bo zanimiva knjiga Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem, ki jo je napisal znani umetnostni zgodovinar Nace Šumi. Janez Rotar pa je v svoji razpravi *Družbena misel Maslja Podlimbarskega* docela na novo osvetlil tega slovenskega pisatelja ter ugotovil, da sta prav družbena in politična misel najpomembnejši sestavini Masljevega leposlovnega prizadevanja. Naj slednjič omenimo še prevod esejev klasika angleške filozofije 17. stoletja Francisca Bacona.

Program Slovenske matice je torej skrbno pretehtan, zato tudi ni preobsežen. Tako za leposlovna dela, še bolj pa za strokovno literaturo velja, da so vsa pripravljena dela skrbno izbrana in tehtna. Očitno je, da ne bodo izdana samo za trenutne potrebe, samo za leto 1969, temveč za daljše obdobje. Sicer pa se to sklada s častitljivo založniško ustanovo, ki nosi naslov »matice«.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

je ena osrednjih slovenskih založb, osrednjih po obsežnosti dela, po pomembnosti izdanih knjig in po položaju, ki ga med slovenskimi založniškimi hišami zavzema. Ne smemo namreč prezreti, da Državna založba izdaja šolske knjige in pomeni ta dejavnost izredno obsežno področje, čeprav si pod izdajami te založbe predstavljamo predvsem leposlovne in znanstvene edicije, ki niso namenjene prav učeči se mladini. Dalje ne smemo prezreti, da Državna založba kot edina slovenska založba izdaja muzikalije, da zalaga tudi vrsto revij in znanstvenih periodik (*Zgodovinski časopis*, *Sodobnost*, *Priroda*, *človek in zdravje*, *Naš vrt*). Če vemo, da obsega program Državne založbe Slovenije za prihodnje leto nič manj kot 51 šolskih knjig, jezikovnih priročnikov ter pedagoških knjig in 9 muzikalij ter pesmaric, potem si lahko predstavljamo obsežnost

tega dela. V okviru tega našega poročila o načrtih slovenskih založb pa to, čeprav tako široko dejavnost, ne moremo upoštevati, čeprav že s temi izdajami ta založba zalaga slovenski knjižni trg bolj kot več manjših založb skupaj. Toda tudi naša omejitev na druge izdaje založbe nam pokaže izredno širok program Državne založbe Slovenije. Devetnajst zbir in sedeminsedemdeset knjig je samo številčni dokaz za to.

Po svojem kulturnem pomenu in po moralni obveznosti do naše kulturne dediščine moramo na prvem mestu omeniti knjige zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Ta zbirka se približuje stoti knjigi. Med njimi je stopil na prvo mesto Cankar, saj bo založba v prihodnjem letu izdala kar štiri knjige Cankarjevega zbranega dela, V., VII., IX. in X. zvezek. Nadalje izide še po en zvezek Prežihovega, po en zvezek Župančičevega zbranega dela in drugi zvezek Kosovelovega zbranega dela. Cankarjevo zbrano delo pa je spričo Cankarjevega pomena za sodobno slovensko literaturo, spričo obsežnosti tega dela, ki bo izšlo v 30 knjigah, in spričo teamskega skupnega dela več literarnih zgodovinarjev postalo eden najpomembnejših založniških dejanj zadnjega časa. Ob zbranjem delu slovenskih klasikov naj omenimo Slovar slovenskega jezika, že dolgo napovedano delo, ki ga pripravlja Slovenska akademija znanosti in umetnosti in katerega prvi zvezek bo prihodnje leto izšel pri Državni založbi. Pri tem ne smemo prezeiti, da napoveduje ista založba kar devet novih izvirnih del. Naj med njimi omenimo Josipa Vidmarja Srečanja s sodobniki, Antona Ocvirka Študije ter teorije primerjalne literarne zgodovine, Bogomila Faturja Literarne eseje ter tri pesniške zbirke (Filipič France, Ovsec Janez, Gajster Iztok) in roman Mire Miheličeve.

Zbirka zbranega dela največjega dramatika sveta Williama Shakespeara sodi prav gotovo med elitne knjižne zbirke. V letu 1968 sicer še nismo dobili vseh prvih štirih napovedanih knjig, temveč le dve, upamo pa, da bo založba zamudo popravila in v letu 1969 izdala še nadaljnje štiri knjige Shakespearovega dela, med katerimi bodo prve tri prinesle dramska dela, četrta, oziroma po vrsti osma, pa Shakespearove sonete.

Zbirka Moderna družba je nova v knjižnem programu Državne založbe. Namenjena pa je sodobnim problemom modernega časa. V zbirki bodo izšla štiri dela, med njimi tudi delo slovenskega novinarja Janeza Staniča o Gandiju. Po-

dobna zbirka nosi naslov Kultura in zgodovina, ki se je že sicer utrdila med beročimi ljudmi. Med štirimi knjigami naj omenimo Sylvaina Dhomma, esejistično napisano zgodovino sodobnega gledališča od konca 19. stoletja pa do današnjih dni; nadalje zgodovino mest, ki jo je napisal ameriški sociolog Lewis Mumford in knjigo Roberta S. Lopeza Rojstvo Evrope. Državna založba posveča veliko skrb zgodovinskim delom, saj je prav ona prevzela izdajanje Zgodovine človeštva, ki jo v originalu izdaja Unesco. V tej zbirki so predvidene tri nadaljnje knjige, katere smo sicer napovedovali že lani. Upajmo tudi, da bomo res dobili Boga Grafenauerja Zgodovino slovenskega naroda oziroma nadaljnje zvezke tega dela in enako tudi tretji in četrti zvezek Zgodovine narodov Jugoslavije.

Razumljivo je, da delo take založbe ne more iti mimo leposlovja. So pa tovrstna dela porazdeljena na več zbir. Med svetovnimi klasiki bodo zastopani Victor Hugo s svojimi Nesrečniki, nadalje Hemingway z novelo Starec in morje ter avtor Robinsona Daniel Defoe, angleški pisatelj 17. stoletja z romanom o nenavadni ženski Moll Flandersovi. V zbirki Moderni roman bo založba predstavila nemškega pisatelja Stefana Heyma, ki je pod Hitlerjem zbežal v Ameriko. Njegov roman o ameriških vojakih in o Nemcih, zajet iz zadnje vojne pod naslovom Krizarji, bo gotovo zaradi snovi, objektivnega prikazovanja dejanskega stanja in psihološke prenikavosti zbudil pozornost tudi med slovenskimi bralci. Tudi drugi avtor v tej zbirki bo Američan. Gre za roman Fant z zlato roko, ki ga je napisal Nelson Algren. Omeniti moramo še dva avtorja: češki pisatelj Milan Kundera bo zastopan z romanom Sala, pripovednem tekstu iz življenja povojnih čeških intelektualcev, indijski pisatelj Agveya pa z romanom Vsakdo svoj tujec, zajetim iz sodobne indijske stvarnosti. Posebna zbirka Biografije pa bo v štirih zvezkih prinesla življenjepisne romane štirih pomembnih osebnosti, znanstvenice (Marie Sklodowska Curie), slikarja (Cezanne), vojskovodje (Spartak) in pesnika (Baudelaire).

Med deli sodobne politične literature bo predstavljalo delo Franceta Klopčiča Velika razmejitev, posvečeno začetkom KPJ na Slovenskem, obogatitev naše tovrstne literature. Enako velja za Mitje Ribičiča knjigo posvečeno Borisu Kraigherju.

Državna založba Slovenije pa bo v prihodnjem letu začela izdajati tudi izbrano delo Henrika Sienkiewicza (pet

knjig), skupaj z jugoslovanskimi založbami pa bo skrbela za trojezične izdaje jugoslovanskih pesnikov (Kosovel, Šimič, Racin in Miljković). Znova bodo izšle v angleščini Prešernove pesmi, prav tako v angleščini Borova zbirka *Šel* je popotnik skozi atomski vek. Napovedanih je nadalje pet slovarjev, devet praktičnih priročnikov (Sodobni domači zdravnik, Kozmetika, Judo, Avtomobilski priročnik itd.), štiri publikacije za vrtnarje. Posebej pa moramo omeniti še šest knjig zbirke Umetnost v slikah, nadaljevanje letos začete odlične zbirke, ki naj predvsem v slikah predstavi našemu človeku najpomembnejše stvaritve v svetovni umetnosti.

Ta kratek pregled številnih izdaj Državne založbe kaže na izredno raznovrstnost v izdajateljski dejavnosti te založbe. Kaže veliko skrb za dela, ki naj našim ljudem širijo obzorja (Kultura in zgodovina, Moderna družba, Zgodovinska dela), v pogledu leposlovja pa je program pretehtan in bo založba posredovala le tista dela, ki so kvalitetna in so doživela priznanje že v svetu. Solidnost, umerjenost in dognanost, s temi besedami bi lahko najbolj točno označili založniški program Državne založbe glede kvalitete.

MLADINSKA KNJIGA

je druga velika slovenska založba, katere program za prihodnje leto obsega celo brošuro, tako da se skoraj zdrznemo ob velikem številu del, ki jih založba namerava izdati. In ob tem resno pomislimo: ali bo vse to bogastvo našlo pot do slovenskih bralcev?

Delo Mladinske knjige je, kot pove to že sam naslov založbe, usmerjeno predvsem v izdajanje knjig za mladino. Mladi rod pa obsega mladino od najnežnejše starosti do univerzitetnih študentov. Vsem tem kategorijam bralcev bodo tudi v prihodnje prvenstveno namenjene izdaje Mladinske knjige. Založba pa je v zadnjih letih svojo dejavnost močno razširila z najrazličnejšimi izdajami za odrasle bralce. Tu velja omeniti predvsem njene enciklopedične izdaje, njene izdaje iz zakladnice slovenske literature, izdaje, posvečene upodabljanju umetnosti, pa še celo vrsto posebnih knjig, s katerimi založba izpolnjuje svojo kulturno poslanstvo, podpira mladi rod književnikov ali pa seznanja bralce z aktualnimi dogajanji v svetu. Skratka, zbirk in knjig je toliko, da bi en sam pregled lahko posvetili samo tej založbi.

Zato naj samo bežno pregledamo izdaje za najmlajše bralce. Edicij za predšolske otroke in za šolarje do nekako 12. leta starosti je že toliko, da so samo te razvrščene v pet zbirk. To so Slikanice za najmlajše, zbirka Najdihojca, potem Velika slikanica, Cicibanova knjižnica, Čebelica (za učence prvih treh razredov) ter zbirka pravljic Zlata ptica. Med knjigami za šolarje je zbirka Sinji galeb namenjena mladim bralcem do nekako 15. leta starosti. Knjižnica za šolarje prinaša izbrana domača in tuja mladinska dela v boljši vezavi. V zbirki Biseri, ki prinaša svetovno priznana mladinska dela, ki so postala klasična dela mladinske književnosti, bo izšlo pet knjig, med njimi tudi Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem. Tu moramo omeniti nadaljnjih deset knjig Karla Maya in pa deset knjig zbirke Kondor, ki ni namenjena samo dijakom, temveč s pridom segajo po njej tudi odrasli bralci. Med temi knjižicami bomo dobili izbor iz Kosovela (v redakciji Alfonza Gspana), pesmi Mateja Bora (Boris Paternu), Slovensko planinsko berilo (Tine Orel), Makedonske narodne pesmi (prevod Vena Tauferja). Poleg teh pa še knjižico sodobne nemške proze, Kitajske novele, dve operni besedili v prevodu Smiljana Samca (Faust in Aida), šest novel Stephena Crana v prevodu Janeza Staneka ter še dvojce del.

Med tistimi izdajami, ki so namenjene kot priročniki v pomoč dijakom in pedagogom, je treba v prvi vrsti zabeležiti nove knjige iz Moje knjižnice, zbirke, ki prinaša obvezno šolsko branje za osnovne šole. V letu 1969 bodo izšle po štiri nove knjige za 3. in 4. razred, po pet knjig pa za učence 5., 6., 7. in 8. razreda. Med domačimi avtorji so zastopani Župančič, Stritar, Prežihov Voranc, Janez Jalen, Leopold Suhodolčan, Kajuh, Bevk, sicer pa izidejo v tem okviru taka dela, kot so Erika Hessekberga Kon Tiki in jaz, Guliver Jonathana Swifta, Ostržek, Travna Zaklad Sierra Madre in še nekatera druga svetovno znana dela mladinske literature. Med priročniki izidejo Ilesičeva Gospodarska geografija sveta, Prešernove nemške prepesnitve in drugi prevodi, sicer pa vsega skupaj enajst knjig.

Vse to pa je, kot rečeno, le del dejavnosti Mladinske knjige. Ostane nam, da spregovorimo še o vseh tistih izdajah, ki niso namenjene izključno mladim bralcem in niso izrazito pedagoške. Teh knjig pa ni nič manj.

Naj naštejemo najprej nekaj izvirnih novitet, med katerimi prevladujejo pred-

vsem pesmi. Tako izide nova pesniška zbirka Ceneta Vipotnika, soneti Janeza Ovsa, pesmi Toneta Kuntnerja; v zbirki Pota mladih, namenjeni dozorevajočim avtorjem, pa še pesmi Andreja Medveda, Cveta Prežljia in Janeza Premka. Levstikov hram je znana knjižna zbirka, namenjena mladini in odraslim. Program prinaša obsežnejša dela iz tujih in domačih literatur. Za leto 1969 je založba uvrstila dva domača avtorja (Ingoliča in Mešo Selimovića) ter dva tuja (Jan de Hartog in Sergej Borodin). Nova zbirka Sto cvetov, založba jo zdaj omenja prvič, naj bi pod uredništvom Lojzeta Krakarja prinašala ljubiteljem poezije antologije in poezije tujih literatur, pa tudi izbore domačih pesnikov. Podrobnejšega programa še ne poznamo. Bogata zbirka Kultura bo v prihodnjem letu posredovala slovenskim bralcem nič manj kot 13 knjig (če bodo seveda vse napovedane knjige izšle). Tematika pa je izredno pestra: od etimološkega slovarja Franceta Bezljaja do knjige o slovenskih nošah (Angelos Baš) in knjige o Mongoliji. Sicer pa izide v tej zbirki delo Edvarda Kardelja Slovensko narodnostno vprašanje, knjiga o slovenskem študentskem gibanju med vojnama, zgodovina grške književnosti, zgodovina umetnosti v treh knjigah, knjiga o kmečkem stavbarstvu in še kaj.

Zbirka Naša beseda je v prvem letu svojega obstoja doživela velik uspeh. Ta zbirka prijateljem domače književnosti posreduje najznačilnejša in najboljša dela domačih avtorjev, lepo opremljenih, a hkrati ne predragih izdaj. Zupančičevo in Cankarjevo delo je v tej izdaji doživelo izredno tople sprejem, da je založba kljub visoki nakladi sedem knjig Cankarjevega izbranega dela morala ponatisniti. Za prihodnje leto napoveduje založba v okviru te izdaje tri knjige Jurčiča, po eno knjigo Prešerna, Gregorčiča in Sritarja, Kosovela in Finžgarja, pa še tri knjige Prežihovega Voranca in dve knjigi Franceta Bevka. Obsežen program, za katerega si vsi ljubitelji domačih pisateljev samo žele, da bi ga založba gotovo izpolnila. Posebno ljubitelji domačega slovstva pa bodo gotovo zadovoljni tudi z dvema knjigama bibliofilske zbirke Monumenta litterarum slovenicarum, v kateri izidejo Pisma slovenske Moderne ter Kranjska čbelica, v faksimilu seveda.

Mladinska knjiga izdaja zdaj že znano zbirko Ars Sloveniae, v kateri je za prihodnje leto napovedanih kar šest knjig. Upamo, da jih bomo v resnici tudi dobili, saj so zlasti pri podobnih izdajah zamude kaj običajne. Tako naj bi po na-

povedih dobili Gotsko slikarstvo (France Stelè), Kiparstvo 16. stoletja (Emilijan Cevc), Arhitekturo 16. stoletja, Arhitekturo 17. stoletja (oboje Nace Šumi), Baročno slikarstvo (Anica Cevc) in Antično umetnost (Jože Kastelic). Samo registrirajmo še zbirko spomeniških vodnikov, knjižnico družbenih ved in ostane nam, da spregovorimo še o poljudno-znanstvenih publikacijah ter enciklopedijah.

Med temi enciklopedičnimi izdajami naj zabeležimo zaključek Sodobne ilustrirane enciklopedije, pa enciklopedijo o živalih. V prihodnjem letu naj bi dobili že za letos napovedano enciklopedično izdajo Svet in čas v treh delih, posvečenih naravi (tri knjige: Zemlja, Gore, Zgodnji človek), znanosti (tri knjige: Človek in vesolje, Svetloba in vid, Znanstvenik) ter kulturam (Amerika, Egipt, Kitajska). Omeniti moramo zbirko Globus, potopisno zbirko domačih in tujih avtorjev, pa zbirko Muzeji sveta, zbirko Sodobna znanost, pa še nekaj knjig, ki bodo samostojno izšle, kot na primer knjiga o drugi svetovni vojni, o rastlinah, o avtomobilski vožnji, o geologiji, o šahu skozi stoletja. Toda že samo naštevanje bi nas zavedlo predaleč.

Naj zaključimo ta pestri program Mladinske knjige z ugotovitvijo, da je za leto 1969 v načrtu kar 188 naslovov s prek 200 knjigami. To pa je že kar precej!

PREŠERNOVA DRUŽBA

Prešernova družba je zrasla iz svetlih tradicij slovenskega založništva in je po večletnem iskanju dobila svoj pravi obraz. Njena osnovna naloga je posredovati čim širšemu krogu slovenskih bralcev kvalitetno, a vendar ceneno knjigo. Zato Prešernova družba vsako leto posreduje svojim naročnikom knjižno zbirko večih knjig s tradicionalnim koledarjem, knjig, ki naj zadovolje okus najrazličnejših bralcev. Razen tega pa izdaja Prešernova družba vsako leto šest knjig v zbirki žepnih romanov Ljudska knjiga, katerih je doslej izšlo že skupno 99. Nadpovprečna naklada omogoča, da spadajo ti žepni romani med najcenejše slovenske knjige, pri čemer pa cenenost vendarle ne gre na račun kvalitete.

V letu 1969 bo Prešernova družba izdala v svoji redni knjižni zbirki poleg koledarja, ki obeta biti še pestrejši in bogatejši, tradicionalno domače delo. To bo povest o grčevam hribovskem kmetu, ki se je dolgo upiral vsem nadlogam in

*Vito Globočnik:
Počitek v gozdu,
1944, lir*

težavam, nove razmere in odhod dveh sinov v dolino pa so ga dokončno zlo-mile. Povest pod naslovom Balada o sta-rem mlinu je napisala Mimi Malenško-va. Drugo domače delo bo povest za mla-dino Smiljana Rozmana Lov za ukrade-nimi milijoni. Sicer pa izide kot lepo-slovno delo še povest bolgarskega pi-satelja Kamena Kalčeva Dva v novem me-stu, povest o šoferju in knjižničarki, ki sta se srečala v novo zgrajenem mestu. Kratka zgodovina slovenskega naroda iz-pod peresa Branka Božiča bo poljuden spis, s katerim založba nadaljuje serijo poljudnoznanstvenih izdaj. Pod naslo-vom Da bi ostali mladi in zdravi pa iz-ide poljudnoznanstvena knjiga, ki jo je napisal Karel Šumenjak. Zadnja knjiga bo skrajšana izdaja Slovarja tujk, ki je nedavno izšel v Cankarjevi založbi in ga je sestavil France Verbinc.

Drugi del dejavnosti Prešernove druž-be obsega izdajanje kvalitetnih romanov v zbirki Ljudska knjiga. Tu v programu za prihodnje leto domačega avtorja ne najdemo, program pa vendarle obeta do-volj dobra dela. Med avtorji je zastopan znani francoski pisatelj, ki ga poznamo tudi pri nas po delih iz osvobodilnega boja, Vercors. Napisal je roman Sprije-ne živati, v njem obravnava zanimivo te-mo, kje je meja med človekom in ži-valjo. Znani francoski pisatelj Claude Aveline je avtor romana Jetnik, ki pred-stavlja umetniško obtožbo francoske ka-pitalistične družbe. Nadalje izide roman Johana Bojerja, ki sodi med velike nor-

dijske pisatelje, Ljudje ob morju, roman iz življenja norveških ribičev. Že skoraj klasično delo sodobne italijanske knji-ževnosti predstavlja roman Alda Palaz-zescija Sestre Materassi, psihološki ro-man o tragediji dveh žen, ki obubožata zaradi svojega preveč ljubljenega nečaka. V zbirki teh romanov bosta slednjič zastopana še argentinski pisatelj Hugo Wast ter ameriška pisatelja brat in se-stra Gilberth s pristranim romanom iz so-dobne Amerike.

CANKARJEVA ZALOŽBA

Dejavnost Cankarjeve založbe je usmerjena v dve zvrsti: na eni strani skrbi ta založba kot edina slovenska za-ložba za izdajanje politične in filozofske literature in sploh prepotrebni del družboslovja, na drugi strani pa enako kot druge založbe izdaja leposlovna dela. Izdajanje del klasikov marksizma, filo-zofskih del in drugih publikacij, ki go-vore o aktualnih družbenih problemih, je sicer potrebno in koristno, obenem pa s komercialnega vidika nevhvaležna na-loga. V času, ko ekonomska načela vse močnejše vplivajo tudi na založniško po-litiko, a je izdajanje tovrstnih aktualnih del s področja družboslovja potrebno, zasluži ta dejavnost založbe toliko večjo podporo družbe, obenem pa tudi infor-macijo javnosti.

Naj torej na prvem mestu omenimo, da daje Cankarjeva založba za prihodnje

leto velik poudarek prav družboslovju. Poleg del klasikov marksizma (izšla bodo dela Marxa—Engelsa in Plehanova), bodo v zbirki Misel in čas, ki nam posreduje domača in tuja dela, katera odgovarjajo na pereča vprašanja našega časa, izšla tudi dela novejših filozofov. Naj takoj omenimo dvoje del čeških avtorjev: Berka-Mlezina in Kalivoda sta napisala knjigo Moderna duhovna stvarnost, Fisch in Marek pa knjigo Kaj je Marx resnično rekel. Med originalnimi deli domačih avtorjev ne smemo prezreti knjige Marjana Britovška Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Naj sicer omenimo, da bo založba tovrstna dela družboslovja izdajala v večjih zbirkah, od katerih so si nekatere vendarle priborile domovinsko pravico.

Kar se tiče leposlovnih del pa je treba najprej poudariti, da si Cankarjeva založba prizadeva pridobiti si znova malce omajan ugled in bo zato vso skrb posvetila domači literaturi ter odprla vrata vsem generacijam slovenskih književnikov. Prav v ta namen je založba razpisala tudi Cankarjevo literarno nagrado, s katero ima namen spodbuditi domačo leposlovno, esejistično in poljudno-znanstveno dejavnost. V izpolnjevanju te svoje naloge bo založba že v l. 1969 izdala novelistično zbirko Pavleta Zidarja ter novo antologijo slovenske poezije, ki jo pripravljajo Cene Vipotnik, Drago Šega in Jože Kastelic.

Sicer pa ima tudi Cankarjeva založba kot vse slovenske založniške hiše svoje izdaje razporejene po zbirkah, že tradicionalnih zbirkah Mozaik, Bios in Sto romanov. Cankarjeva založba bo tudi v prihodnjem letu izdajala izbrana dela domačega in tujega slovstva v okviru zbirke Mozaik, na novo bo izdala Galsworthyjevo Sago o Forsythih, vendar pa bo ta del njenega založniškega programa vendarle osredotočen okoli omenjenih treh zbirk.

V zbirki Mozaik bo izšel najnovejši tekst pri nas močno priljubljenega romanopisca Hansa Helmuta Kirsta Volkovi, roman o kroniki vasi med nekdanjo Poljsko in Nemčijo. Drugi tekst bo roman sodobnega italijanskega pisatelja Giuseppe Berta Oblaki so rdeči, roman

o usodi mladoletnikov v porušenem mestu. Nadalje sta v okviru te zbirke zastopana dva ameriška pisatelja, nam že dobro znani Irving Stone (z biografskim romanom o drugem predsedniku ZDA Johnu Adamsu) in Katherine Anne Porter (z romanom Ladja brezumnih, ki ga poznamo tudi po filmu). Tudi v zbirki Bios bo Cankarjeva založba v prihodnjem letu izdala štiri knjige. O Katarini Veliki, ruski carici nemškega rodu je napisala knjigo nemška pisateljica Gina Kaus, o znanem dvojnem agentu Philbyju, angleškem novinarju in diplomatu, ki je do leta 1963 neodkrito vohunil za Sovjetsko zvezo, nato pa odšel na vzhod, pa so napisali knjigo trije avtorji. Nič manj ne utegne biti zanimiva knjiga o španski državljanski vojni, čeprav je ta dandanes stopila že malce v ozadje (Hugh Thomas: Španija proti Španiji) ter knjiga o zgodovini prostitucije (George R. Scott: Najstarejša obrt). V zbirki Sto romanov bodo izšla predvsem klasična dela, tako Balzacov roman Oče Goriot, Tolstojev veleroman Vojna in mir, Flaubertov roman Vzgoja srca, nadalje roman iz sodobne Amerike (Styron: Lezi v temo) in še en tekst.

Končno naj v okviru dejavnosti Cankarjeve založbe omenimo še novo dejavnost založbe, ki se bo kazala v novih zbirkah in izdajah. Tako bo založba izdala poljudno pisane in bogato ilustrirane knjige o naših narodnih nošah, o panjskih končnicah. Začela bo izdajati turistične vodnike (prvi bo vodnik po Italiji) ter priročne slovarčke.

Delo Cankarjeve založbe je torej izrazito deljeno. Na eni je skrb založbe za aktualna in potrebna dela iz družboslovja, na drugi pa prizadevanje za kvaliteten leposlovna dela, pri čemer želi založba ponovno posvetiti domači književnosti večjo skrb. Prav to prizadevanje pa je vredno posebne zabeležbe.

V okviru tega pregleda bi morali spregovoriti še o načrtih drugih slovenskih založb: mariborske založbe Obzorja, založbe Lipa v Kopru in založbe Pomurski tisk v Murski Soboti ter Mohorjeve družbe iz Celja. Žal do sestave tega zapisa o načrtih teh založb za leto 1969 še ni bilo mogoče dobiti ustreznih podatkov.

S. R.

Razstave naših umetnikov in samoukov v vojnih in koncentracijskih taboriščih, izgnanstvu in v partizanih

Ob jubileju kulturnih delavcev se spomnimo razstavne dejavnosti — ene najosnovnejših nalog likovnih umetnikov v mirnem času. Poudarjam: v mirnem času, ker so bile druge naloge umetnikov med vojno pomembnejše. S tem člankom skušam le izpolniti vrzel, nastalo v preučevanju razstavne dejavnosti. Katalogov ni, članki so po raznih časopisih, prav takó so arhivski dokumenti na različnih mestih, spomini pa nenehno blede. Upam, da bo sestavek, čeprav si ne domišljam, da bo popoln, marsikomu povedal kaj novega. Zato bi bila zelo dobrodošla morebitna izpopolnitev bralcev revije.

* * *

Bolj poredko se spomnimo vojnih ujetnikov. Ne bi omenjala razmer in življenja v njih taboriščih. Mimogrede le, da so tu kljub klavrnemu životarjenju umetniki imeli možnost za svoje delo. Seveda omejeno, posebno v nemških taboriščih. Tu je cenzura pregledovala dela, sprejeta žigosala in oštevilčevala, ostala pa uničevala. Tudi razstavljeni so smeli. V taborišču nemških vojnih ujetnikov OFLAG VI-B DÖSSEL WARBURG so poleti 1941 med drugimi razstavljali trije naši umetniki: DORE KLEMENČIČ, SLAVKO PENGGOV, MARIJ PREGELJ. Toda pogledjmo, kaj pravi o razstavi sam udeleženec slikar Dore Klemenčič-Maj v svojih obsežnih in zanimivih spominih, ki jih piše (rokopis stran 44-45): »Napovedali so umetniško razstavo. Do takrat sem imel že precej risb, akvarelov in nekaj gvašev. Tudi Preglju se je nabralo. Slavko Pengov je imel manj. On je risal bolj po naročilih nemških vojakov in naših ljudi. Bili pa so tudi drugi. Med Srbi karikaturist »Ježa« Lučev, Kastelančič iz Zagreba, moj sošolec iz akademije, in še vrsta dobrih amaterjev.

Razstava je bila v neki baraki poleg črne borze. Podelili so tudi nagrade. Zelo slavnostno. Na razstavi se je nabralo ob podelitvi mnogo ujetnikov. Pred čelno steno je stala miza in za njo generali. Prvo nagrado sem dobil jaz. Tri zavojčke Gaulois cigaret. Z mize jih je dvignil minister vojske in mornarice armijski generalpolkovnik Trifunović, jih predal v roke komandantu mesta Beograda generallajtnantu Petroviću, ta pa jih je izročil meni. Nato so mi vsi generali podali roke. To je bila prva nagrada za umetniško dejavnost v mojem življenju.«

Bile pa so tudi manjše, interne razstave po barakah, npr. v taborišču nemških vojnih ujetnikov OFLAG XIII-B NÜRNBERG-LANGWASSER leta 1941/42. Na teh sta poleg umetnikov drugih narodnosti sodelovala tudi slikarja SLAVKO PENGGOV in MARIJ PREGELJ. Žal pa smo zamudili oba umetnika, ki bi nam lahko kaj več povedala o teh razstavah in potrdila resničnost raznih izjav.

Na razstavah v italijanskih taboriščih vojnih ujetnikov v SULMONI poleti 1942. leta in v GARESSIU 1943. leta sta sodelovala tudi MARIJ PREGELJ in IVAN MIKLAVEC, ki sta bila prej v nemških taboriščih vojnih ujetnikov.

* * *

Ko že govorim o umetnikih za žico, naj nadaljujem z interniranci v koncentracijskih taboriščih. Ta pa so bila neprimerno hujša od ujetniških. V nemških koncentracijskih taboriščih je bilo, kot vemo, že samo ustvarjanje nemogoče, kaj šele razstavljanje. Čeprav je bilo tudi v italijanskih taboriščih zelo težko, so bile ponekod razstave, predvsem samoukov in tedanjih samoukov, sedanjih umetnikov. Ena večjih razstav je bila v taborišču GONARS. Razstavljali so »učenci« kratkotrajne »gonarske slikarske šole«, za katero je dal pobudo umetnik Nikolaj Pirnat. Poleg njega pa so jo vodili še slikarji Nande Vidmar, Drago Vidmar in Mirko Lebez. Plakat razstave še obstaja, toda žal brez datuma. Časovno bi jo pomaknili v avgust 1942. Drug »slikarski center«, ki ga je usmerjal in mu nudil vso pomoč poročnik Tino Rosa, italijanski slikar, je bil v PADOVI. Tudi tu je bila 1943. leta interna razstava v primitivnem ateljeju; med drugimi je na njej sodeloval Vito Globočnik. Tudi v VISCU v ambulanti so samouki maja 1943 pripravili razstavo.

* * *

Drugačne razmere pa so bile v izgnanstvu. V monografiji Frana Šijanica: Albert Sirk, Gregorčičeva založba, Trst 1952 najdemo v seznamu razstav:

1941: 3. Razstava kolekcije SIRKOVIH del v ZAJEČARU (za čas preganstva v Srbiji), decembra;

1942: Razstava SIRKOVIH del v ZAJEČARU, »Esnafski dom«, 5.—20. IV. Seznam del: 40 oljnih slik, akvarelov in skic, po večini predvojne marine; zaječarski motivi;

1944: Razstava SIRKOVIH del v ZAJEČARU, »Esnafski dom«, 16.—30. IV. Seznam del (II): 50 oljnih slik, akvarelov in risb v oglju, po večini z zaječarskimi motivi.

Na strani 30 iste monografije lahko beremo, da je Albert Sirk »pomagal našim ljudem in domačinom po svojih najboljših močeh, pogosto z denarjem prodanih del, poleg tega pa reševal življenja talcev (pod opombo 17 na str. 75 je med drugim omenjena Sirkova vloga z dne 2. avgusta 1945, v kateri je navedeno: »Kar sem zaslužil z delom v Zaječaru, sem dajal kot podporo ostalim izgnancem, kjer sem bil predsednik društva.«). Pod okupacijo ni imel nobene službe niti ni prejemal begunske podpore. Preživel je se je samo s slikanjem. Obdelal je vrsto krajevni motivov ter priredil dve skromni razstavi (1942, 1944).

Razstavi je omenila tudi žena Dora Sirk v knjigi Frana Roša: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945, založba Obzorja, Maribor 1967, in dodala, da so meščani takoj pokupili vsa dela.

Tudi Slovenec 1942 št. 88 je na strani 2 poročal o razstavi v članku Umetniška razstava akademskega slikarja profesorja Alberta Sirka v Zaječaru.

ZLATKO ZEJ, ki je odšel za izseljeno družino, je 1943. leta razstavljaval v UŽICU. O razstavi je napisal v pismu 23. januarja 1967: »Ko ni bilo denarja, sem priredil malo razstavo 1943, ki so mi jo Srbi skoro v celoti odkupili. Kar je ostalo, je 'odkupila' bomba, ki je padla na bajto, v kateri sem stanoval.« Isti avtor je kasneje — pomladi 1945 sodeloval na razstavi v osvobojenem Beogradu.

Eden prvih ohranjenih dokumentov o partizanskih razstavah datira še v leto 1943, 29. decembra, ko podpisani Josip Vidmar prosi posamezne umetnike naslednje: »Dragi tovariši! Ob priliki kongresa kulturnih delavcev, na katerega si bil povabljen tudi ti, nameravajo prireditelji organizirati po možnosti razstavo slikarskih in grafičnih del, izvršenih v partizanskem življenju. Zato te prosim, prinesi na kongres s seboj vse, kar si utegnil v tem času dovršiti ali skicirati. Iz tega razloga je priporočljivo, da prideš v naznačeni kraj določenega dne že dopoldne.« Kot vemo, s to razstavo ni bilo nič zaradi nekompletnega materiala. Pač pa je bila ob tej priliki 4.—5. januarja 1944. leta v SEMIČU razstava slikarskih del BOŽIDARJA JAKCA in ilegalne literature, ki je bila obenem prva partizanska razstava. O njej je med drugim poročal M. B. v članku *I. kongres slovenskih kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju*, Slovenski poročevalec, 13. januarja 1944, št. 2, stran 7-8: »... V dvorani je bila prirejena razstava naše literature in razstava umetniških del, ki jih je v partizanih izvršil Božidar Jakac... Središče zanimanja na slikarski razstavi je bil portret maršala Tita, ki ga je izdelal tovariš Jakac ob priliki svojega bivanja v Jajcu, kamor je šel kot delegat AVNOJ. Zanimivi so bili portreti vseh važnih političnih in vojaških delavcev iz naše slovenske in jugoslovanske osvobodilne borbe Vladimirja Nazorja, dr. Rade Pribičevića, Dedičerja, Josipa Vidmarja, slovenskega komandanta Franca Rozmana, poverjenika Nacionalnega komiteja dr. Jambrišaka itd. ...«

France Lubej pa je v referatu *Osvobodilna fronta, njeno delo in naloge na področju narodne prosvete* (poročilo referenta za narodno vzgojo in prosveto pri IOOF za zasedanje SNOS v Črnomlju 19. februarja 1944) na strani 6 navedel: »Ob priliki kongresa je bila prva razstava našega tiska, literature in slikarstva, nastalega v sedanji borbi. Razstava je vzbujala razumljivo pozornost vseh udeležencev, posebno predstavnikov zavezniških vojaških misij.«

Samo štirinajst dni po tej je bila razstava DORETA KLEMENČIČA-MAJA v DOBINDOLU pri Uršnih selih. Žal pa sem prehitela umetnika, ki je v svojih spominih še v Črni kuči v Banja Luki. Tako sem prisiljena navesti le suhoparni arhivski podatek. Morda pa je celo bolje tako. Bo ob izidu spominov več presenečenj. Že samo to, da je njegova medvojna pot najpestrejša med vsemi umetniki, zbujajo pričakovanje, da bomo spoznali še marsikaj neznanega iz taborišč vojnih ujetnikov, ustaških in četniških zaporov, največ pa iz partizanskega življenja, predvsem pri nas.

Ohranjen je še dopis komandirja »baze 100« Toneta Grudna glavnemu štabu NOV in POS, odseku za propagando z dne 17. januarja 1944, ki omenja ekipo kulturnih delavcev, namenjeno v IX. korpus na Primorsko: »... Imenovani tovariši danes odpotujejo. Včeraj niso odpotovali, ker so priredili v Dobindolu miting skupno z umetniško razstavo tov. Doreta Klemenčiča...« Skop podatek, vendar zelo pomemben.

Zopet je sledila razstava DORETA KLEMENČIČA-MAJA. Tokrat v ČEPOVANU. Poročilo za prvo polovico meseca aprila 1944 propagandnega odseka štaba IX. korpusa NOV in POS glavnemu štabu NOV in POS z dne 14. aprila 1944 navaja, da je vplival na delo propagandnega odseka tudi važen vojaško-političen dogodek, ki se je odigral v začetku aprila na položaju IX. korpusa. Poveljstvo, predstavniki oblastnega in poverjeniki centralnega komiteja so se namreč dogovarjali z zastopniki italijanskega protifašističnega gibanja. Ob tej priliki je bil v Čepovanu večji miting za italijanske goste, ki se ga je v celoti udeležila tudi angleška misija pri štabu IX. korpusa. Dvorana je bila skrbno okrašena. Zanj je slikar Dore Klemenčič-Maj izdelal čez meter visoke

risbe Tita, Stalina, Churchill in Roosevelta. Naslednji dan so priredili razstavo risb slikarja Doreta Klemenčiča iz partizanskega življenja, ki so jo ves dan z velikim zanimanjem obiskovali prebivalci in partizani. Posebno pozornost je zbujala mojstrsko izdelana zadnja, Prešernovi Zdravljici posvečena številka Triglavskih odmevov, ki jih je natisnila tehnika Partizanskega dnevnika.

O razstavi je poročal tudi članek *Partizanska razstava na vasi* v Partizanskem dnevniku 26. aprila 1944 št. 109, str. 3, naslednje: »V velikonočnih dneh smo imeli priliko videti na svobodnem ozemlju lepo prirejeno razstavo, kjer so nam naši propagandisti pokazali sodoben zavezniški tisk, partizansko literaturo in dela umetnika, ki se bori v partizanih. Naši tovariši so tako prijetno uredili razstavne prostore, da je človek skoraj pozabil, da se nahaja nekje sredi hribov... Sredi iste dvorane so bili na mizi razvrščeni zvezki razne partizanske literature, tiskane in razmnožene na ciklostil, med katerimi je vzbujala največjo pozornost umetniška izdaja Triglavskih odmevov ob priliki stoletnice Prešernove Zdravljice. Ta izdaja je pokazala, kakšno umetniško opremo je mogoče doseči z zvestimi rokami in preprostim ciklostilom. V sosedni sobi je razstavil svoje risbe slikar tovariš Maj. Med deli smo našli portrete na Primorskem že dobro znanih partizanskih osebnosti, dalje slike rešenih ameriških padalcev, članov zavezniške misije, pa tudi slike brezimnih partizanskih borcev in bork. Vmes so se vrstile karikature in podobe po fašistični drhali opustošenih krajev...«

SLOVENSKI UMETNIŠKI KLUB, ustanovljen 3. oktobra 1944 si je med prvimi nalogami zadal tudi razstavo. V zapisniku II. članskega sestanka Slovenskega umetniškega kluba z dne 8. novembra 1944 v Črnomlju pa je že konkretnije načeto vprašanje kongresa slovenskih umetnikov in festivala, ki naj bi bil sredi decembra in naj bi med drugim obsegal tudi slikarsko razstavo in razstavo arhitektonskih načrtov. Organizator slikarske razstave naj bi bil Dore Klemenčič, arhitektske ing. Marjan Tepina. Prvič so lahko skupno razstavljali umetniki-partizani šele januarja 1945 v ČRNOMLJU. O tej razstavi je radio Osvobodilna fronta dne 14. januarja 1945 poročal: »V nekem kraju na osvobojenem ozemlju je bila sinoči ob 19. uri odprta slikarska razstava, ki jo je priredil Slovenski umetniški klub. Razstavo je odprl predsednik kluba Božidar Jakac, v imenu oblasti pa vršilec dolžnosti načelnika odseka za prosveto Milena Mohoričeva. Otvoritve so se udeležili predsednik IOOF Josip Vidmar, vršilec dolžnosti komandanta NOV in POS generalmajor Dušan Kveder, številni zastopniki civilne in vojaške oblasti in člani zavezniških misij.« Obstaja tudi dokument Slovenskega umetniškega kluba z dne 19. januarja 1945 z navedenimi stroški razstave in prošnjo predsedstvu SNOS za sredstva za preureditev dvorane v klubske prostor. Podatke o razstavi najdemo še v zapisniku IV. izredne odborove seje Slovenskega umetniškega kluba 22. januarja 1945, v katerem je navedeno: »Tov. Jakac poroča, da je po njegovem mnenju razstava uspela. Vendar bi prva prireditev kluba lahko bolj uspela, kajti imel je časa le 5 dni za pripravo. Razstava je pokazala, kdo se zanima za slikarstvo. Največje zanimanje je med vojsko. Na predlog, da bi se razstava preselila v Metliko, so slikarji v odboru mnjenja, da je to povezano s prevelikimi tehničnimi težavami. Razstava bo kasneje, in to v večjem obsegu.«

Obširneje o razstavi je poročal Dušan Moravec v svojem članku: *Naši umetniki so razstavili* v Slovenskem poročevalcu 14. februarja 1945 št. 5, str. 3. V njem je poudaril naslednje: »Med vsemi vejami naše umetnosti je doslej

Hinko Smrekar: plakat za umetnostno razstavo, 1942, tuš in svinčnik

najbolje prikazala naš čas upodablajoča umetnost. Dokaz za to nam je umetnostna razstava, ki so jo odprli naši slikarji, kiparji in grafiki, zbrani v Slovenskem umetniškem klubu na osvobojenem ozemlju.« Med drugim je še zapisal: »Na razstavi smo srečali dvanajst imen, polovica teh je bila že v predvojnih letih v središču naše likovne umetnosti, ob teh pa je našla prostor druga polovica, šest mladih ljudi, ki so povečini brez umetniške preteklosti ali vsaj brez javnega priznanja in je ne samo njihovo današnje delo, ampak tudi začetek njihovega dela plod osvobodilne vojne.« Pisec je v članku navedel tudi imena razstavljalcev in naslove nekaterih razstavljenih del. Med starejšimi umetniki je omenil najbolj plodovitega BOŽIDARJA JAKCA, ki je razstavljal največ portretov, v večini majhnih gravur in nekaj večjih (predsednik Vidmar, polkovnik Pekarek) in druge motive. DORE KLEMENČIČ-MAJ je

razstavljal linoreze iz mape V imenu Kristusovih ran; FRANCE MIHELIC linoreze iz mape F. Mihelič-N. Pirnat Naša borba, nekaj portretov in risb iz partizanskega življenja; NIKOLAJ PIRNAT linoreze iz map F. Mihelič-N. Pirnat Naša borba in samostojne Domovi, ječe, gozdovi (imenovane mape so bile že objavljene, razstavljali so ročne odtise); DRAGO VIDMAR je razstavljal Ranjence, Ruševine; NANDE VIDMAR Okupatorja na vasi, Naskok, Čez progo. Med mlajšimi razstavljavci so bili zastopani MILENA DOLGAN z dvema majhnima plastikama v glini in Glavo partizana v mavcu; ALENKA GERLOVIČ s Hajko, Pogrebom, Bičanjem; VITO GLOBOČNIK s Triumfom, Fricem, Razvratom; VLADO JORDAN z Ranjenci, Kresovi, Vojaško blokado, Talci, Pokolom; LOJZE LAVRIČ z Žanjicami in edinim razstavljenim reliefom Partizansko materjo s sinom ter DUŠAN PETRIČ s Partizanom in Partizanko.

Krajši novice o razstavi sta tudi v Mladini februarja 1945 št. 1 stran 8 v rubriki Kulturni zapiski pod naslovom *Umetniška in fotografska razstava* v Črnomlju in v Novicah 4. marca 1945 št. 16 str. 4 v članku *Kulturno in umetniško življenje na osvobojenem ozemlju*.

To razstavo umetnikov-partizanov, na kateri je sodelovalo 12 avtorjev s ca. 160 deli in je bila med 13. in 24. januarjem 1945 v gostilni Lakner, je organiziral akademski slikar Božidar Jakac. Po njegovem pripovedovanju je bila dvorana opremljena s svilo zavezniških — ameriških padal. Material za opremo risb in grafik pa sta prinesla člana angleške misije.

O razstavi mladih članov grafičnega ateljeja pri Centralni tehniki KPS, ki je bila priključena razstavi tiska Centralne tehnike KPS (vodja CT KPS je bil Milan Škerlavaj-Petrač) naj navedem dopis slikarskega oddelka Centralne tehnike KPS, vodje Iva (Šubica) propagandni komisiji pri CK KPS z dne 13. marca 1945, v katerem prosi za literaturo iz let 1941-1942, ki je bila tiskana v Ljubljani. To literaturo potrebuje Centralna tehnika za razstavo tiskarn in tiska med 27. aprilom in 10. majem 1945. O tej obsežni in pestri razstavi je v ostalem v glavnem ohranjena le še fotografska dokumentacija. Razstavljavci se je pa še spominjajo. Med drugimi je o njej pripovedovala akademska slikarka Alenka Gerlovičeva naslednje: Razstava naj bi bila ob obletnici ustanovitve OF in v zvezi z velikimi proslavami, ki so jih pripravljali za prihod IV. armije. Razstava, ki jo je v celoti postavil grafični atelje Centralne tehnike KPS, je bila v prostorih gostilne Lakner v Črnomlju, kjer je bila že januarja 1945 razstava umetnikov-partizanov, marca 1945 razstava izdelkov delavnic VII. korpusa in kjer so bile predstave lutkovnega gledališča. Bila sta dva prostora. V prvem razstava tiska in tiskarn in pa velika skupina dveh partizanov v glini, ki jo je samo za to priliko zmodeliral Lojze Lavrič (fotografija še obstaja), v drugem pa razstava del članov grafičnega ateljeja. Poleg risb in grafik so bile zastopane tudi druge tehnike kot akvareli, gvaši, plastika ipd. Razstavljali so: MILENA DOLGAN (kipa Pionirček, Portret Mongola), FRANCE DREMELJ-ACO (reliefa Cankar, Borec), ALENKA GERLOVIČ (grafike, nekaj akvarelov, med njimi portret M. Dolgan in T. Drobnič), VITO GLOBOČNIK (risbe, grafike, akvareli, gvaši), TEREZIJA HAJDERBABI, LOJZE LAVRIČ, DUŠAN PETRIČ, IVE ŠUBIC (največ grafike, pa tudi akvarele), VINKO TURK-VANJA, priključili pa so verjetno tudi dela ostalih, ki v tem času niso delali v grafičnem ateljeju: VLADA JORDANA, JANEZA LAJEVCA, IVANA SELJAKA-COPIČA, FRANCETA SLANE in morda še koga. Razstavo je uredil in opremil DUŠAN POVH, izdelal je tudi zelo uspele grafike na razstavo tiska. Postavljali so jo vse do zadnjega dne pred otvoritvijo. Med drugimi sta si jo ogledala Lidija Šentjurs, članica CK, in Janez Hribar,

komisar VII. korpusa. Še isti večer pa so dobili povelje, naj razstavo takoj podro, zapakirajo in gredo. Niso vedeli, zakaj in kam, šele kasneje so izvedeli, da so se morali umakniti zaradi odhoda vse naše vojske proti Trstu, zato so morale vse zaledne partizanske enote izprazniti Belo krajino. Razstavo so naložili na lojtrske vozove in odpeljali v Gorski Kotar. Še isto noč so odpotovali v Stari trg v Beli krajini in z brodom prek Kolpe v smeri proti Vrbovskemu. Del poti so jim prišli naproti kamioni, na katere so se naložili. Pripeljali so se do Sušic pri Ravni gori, kjer se je Centralna tehnika ustavila. Vsa dela, razen Lavričeve plastike, ki so jo morali razbiti na licu mesta zaradi nevarnosti pred belogardisti, so vseskozi vozili za njimi.

***

Še o razstavah izven Slovenije. Spomladi 1944 je bila razstava IVANA ČARGA-JANEZA v partizanskem taborišču ST. MARIA DI LEUCA v Italiji. O njej je pisal Ivan Kreft v knjigi Spomini ljudskega agitatorja, Založba Obzorja, Maribor 1954, na str. 159: »... Pripravili smo več razstav, izmed katerih je zbudila med zavezniki posebno zanimanje razstava slikarskih del Ivana Čarge v St. Marii di Leuca pomladi 1944. leta... Proti koncu 1944. leta smo nameravali odpreti slikarsko razstavo v Neaplju. Do te razstave ni prišlo.« Razstava del beguncev, ki so nastala v Italiji, je bila kasneje v osvobojenem SPLITU (odprta 6. aprila 1945, pobudnika in glavna organizatorja te sta bila Ivan Kreft in Vinko Marušić). Pisec omenja, da je razstava doživela velik uspeh in da so jo nekateri primerjali z razstavo umetnikov-partizanov v Črnomlju januarja 1945. O razstavi je tudi poročal dr. Dušan Biber v članku: *Razstava naših beguncev v Splitu*, objavljenem v Bratstvu, glasilu baze glavnega štaba Slovenije v Dalmaciji 25. aprila 1945 št. 4 str. 4: »Tudi naši umetniki, ki so živeli v begunstvu, so razstavili svoja dela. To so: slovenski slikar IVAN ČARGO iz Gorice, hrvatska slikarja Djuro Tiljak in Marjan Detoni, ki sta prestala v domovini četrto in peto ofenzivo, nadalje Oton Postružnik, Oskar Herman in Bruno Pelišić, samouk iz Zadra. Marin Studin je razstavil svoj lesorez Črni dnevi, kiparka Stela Skopal je prispevala dve fotografiji svojih keramik. Motivi so bili iz življenja beguncev, iz tistega trdega in težkega življenja, ki so ga umetniki občutili tudi na lastni koži.« Ivan Kreft je v isti knjigi na str. 160 napisal še to: »... Ob obletnici Prešernovega rojstva je bila v mestu ST. MARIA DI BAGNO razstava umetniških reprodukcij in tiskanih leposlovnih del, ki so izšla na naši strani med vojno. Razstavljena dela so bila slovenska, kljub temu pa je razstava med begunci, ki so bili večinoma Srbi in Hrvati, doživela velik uspeh. Še bolj je uspela razstava tiska iz vse Jugoslavije.«

Slikar LJUBO RAVNIKAR je omenil, da je bila v osvobojenem SPLITU v eni glavnih palač centra aprila 1945 razstava, na kateri sta poleg hrvaških razstavljalcev sodelovala z IVANOM ČARGOM-JANEZOM. Razstavljal je motive porušenega Splita, iz Aversa pri Neaplju in iz Gruma pri Bariju.

Tudi člani propagandnega odseka V. prekomorske brigade so razstavljali. Po pripovedovanju akademskega slikarja JOŽETA CIUHE sta z OTONOM POLAKOM razstavljala februarja 1945 v vasi POLIČNIK pri ZADRU. Svoja dela, v večini risbe in akvarele, sta pripela na preprogo, rekvirirano iz zadrarske stolnice. Preprogo pa so razprostrli čez tamkajšnje cerkveno obzidje. Ker so bile tedaj razmere v Poličniku zelo hude — vas je bila pod ustaško oblastjo in je lokalni župnik užival velik ugled, so morali, ko so to ozemlje

osvobajali, taktizirati, se politično zblížati z ljudstvom in imeti dobre odnose z župnikom. Zato je brigadni pevski zbor celo priredil peto mašo, čeprav je doživel negodovanje in grajo pri naših. Učinek je bil zelo dober, saj so jo ljudje prvič slišali, župnik pa je poslal nekaj steklenic vina. Eden iz skupine je bil zadolžen, da je stopil med ljudi in jim spregovoril. Polak je po naročilu izdelal akvarel cerkve, nato je vodja propagandnega odseka Rado Bordon razlagal, kaj je umetnost. Ker je bila zavest teh ljudi docela uspavana, niso mogli razumeti, da bi poleg njihove resnične cerkve obstajala še reprodukcija ali fotografija te. Pristopil je star možakar, češ da to ni njihova cerkev, da je edina samo prava. Pri tem je s prstom pokazal nanjo. Bilo je še mnogo tragi-komičnih prizorov okoli tega. Upamo, da bomo lahko kmalu brali Ciuhove izredne spomine, ki bodo med drugim obravnavali tudi to prvo in verjetno poslednjo razstavo v vasi Poličnik.

Drugo razstavo sta JOŽE CIUHA in OTON POLAK priredila v osvobojenem ZADRU marca 1945. Z deli je bil zastopan tudi IVAN ČARGO-JANEZ. Razstavljali so risbe in akvarele, največ karikature. Razstava je bila v neki dvorani ob obletnici neke dalmatinske divizije, ob tej priliki je bila tudi parada.

* * *

V pripravi pa je bilo še več razstav, predvsem umetnikov-partizanov, ki jim razmere niso dopuščale uresničitve. Naj jih le nekaj navedem. V poročilu propagandnega oddelka glavnega štaba Slovenije propagandnemu oddelku vrhovnega štaba z dne 26. januarja 1944 lahko na str. 5 beremo, da slikarska sekcija pripravlja izdajo albuma aktualnih slik, pa tudi razstavo slik, ki so jih umetniki naslikali zadnjih pet mesecev, kar so v partizanih.

O pripravi za razstavo v inozemstvu govori več dokumentov, med njimi dopis referenta za narodno vzgojo in prosveto pri predsedstvu SNOS Franceta Bevka oddelku za umetnost in ljudsko prosveto z dne 6. avgusta 1944 št. 38/44, v katerem navaja, da so od VŠ prejeli brzojavko s prošnjo, da takoj javijo, do kdaj bi lahko naši slikarji in kiparji poslali svoja dela za razstavo v inozemstvu. Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto je na dopis odgovoril 8. avgusta 1944, da se bo oglasil referent za slikarstvo pri oddelku tov. Jakac.

Sledi dokument z dne 11. avgusta 1944 predsedstva SNOS, odseka za prosveto, oddelka za umetnost in ljudsko prosveto tovarišem Globočniku, Šubicu, Jordanu, Klemenčiču, Dragu Vidmarju, Nandetu Vidmarju, Miheliču, Petriču: »Obveščeni smo od vrhovnega štaba, da se pripravlja v inozemstvu (kraj ni znan) razstava upodablajoče umetnosti in pooblaščen, da pripravimo in uredimo slovenski del te razstave. Nujno potrebno je, da pošlješ na naš naslov takoj izbor svojih del, da jih pravočasno odpošljemo...«

V odgovorih posameznih slikarjev lahko najdemo vzroke, zakaj te in vseh podobnih razstav niso mogli pripraviti v zaželenem obsegu. Npr.: Drago Vidmar je odgovoril oddelku za umetnost in ljudsko prosveto 12. avgusta 1944: »Na vaš dopis od 11. avgusta glede prireditve razstave upodablajoče umetnosti v inozemstvu vam sporočam, da pri najboljši volji ne morem poslati ničesar za to važno razstavo. Ponovno poudarjam, delo, ki ga opravljam sedaj, zahteva celega človeka, zato nimam časa, da bi se posvetil svojemu delu, kar mi je zelo zelo žal. Večkrat sem že prosil, da se me razreši sedanjih mojih funkcij in nudi možnost udejstvovanja v upodablajoči umetnosti. Prav rad bi potoval in skiciral po naši zemlji ter obenem kot fotoreporter deloval za fotosekcijo pri SNOS. Prosim, da ustrezete čimprej moji upravičeni prošnji.«

Albert Sirk: Ranjeni komandant, 1945, olje

Vito Globočnik iz propagandnega odseka štaba VII. korpusa je 26. avgusta 1944 pisal oddelku za umetnost, točka 80: »Prejel sem vaše povabilo na soudeležbo za pripravljajoči se razstavi likovne umetnosti v inozemstvu ter vam sporočam naslednje: Vso dobo mojega službovanja v propagandnem odseku XVIII. divizije mi je bilo zaradi prezaproslenosti, pomanjkanja tehničnega materiala itd. onemogočeno sleherno resnejše delo, precejšnja množina risb in skic pa je bila izgubljena ob priliki sovražnega vdora v Žužemberk, tako da sem ostal brez vsega. Z vso resnostjo sem se lotil posla na novem mestu, od koder vam najkasneje v 10 dneh pošljem nekaj del, ki bi prišla eventualno v poštev pri omenjeni razstavi (risbe s tušem in kreda).«

Med drugimi je še zanimiv dopis komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS z dne 26. avgusta 1944 komisijam za agit-prop pri oblastnih komitejih, v katerem je navedeno, da bo prirejena razstava tiska in fotografij v inozemstvu. Razstava iz Slovenije da bo vključena v jugoslovansko in poslana

v Anglijo, Ameriko, SZ, Francijo. Glede na to, da so med naprošenim materialom navedene tudi risbe, sklepam, da gre verjetno za isto razstavo.

In še ena razstava. Dne 20. februarja 1945 je propagandni oddelek vrhovnega štaba prosil propagandni oddelek glavnega štaba Slovenije za dela slikarjev, ki bi sodelovali na razstavi slik vojnih slikarjev 1. maja 1945. leta v Beogradu. Prosil je tudi, da ta čas ne bi preveč zaposlovali umetnikov z drugimi nalogami.

* * *

Nisem pa posebej omenila številnih razstav tiska, na katerih so sodelovali tudi umetniki z opremo in ilustracijami tiska. Na mnogih mestih najdemo pohvalne izraze, predvsem o posameznih mapah naših umetnikov. Poleg že omenjenih razstav tiska naj jih še nekaj naštejemo: npr. razstava ob prvi novinarski konferenci 5.—6. maja 1944 v Metliki, razstava tiska ob zborovanju propagandistov Štajerske in Koroške 20.—21. novembra 1944 v Gornjem gradu, razstava tiska v Ajdovščini 10.—12. decembra 1944 in nato 12. decembra v Vipavi, razstava gorenjskega tiska v Cerknem konec februarja 1945; sodelovanje na razstavah, ki jih je prirejal vrhovni štab v bazi NOV in POJ v Italiji, Dalmaciji, v osvobojenem Beogradu in drugod.

* * *

Morda bo še kdo vprašal po medvojnih razstavah v okupiranih mestih, predvsem v središču, Ljubljani. V odgovor le to, da je zaradi kulturnega molka uspelo okupatorju organizirati bolj malo razstav, ki bi bile nekakšno sodelovanje umetnikov z njimi. Dolgo pa še ne bo čas za razpravo o tem vprašanju, dokler ne bodo obravnavani tudi splošni socialni momenti časa, ki kot vselej potencirano zadevajo umetnike; nadalje vprašanja mentorstva, pripadnost skupinam, katerim so bili podvrženi predvsem mladi itd. S tem bi ranili vse tiste zavedne umetnike, ki so v ostalem delovali v OF, pa so morda iz tega ali onega vzroka sodelovali na razstavah s tedaj vsebinsko neaktualnimi deli, kot so akt, tihožitje, krajina. Toliko v vednost vsem tistim, ki so ali bodo na raznih mestih naleteli na podatke o teh razstavah.

Ne morem pa mimo neustrašenega Hinka Smrekarja in njegovih žolčnih karikatur, namenjenih okupatorjem, opremljenih tudi z besedilom v njih jeziku, ki jih je javno razkazoval kar po izložbah Ljubljane, najpogosteje pri Obersnelu. Na skupinski razstavi maja 1942 v Obersnelovi galeriji so mu italijanski okupatorji zaplenili tri dela (glej K. Dobida: H. Smrekar, DZS 1957, str. 21 in 55).

Poleg starejšega slikarja Hinka Smrekarja pa se spomnimo še drugih padlih umetnikov, ki so morali žrtvovati svoja mlada življenja, ne da bi jim bilo v tem času uspelo ustvariti reprezentativnejša dela ali celo razstavljati. Kaj vse bi še lahko naslikala ali izrezala slikarja in grafika Franjo Golob in Lojze Šušmelj ter zmodelirala kiparja Janez Weiss-Belač in v taborišču Flossenburgu umrli Franc Kūhar, če bi bili lahko npr. med vojno delovali na osvobojenem ozemlju! Potem bi lahko tudi izredni kiparski talent Janez Weiss-Belač, ki je padel pred petindvajsetimi leti v bojih XIV. divizije, poleg drugega uresničeval svoje v poslednjih letih življenja zatajevane sanje in načrte o kiparstvu.

* * *

S tem so v glavnem izčrpani dosegljivi podatki o medvojni razstavni dejavnosti naših umetnikov. In kaj so predstavljale te razstave? V obeh vrstah taborišč, predvsem v koncentracijskih, izreden moralni uspeh. Dokazale so,

da vse zatiranje in nasilje ni moglo zlomiti človeka. Nečloveško životarjenje ga je le oviralo pri delu, ga je pa še bolj podžigalo k izpovedim. Mnogi so šele tedaj odkrili svoj talent. Razstave so tudi vplivale spodbudno na občutljivejše tovariše, da niso klonili. V izgnanstvu je umetnik z razstavami reševal svoje življenjske probleme in pomoči potrebne okolice. In partizanske razstave? Razstavljena dela so predvsem prikazovala sovražnikove zločine, dokumentirala vso našo tedanjo revolucionarno dogajanje, opozarjala ipd. Delovala so borbeno ter kljub krvavemu boju pomagala mnogim ohraniti človeško dostojanstvo in vrednote.

Vera Visočnik

Likovna skupina „Gruda” 1938—1968

Zapiski ob njeni prvi razstavi v Mariboru

Napisati spomine izpred tridesetih let, ki so polovica človekovega življenjskega povprečja, vmes pa še uničujoča vojna fašistične svojadi, ki je pogubila večino opusa GRUDE, je naloga, v kateri bo marsikaj prezrtega in obledellega.

V reviji Borec se je prvič dotaknil te skupine Liška ob moji retrospektivi v Celju 1965, dvakrat Vera Visočnikova v članku o slikarju Lakoviču in mojem opusu. GRUDA je omenjena tudi v Enciklopediji in v katalogu lanske razstave angažirane umetnosti v Osijeku, v katalogu razstave Golob—Šušmelj ter nekajkrat v srbskem in madžarskem tisku Vojvodine.

Socialno tematiko srečamo pri Slovencih že v času Avstro-Ogrske pri Tratniku, Birolli, Gaspariju in Smrekarju. Po prvi vojni se angažirajo še Pilon in Čargo, ki se z Gasparijem in Smrekarjem spuščata celo v opremo revolucionarnih listov, revij in letakov. Policijski teror zavre te pobude. Mnogo kasneje se pojavijo brata Kralja, brata Vidmarja, Mihelič, Sedej in Pirnat.

Pravo organizirano skupino pa ustanovijo leta 1929 Hrvati in ji dajo naslov ZEMLJA. Njen najbolj zaslužni vodja je Krsto Hegedušić. Socialna tematika in približanje umetnosti ljudstvu je njih program. Po isti poti sledi 1934 Andrejević-Kun z grupo ŽIVOT in Sarajevčani s skupino MLADI z Danijelom Ozmom. Seveda so vse te skupine družile veliko pogumnih likovnikov, ki jim je bil credo pravica človeka. ZEMLJO je policija razpustila 1935. Dve leti kasneje je Bratko Kreft odprl v Pragi razstavo sedmih zemljašev, ki se jim je pridružil Dobrovič (skupina je štela spočetka 21 članov). Leta 1938 ustanovimo v Zagrebu GRUDO s programom zemljašev in pod mentorstvom K. Hegedušića. Organizacijo in povezavo z našim mentorjem so poverili meni.

O likovni skupini, ki bi bila borbeno in organizirana kot ZEMLJA, smo večkrat govorili, ker je bila okoli nas nenehno prisotna kruta stvarnost in sami smo živeli v bednih razmerah ter brez vsakih podpor in štipendij. Študenti Akademije so bili domala vsi levičarji in smo našli v vsakodnevnih debatah takoj skupni jezik. Naš profesor je bil na veliko srečo revolucionar Hegedušić. Značilnost njegove šole je bila čista linearna risba brez vsakih zamegljenosti. Vsaka njegova korektura je bila dialektična, ki je vselej našla sinhronizacijo v nas. Vsak teden smo morali prinesiti skicirko, ki jo je obdržal od petka do

ponedeljka, ko nam je analiziral skice ali risbe in dajal nasvete. Iz teh naših reportov je videl, kod hodimo in kako gledamo svet okoli sebe, koliko smo prizadeti in končno, koliko je v nas poetov-revolucionarjev. Imeli smo dobrega in izkušenega učitelja pri rokah.

Skupek vseh razgovorov, debat in razmišljanj je dal svoj zaključek spomladi 1938, ko smo se sestali: slovenski pesnik Joža Šeligo, književnik Avgust Cesarec, visokošolec Ingo Vrščaj ter slikarji Lojze Šušmelj, Vlado Lamut, Mirko Lebez in jaz. Zedinili smo se za delo in ime skupine, izbiro članov ter pripravljanje na razstavo.

Pritegnili smo Franja Goloba, Branka Zinaura, Cirila Abrama, Gabrijelo Spanring in v Ljubljani Ljuba Ravnikarja. Še isto leto sem »odkril« tri samouke: dijaka Vlada Lakoviča, s katerim sva preživela en decenij v stanovanjski kasarni Med hmeljniki, Rudija Rojca, kovinarja in delavskega pesnika, ki je tudi modeliral in risal in Marjana Belca, kleparskega vajenca iz Kranja. Spominim se velike nadarjenosti Lakoviča, ki je risal po ljubljanskem polju, predmestjih in največ iz proletarskih kuhinj, kjer se je sukalo vse življenje. Prvo delo Belca, ki sem ga videl, je bil avtoportret, ki je sedaj na razstavi. Rojca je delal v Šiški, stanoval pri kemični tovarni na podstrešju in se ob prostem času docela posvečal kulturi. Bila sta s Kozarjem delavska pesnika, Rojca pa je tudi režiral, modeliral in risal.

Ko je leta 1938 končal študije Šušmelj, je odšel v mariborsko območje in pričel z Golobom trdo delo. Izdala sta vsak svojo mapo. Čim bolj se je bližala vojna, tem bolj sta se odločala za socialne motive in končno mislila že na neke vaške likovne »šole«. Žal do danes nismo našli sledov, koga sta pritegnila k likovnemu delu. Ustanovila sta Kobanskokoroško društvo, a ga oblast ni dovolila. V letih 1941/42 sta oba padla kot talca, in da je tragedija še večja, so njuna dela, zlasti Šušmeljeva, šla med vojno v veliki meri v pogubo.

V širokem delovnem področju, najbrž poldrug decenij pred vojno, je v socialni temi deloval Ljubo Ravnikar. Angažiral se je v grafiki, ilustraciji, opremi knjig, diapozitivi, v odrski scenariji in v slikarstvu raznih tehnik. Najbolj smo ga poznali okoli delavskih edicij in odra Ferda Delaka, nekaj let pred pričetkom vojne pa v mladinski ilustraciji in slikanicah. Vključili smo ga v GRUDO, toda med prvimi aretiranci so ga Italijani odpeljali v zapore in se je vrnil s prekomorsko brigado ob osvoboditvi, po štirih letih.

GRUDA je povezovala v svoj krog Vlada Lamuta iz Novega mesta, ki je bil z menoj v Babičevi šoli in je bil med nami neutruden ter najbolj produktiven. Ela Spanring in Branko Zinauer sta se šolala v Tartaglini šoli in se polnovredno vključila v naš program, obenem delala v revolucionarnih družtvih Maribora in Zagreba ter tudi skupaj padla v ustaške zapore julija 1941. Branku je vojna pogubila dobesedno vsa dela, Gabrijeli pa je ostalo samo nekaj primerkov. V Babičevi šoli je bil tudi Mirko Lebez, ki je pred tem učiteljeval v Halozah in prinesel od tam mnoge socialne risbe in grafike ter seveda tudi levo orientiranost. Bil je med pobudniki in ustanovitelji GRUDE. Študent Babičeve šole Ciril Abram je prišel iz delavnice Francete Kralja, ki ga je usmeril in navezal na domačo zemljo, zato mu je bila strnitev z GRUDO blizu. Vsi navedeni pa smo imeli skozi vsa leta K. Hegedušića za učitelja risanja in prejeli od njega dosledno realistično izobrazbo, ki smo jo vezali z našim »terenskim« in ateljejskim delom.

S skicirkami smo pogosto odhajali na periferijo in po prostorih, kjer je vladala revščina, te pa je bilo dosti. Tudi na Akademijo so prihajali kot modeli ljudje iz dna in cigani. Ob počitnicah smo se razkropili po Sloveniji, risali

Mirko Lebez: Interniranec

in slikali, se obiskovali in na jesen znosili svoja dela v Zagreb, kjer smo bodisi med seboj ali s Hegedušićem razpravljali o njih. Njemu sem često prinašal dela samoukov iz naše skupine. Dela so se nabirala in nudila se nam je že možnost razstavljanja, vendar je vojna preprečila naše načrte. Poskrili smo največ v Zagrebu pri raznih znancih in na Akademiji, toda ta dela so izginila v štirih letih vojne. Kolikor smo bili prosti med okupacijo in imeli možnost razstavljanja, smo se vsi držali kulturnega molka. Usoda GRUDE konec vojne je porazna. Ljudje so padli, dela uničena ali razmetana kdovekje. Preostali smo šli avantgardno v Trst, Novo mesto, Maribor, Beograd, Ilirsko Bistrico, Kranj, Sremske Karlovce in izven države.

Danes, po tridesetih letih, nas živi od dvanajstih še sedem. Po dolgotrajnem iskanju se je našlo nekaj nad sto del, večina tehnik na papirju. GRUDA se zaradi razkropljenosti preostalih članov ni afirmirala. Niti jo ne omenja katalog Razstave grafike in risbe s socialno tematiko 1959, ki je bila v Jakopičevem paviljonu, niti ni nobenega poskusa njene reputacije kadarkoli.

Precej smo bili člani GRUDE na likovnem in političnem (legalnem in ilegalnem) področju glasniki naše dobe. Najprej borci proti izkoriščevalcem, kasneje v ljudski vstaji, vselej pa spremljani s preganjanjem in žrtvami.

Prvič smo se predstavili 18. decembra 1968 v mariborski Umetnostni galeriji.

Stane Kumar

Uporniki v rimskokatoliških vrstah

Mnogi trdijo, da je bil 29. julij 1968 velika prelomnica v dolgi zgodovini rimskokatoliške cerkve — mogoče tako pomemben, kot dan, ko je Martin Luter izobesil svoje teze na vrata cerkve v Wittenbergu. Na ta dan je papež Pavel VI. objavil svojo sedmo encikliko, *Humanae Vitae* — Človeško življenje, v kateri je obsodil vse metode kontracepcije, kot upor proti naravnim potem, ki jih je določil bog. Ker kaže le poglede manjšine katoliških teologov in moralistov, je enciklika v širši javnosti vzbudila neverjeten val protestov proti cerkvi. Na milijone laikov, duhovščine in celo škofov se je odločno uprlo temu, češ da brez sprememb *Humanae Vitae* nje ne morejo razlagati in učiti vernike. Hkrati so mnogi pričeli dvomiti o svoji privrženosti cerkvi. Pri tem pa se poraja še drugo, bolj zaskrbljujoče vprašanje — o svobodnih pravicah katoliških duhovnikov ter mejah papeževih pravic kot učitelja cerkve.

Bilo bi prezgodaj upati ali se bati, da je cerkev že zdaj na robu svoje druge reformacije. Gotovo pa je res, da trenutno preživlja hudo krizo notranjih upornikov. Duhovnik sociolog Greeley iz Chicaga trdi, da obstajata dva katolicizma — »uradna cerkev«, ki sta ji na čelu papež in cerkevna hierarhija, ter nedoločena »svobodna cerkev«, ki priteguje vedno več laikov in duhovščine, pa tudi to, da je danes na svetu v katoliški veri več upornikov, ki se upirajo vsem predpisom osrednje cerkve kot kdajkoli prej.

Tega spora se danes nihče bolje ne zaveda kot papež sam, saj skoraj dnevno opozarja vernike na predznosti, uporništvu, nepokorščino in nevarnosti krivoverstva.

»Duh uničujočega kriticisma je postal običajen v nekaterih delih katoliškega življenja,« se je septembra papež pritoževal v avdienci v gradu Castel Gandolfo. »Nekateri bi hoteli zavreči tisto, kar je cerkev uzakonila. Prezirajo ne samo reforme, temveč tudi vse, kar je sveto, misleč da vse to lahkoodobrijo sami in se po tem ravnaajo. Še več, čedalje manj so zvesti tradicijam. Kje je doslednost in dostojan-

stvo, ki sta odlika resničnega kristjana? Kam je izginila ljubezen do cerkve?«

In Pavel ni edini, ki je vznemirjen nad nestanovitnostjo in zmedo. Dramatična prigoda, ki se je pripetila te dni v Washingtonu na konferenci 235 katoliških škofov, to jasno potrjuje. Ves čas zasedanja je demonstriralo 3500 laikov in duhovnikov, ki so žolčno napadali encikliko *Humanae Vitae*. Njihov vodja je bil senator in znan trezen katoličan ZDA Eugen McCarthy. Demonstrantje so peli Vojaško himno in Nemogoče sanje. Tako so škofje po maratonsko dolgi debati napravili kompromis: tisti, ki uporabljajo kontracepcijska sredstva, naj nikoli ne pozabijo na boga in ohranijo čisto srce.

Vendar le niso šli tako daleč kot pred njimi francoski škofje, ki so izrecno udarili, da pari, ki čutijo potrebo po jemanju kontracepcijskih sredstev, lahko delajo to še naprej, ker je to za vero manjše zlo kot pa sama nepokorščina do papeža.

Prav gotovo je bil papež zelo malo pripravljen na tako hud odpor na svojo encikliko po vsem svetu. 600 teologov iz ameriških katoliških univerz mu je pisalo odprto pismo proti encikliki. V Zahodni Nemčiji je 5000 laikov podpisalo pismo, v katerem papeža rotijo, naj spremeni svoje nazore, ker se ne bodo ravnali po njegovi encikliki. Švicarski teolog Hans Küng je z mnogimi somišljeniki poslal protest, češ da se pričinja drugo obdobje Galileia.

»Kontrola rojstev je za papeža isto kot za Američane Vietnam,« je rekel neki ameriški znanstvenik. Toda danes v cerkvi obstajajo še druga nesoglasja. Saj skoraj ni več resnice, ki je ne bi zavrgli ali predefinirali sami teologi. Vsi poznavalci biblije, res da privatno, vendar odločno zanikajo Marijino devištvo, meneč, da je to bolj simbol kot pa biološka resnica. Teologi danes bolj poudarjajo Kristusovo humanost kot pa njegovo svetost. S tem hočejo skrivati nevero nekaterih med njimi, da je Kristus božji sin. Tudi zakramenti danes niso več magični stroji za pridobivanje božje milosti, pač pa znak duhovnih nalog, ki jo je predpisala verska skupnost, ne pa bog.

Tudi vsi nekdanji pogledi in obsodbe nemorale so se spremenile. Danes, zlasti v Ameriki, cerkev javno priznava ločitve v nekaterih »nemogočih zakonskih zvezah« in ponovne poroke. Poleg tega oznanjajo, da je abortus stvar, ki zadeva samostojno odločitev posameznikov. Tudi ljubezni med fanti in dekleti, ki pripelje do predzakonskega seksualnega življenja ne obsojajo več tako strogo. Veliko rajši so se odločili za ljubezen kakršnekolik vrste, kot za kategorično odklanjanje nekdanjih ustaljenih zakonitosti.

Navkljub vsemu še vedno pa te »novosti« zadevajo na hud odpor zastarelih dogem, ki ljudstvu povzročajo le nesrečo. Še več, cerkveni dogmatiki še nadalje zahtevajo pokorščino, sicer pa sledi kazen in pokora v peklju. Kljub zaobljubi celibata in hudim pretnjam so bili duhovniki med najhujšimi uporniki. Samo letos je 463 katoliških duhovnikov v ZDA zapustilo duhovniški poklic, mnogi so se tudi poročili. Rimska kongregacija za verski nauk ima na seznamu več kot 3000 zahtev duhovnikov za vrnitev v življenje laikov. Cerkvene oblasti pa zavlačujejo te prošnje mesece in mesece, tako da se je večina teh duhovnikov medtem že ilegalno poročila.

Mnogi se zavzemajo za ustanovitev novih sekt, ki bi bile prožnejše in očiščene vseh primesi tradicionalnih določil, ki so danes brez vrednosti in nesprejemljivosti.

Katoliški uporniki so vmešani tudi v nove kritične pripombe na račun življenja vernikov, katere škofje in njihovi pomočniki spravljajo v nezaviden položaj, ker celo ne priznavajo splošnega napredka. V Santiagu je 214 duhovnikov, redovnic in laikov za 15 ur »osvobodilo« katedralo in jo držalo v svojih rokah ter demonstriralo proti papeževemu obisku v Bogoti, za katerega so trdili, da bo samo utrdil zvezo med cerkvijo ter vojaškimi krogi in ekonomskimi mogotci.

Deset let nazaj se je moral duhovnik ali laik, ki ni mogel sprejeti razlage o resnicah, takoj odpovedati veri. V svoji knjigi Vprašanje vesti angleški teolog Davis trdi, da je katolicizem tako poln razpok, da tisti, ki ne more sprejeti odločitev verskih voditeljev, naj cerkev kratko malo zapusti, kot je to napravil sam Davis pred dvema letoma.

Najbolj nerazumljivo je to, da tisti duhovniki, ki so zapustili svoj duhovniški poklic in se v zadnjem času poročili ter bili zato še do nedavnega avtomatično ekskomunicirani, še vedno obiskujejo obrede, cerkveni dostojanstveniki pa jih ne preganjajo.

Ameriški filozof in publicist Callahan trdi: »Če me škof tudi obsodi, da sem

krivoverec, mu ne morem dovoliti, da on določa, kaj je krivoversko in kaj ne. Zase menim, da sem katolik predvsem zato, ker nisem nič drugega. To je tradicija, katere sem se privadil in v kateri sem bil rojen. Če bom popravil takšno tradicijo, potem jo bom prikrojil po svoje.«

Seveda tisoči in tisoči po svetu Callahanovih pojmovanj o tradiciji ne bodo mogli sprejeti, ker ne smemo pozabiti na močan vpliv konservativne duhovščine na srednje sloje in neizobražene kmete. Najhujši in najbolj številni uporniki so prav gotovo v ZDA in Zahodni Evropi, predvsem v vrstah intelektualcev, njihovo število pa raste iz dneva v dan. Znani »oportunist«, poročeni duhovniki, ki je dvignil toliko prahu v ZDA — Greeley, trdi, da ne pozna mladega študenta na univerzi, ki je po veri katolik, da ne bi bil odpadnik. Med ameriškimi študenti je skoraj pravilo, da je odtujitev od cerkve znak zrelosti.

Seveda pa za vse te upore, nezadovoljstva in nemire v rimskokatoliški cerkvi ne moremo kriviti samo papeža Pavla, ki se je že velikokrat pokazal kot zelo napreden vodja cerkve. Njegovo zavzemanje za Vietnam, Nigerijo in drugod ter njegova številna potovanja, ki so imela veliko več uspehov kot zadnje v Bogoti, so dokaz, da vsi očitki ne morejo leteti samo nanj.

Vzroki so povsem druge. Njegova zadnja enciklika pa je, kot je videti, sprožila hud plaz, ki je že dolgo časa grozil, da se bo sprožil.

S tem da papeževe zadnje enciklike ni sprejelo toliko vernikov in duhovnikov, je sam nehotе sprožil vprašanje svoje avtoritete. Če se je papež zmotil pri tako važnem vprašanju, ki s tolikšno težo pritiska na človeštvo, kot je kontrola rojstev, kje je potem zagotovilo o njegovi »nezmotljivosti«?

Kot vidimo, se je nakopičilo toliko nesoglasij med laiki in najvišjimi vaticanskimi krogi, da jih bo le težko še krotiti z dva tisoč let priznanimi resnicami. Mnoge dežele predlagajo, naj bi njihove cerkve postale neodvisne od Vatikana, kot je na primer angleška, in bi pač verovali v tisto, kar sami spoznavajo za najboljše. To želijo predvsem Zahodni Nemci in Američani.

Sicer pa se kažejo uporništa in nemiri tudi v protestantski cerkvi. Tudi v tej veri predlagajo spremembe, ker ne soglašajo z nekaterimi nauki, za katere trdijo, da samo zavajajo duha današnjega človeka.

Mnogi se ne morejo več zadovoljiti s tolažbo, da je težko življenje na zemlji priprava za boljše po smrti. Vsi vedo, da

ima vsakdo samo eno življenje in hoče v tem živeti dobro. Znanost in tehnika sta v 20. stoletju tako napredovali, da hočejo ljudje vsaj del tega napredka užiti v zemeljskem življenju. Ne morejo in nočejo se več zadovoljevati z obljubami. Tu pa je po vsej verjetnosti največ vzrokov za uporništvu in odtujevanje od cerkve. Mno-

gi so sicer zadovoljni, da se jim predpiše, kako naj žive in se vedejo — ti so za zdaj še v večini — drugi pa, zlasti intelektualci, ne morejo sprejemati takšnih naukov v času, ko je človeški duh prodrl že tako daleč, da je skoraj prekosil samega sebe.

TIME 22. XI. 68.

Resna politična kriza v Braziliji

»Ruim mesmo« (resnično slabo) s tem izrekom opisujejo Brazilci položaj, ki zadnje čase vlada v deželi. Brazilija je že stoletja ponosna na svojo moč notranje spravljivosti, zato je nova oblika sedanjega nasilja toliko bolj boleče odjeknila po vsej deželi. Teroristične bombe v Sao Paulu, Riu de Janeiru in Bela Horizontu, so zelo slabo znamenje, ki na splošno ne obeta nič dobrega. Nenehni boji med policijo in demonstranti, ki postajajo iz dneva v dan silovitejši, spravljajo deželo v hudo notranjo krizo, ki ji mnogi ne vidijo spravljivega konca. Najprej je bil v demonstracijah ubit študent, naslednjega dne sta padla dva opazovalca, ki sta mirno stala na cesti in se pogovarjala. Žrtve so pokopali, predsednik Costa de Silva je imenoval »Komisijo za obrambo človeških pravic«.

Terorizem pa se nadaljuje z vedno večjo silo. Skrivnostni rop v banki v Sao Paulu je dvignil val protestov, ki so jim sledile hude policijske represalije. Poznavalci razmer v Braziliji menijo, da je vse to zelo »nebrazilsko«. Toda prav gotovo se v tem kaže dolgo zadrževana notranja kriza, ki je pretresala Brazilijo zadnjih deset let, a so jo vedno kakor koli znali pomiriti. Zdaj je videti, da to pot ne bo šlo tako lahko.

Sedanje nezadovoljstvo je prav gotovo naperjeno proti vojaškemu režimu. Prevzel je oblast v svoje roke, zato naj reši tudi krize. Kljub okvirnim ustavnim programom v deželi še vedno vlada predvsem trda vojaška roka.

Delavci so »ljudstvo« oddaljeno od vsega sedanjega nezadovoljstva, element, ki bi morda lahko prišel na splošno z nemiri, katerega so levičarji napovedovali že pred dnem časom.

Preprosti ljudje so pretreseni, ko gledajo pretepanje in ubijanje študentov. Matere srednjega sloja so organizirale združenje za obrambo svojih upornih sinov in hčera pred surovostjo policije.

Vznemirjenje med ljudstvom bi sicer lahko pripeljalo do sprememb, katerih pa se večina boji, namreč, da bi bile še slabše. Tej splošni krizi, ki ji ni in ni konca, se je pridružilo še nesoglasje v vladi.

Vsi mislijo, da po vsem tem lahko nastopi popolna diktatura ali pa bo predsednik resnično izpeljal davno obljubljeno ustavno reformo in dovolil svobodne volitve. Veliko je tajnih pogovorov o tem, da bi Costa de Silva zamenjali z drugim, bolj desno usmerjenim vojaškim predstavnikom, ki bi s trdo roko prijel oblast v roke.

Še več, veliko celo govore, da so se mladi oficirji iz velike vojaške enote iz Vila Militar blizu Ria sestali v Copacabani in izdali manifest proti sedanji vladni gospodarski politiki in protestirali proti nekaznovanju nekaterih hudih prestopkov vladnih krogov, ki jih očitajo vojski.

Toda predsednik Costa de Silva, ki hoče po vsej sili obdržati sedanji svoj položaj in pomiriti deželo, je spet obsodil radikalizacijo z desne ali leve strani in še naprej zatrjuje, da bo njegova vlada nekoč pripeljala deželo v ustavno obliko. Z drugimi besedami, predsednik Silva želi izvoziti srednjo pot med desničarji, ki hočejo na vsak način uvesti trdo roko in levičarji, ki se ostro borijo za večjo demokracijo v deželi, ki bi deželo prav gotovo obvarovala revolucionarnega meteža, v katerega zdaj, kot vse kaže, vztrajno drvi.

Večina prebivalstva sodi, da sedanji val terorizma prihaja v glavnem z desne strani. To potrjujejo tudi dogodki, ki so se odvijali nekajkrat v Sao Paulu in Recife — na ulicah so se pojavili maskirani ljudje in kričali, da so vodje tistih, ki love komuniste.

Nekateri pripisujejo nadaljevanje ropov v številnih bankah skupinam gverilsov s kubansko ali kitajsko miselnostjo, ki potrebujejo finančna sredstva za začetek svojega gverilskega delovanja.

Ugibanj je vsak dan več. Nihče več ne ve, kaj ga bo doletelo jutri. Kot je videti, so desne in leve sile skrajno prenapete in do skrajnosti nezadovoljne s sedanjim stanjem.

Kje je tej krizi konec, za zdaj še nihče ne ve. Študentske demonstracije, kolikor so divje in zahtevne, nihče ne jemlje preveč resno, ker so pač del vsesplošnih študentskih demonstracij po vsem svetu in sodijo v nezadovoljstvo z učnimi načrti in režimom na univerzah. Vse to se lahko re-

ši postopoma, vendar v razmeroma kratkem času.

Kaj pa splošno nezadovoljstvo ljudskih množic? Tega ni mogoče rešiti z nekaj predpisi. Katere sile bodo zmagale v nadaljnjih mesecih v Braziliji? Vse to so vprašanja, ki pretresajo temelje brazilske države zlasti zato, ker so tako zelo povezana s sila neurejenimi ekonomskimi razmerami, ki jih v deželi nihče ne more uspešno rešiti.

ECONOMIST, 22. novembra 1968.

Mamila — zlo, ki razjeda človeštvo

Odkod prihajajo mamila? Kdo jih prodaja? Kdo kupuje? Je LSD pravo mamilo? Takšna so vprašanja, ki si jih zastavlja ves svet zaradi tolikšne poplave uživalcev mamil po svetu. Lansko leto so odkrili pri nekom v Marseillu 112 kg čistega heroína. In vsak kilogram je ocenjen na 100 milijonov starih frankov.

Danes računajo, da uživa najmanj 250 milijonov ljudi hašiš — afriško mamilo, ki je med najbolj nedolžnimi. Poleg tega pa 150 milijonov ljudi uživa kokain, koca liste, betel, 200 milijonov opij in njegove derivate — heroin, morfij, nekateri pa si žele halucinaciz in brezglavega propada ter uživajo LSD.

PROMET Z MAMILI

Nespametno bi bilo govoriti, da bi tiste, ki se ukvarjajo s tovrstno trgovino, zadrževali kakšnikoli moralni kodeksi, da tega ne bi počenjali. Zaslužki so preveč mamljivi.

Danes pridobivajo opij v glavnem na Daljnem Vzhodu, predvsem Kitajski in sicer, po poročilih Interpola, 1200 ton letno. Statistike iz drugih, manj preverjenih virov trdijo, da ga je najmanj 10.000 ton, natančno število pa je seveda težko ugotoviti.

Pošiljke z opijem in njegovimi derivati se po enem kanalu navadno zaustavijo v Marseillu, odtod pa gredo v ZDA. Drugi kanal vodi iz Jugovzhodne Azije in Singapura v Hong Kong, nato na Japonsko, od tod pa v ZDA in Kanado.

Za hašiš trdijo, da prihaja od povsod, a ga danes zelo malo uporabljajo. Kokain, kot trdijo policijske statistike, prihaja predvsem iz Bolivije in Peruja, toda od tu dalje mu vedno zabrišejo sledove.

Tehnika v razširjanju mamil je posebno »umetnost« v prodajni verigi mamil. Ker so trgovci za vestne preprodaje zelo bogato nagrajeni, so tudi zelo izbrani in posebno poučeni o najnovejših tehničnih dosežkih, katere v polni meri uporabljajo. Res je nemogoče, da bi pridelovalci opija na svojih plantažah v Indiji ali Burmi mamilo še predelovali in razpečevali po svetu. Ves svet ve, da je to ena najbolj brezhibno organiziranih trgovin v svetu, kjer se vsaka napaka plača v glavnem z glavo. Novincev pri tem poslu ni.

Danes res lahko imenujemo promet z mamili pravo industrijo, ki pričara tolikemu številu ljudi po svetu lažne sanje, ki jih plačujejo po najvišji ceni.

V posebno pripravljenih laboratorijih se trudijo, da bi vsem mamilom odvzeli ves duh, ki bi lahko izdal prekupčevalce. Zato je danes v prometu v glavnem le na razne načine predelan opij brez duha.

Trgovce v dolgi verigi trgovine z mamili razvrščajo v dve skupini. Prvi so tisti, ki prav naivno iščejo proizvajalce kmetec, ki nič hudega sluteč ali pa zaradi revščine ne oddajo vsega pridelka državi, temveč ga prodajajo posrednikom, ki ga lahko brez večjih ovir prenesejo prek meja. Navadno so to zelo znani umetniki, diplomati, pomorščaki, študentje, ki študirajo v drugih deželah ter emigranti, ki prenašajo v določene kraje majhna darila za določene osebe. Mamilo le redkokdaj potuje brez nadzorstva v poštnem paketu.

INTERPOL

Mednarodna organizacija za odkrivanje različnih kriminalnih deliktov, med njimi tudi za preganjanje trgovine z mamili, je Interpol, ki ima sedež v Parizu, v vsaki

državi pa uslužbenec, ki pomaga odkrivati mreže. Z vso skrbnostjo pošiljajo na vse državne meje dolg spisek sumljivih ljudi, skušajo kontrolirati obmejno življenje in podobno. Toda žal mnoge države ne pripisujejo prizadevanju Interpolu pravega pomena in ne izpolnjujejo dosledno njihovih zahtev.

Poleg tega morajo biti danes po vsem svetu pri vsakem lekarnarju uvedeni posebni spiski uživalcev mamil, ki jim jih mogoče predpiše zdravnik. Toda ti seznam temeljijo le na poslovni morali in etiki, tako tistega, ki predpiše zdravilo — zdravnika, kot tistega ki ga izda — farmacevta, toda žal, velikokrat ti moralni in etični kodeksi odpovedo na račun dobičkov in tako je delo Interpol na tem področju še bolj oteženo.

OD KDAJ UŽIVAJO MAMILA

Po azijskem kontinentu kroži legenda, da je bog Budda, kadar ni mogel spati, pokadil pipo opija in se sladko predal sanjarjenju. Tudi sumerske tablice trdijo, da so Sumerci uporabljali sredstva pozabe že okrog leta 4000 pred našo ero. Homer pravi v Odiseji: »Grki so pili skozi egipčanske filtre telemaha, da bi pozabili bolečine in težave.«

Kitajska se je dolga stoletja borila proti zastrupljanju z opijem, najhujše boje pa so bili od začetka 19. stoletja dalje. Kasneje se je temu boju pridružila še borba proti katoliški veri, ki se je združila z velikim bojem proti uživanju mamil in postala istovetna. Hkrati se je v Evropi počasi pričelo razširjati pridelovanje in seveda kasneje tudi uporaba opija. Ves ritual kajenja opija se je preselil v Evropo iz Kitajske. Obstajale so predpisane dolžine vodnih pip, skozi katere je dim mamila vdiral v človekove možgane.

Ceprav je boj proti opiju tako dolgotrajen in naporen, je danes ugotovljeno, da je pravzaprav opij za človekov organizem eno najmanj nevarnih mamil. V prvem obdobju prinaša uživalcu neskončno pomiritev in zadovoljstvo, nevarnost pa s tem, da lahko vpliva psihopatološko. Toda pri uživanju opija je najnevarnejše to, da uživalčev organizem zahteva vedno večje in večje količine mamila, tako da popolnoma izgubi tek in postane v obraz popolnoma rumen — takim ni več pomoči. V tej fazi nastopijo predvsem težave dihal.

Francozi so v Indokini uživali »coctayl Salan«, ali pilule v tekoči obliki, ki so vsebovale antidiseterični opij, farmacevtski alkohol in eleksir junaštva.

Najhujše pa je zastrupljanje telesa z mamili v injekcijah, od teh sta najhujša morfij, ki najhitreje, in heroin, ki je najbolj strupen.

O morfiju so že veliko govorili takoj po njegovem odkritju leta 1800. Predvsem so ga uporabljali v medicini v različne blažilne namene. Kljub njegovemu nevarnemu učinku prihaja morfij v modo v Evropo v 19. stoletju. Da bi zatrl uporabo te droge, je nemški kemik Dresser pridobil leta 1918 iz opija nov derivat, ki naj bi dokončno uničila morfij in morfiniste. Tega Duresser sicer ne doseže, pač pa se slava o veliki moči heroina takoj razširi po vsem svetu. Pričnejo ga imenovati »krvoločni tiger« ali »magični konjiček«. Tako se počasi, kot kuga prične razširjati še heroin. Egipt plača svojo ceno leta 1925, leta 1937 ga trgovci razširijo po Alžiru in ga ponujajo zastoj. Zadostovalo je le štirinajst dni, da so si trgovci za dolga leta vse do danes zagotovili stalne odjemalce. Leta 1950 pa v newyorškem Harlemu heroin izpodrine marijuana, ki se razširi kot veter po vseh črnih četrtih ZDA.

MINLJIVI UŽITKI

Prav gotovo je heroin najbolj nevaren zaradi tega, ker je mamilo obupanih, tistih, ki jih je družba izvrгла; črncev, Portoricanov, homoseksualcev, prostitutk in tako dalje. Mnogi črnci nimajo na zemlji druge zabave kot kanček mamila. Toda zadovoljstvo je kaj kratkotrajno in po užitku sanjskih prividov se prične ponoven lov za kančkom teh sanj in uživalec skoraj ne more več uiti iz tega krogoteka.

Kokain so uporabljali najprej Inki — v 14. stoletju. Španski okupatorji so vsilili rdečekožcem bele cerkve in zveličanje po smrti, Indijanci so belim zavojevalcem dali v zameno kokain — sredstvo, ki jih je umirjalo, sproščalo in včasih za dolgo časa odgnalo lakoto. Kokain ni zelo nevarno mamilo, vendar dovolj, da v večjih količinah popolnoma zastrupi telo in duha.

AFRIŠKA MAMILA

Kanabis (indijska konoplja, hašiš, marijuana, kif itd.) je najbolj razširjeno mamilo v svetu. Danes ga uporabljajo največ glasbeniki jazza in beatniki, razširjeno je tudi med drugimi umetniki po vsem svetu.

Njegovo poreklo je v Afriki. Egipčani so ga poznali kot napitek šastri — zmes hašiša, sladkorja, alkohola in aromatskih primesi. V Tuniziji ga kadijo kot takrouri, v Maroku kot kif. V Alžiriji so ga pimešali črni kavi in ga veliko uživali zlasti med osvobodilno vojno. Po osvoboditvi policija preganja uživalce te »črne kave«. Toda v Kongu, Liberiji, Centralnoafriški republiki, Senegal in drugod kanabis uživajo povsem legalno.

Škodljivost kanabisa je različna. V mnogih deželah povzroča endemična obolenja, tako obolenje dihal, krvnega obtoka, hude nevroze in v končni fazi tudi smrt, toda to zelo redko. V splošnem kanabis povzroča pri uživalcu evforijo, vidne in slušne halucinacije in podobno — ob iztreznjenju pa hude migrene. Ozdravljenje je kaj lahko in traja v glavnem le dva do tri tedne. Marokanci trdijo, da jih kif malce zagreje in prežene otopelost.

LSD: ATOMSKA BOMBA V GLAVI

»Vaš obraz je popolnoma rumen. Ko sem vas zadnjič videl, ste bili še rdečelični in okrogli...« Čudna slika, ki se iz dneva v dan spreminja... Trdijo, da se človek vedno bolj spreminja... »Nimam več nog, ne vem več, če sem to sploh še jaz...«

V ozadju vseh teh počutij je mamilo LSD, ki se je rodilo v ZDA in je počasi zajelo tudi Evropo. LSD 25 je alkaloid, ki ga je odkril leta 1962 ameriški profesor na Harvardski univerzi — Timothy Leary, ko je uspel z njim v dveh letih okužiti 400 svojih slušateljev, ki so razpečali in porabili 3600 doz. Takoj se je LSD razširil po svetu. Amaterji, ki so redko uporabljali heroin, da bi pozabili na osebne ali družbene težave, so se oprijeli nedolžnega LSD. Med uživalci je največ intelektualcev — študentov, profesorjev ter ljudi svobodnih poklicev, ki so se spustili v novo avanturo. Ker ga lahko enostavno izdelajo, ga ni težko proizvajati v vsakem univerzitetnem laboratoriju, kolikor ga potrebujejo. Od 10 do 12 odstotkov ameriških študentov ga uživa redno.

LSD se je pojavil leta 1962 že v Angliji in se nato razširil v Skandinavijo, Nizozemsko, Zahodno Nemčijo, Italijo in Francijo. Afriške univerze so ga sprejele le v neznatnih količinah, medtem ko se je v zadnjem letu krepko razširil v latinsko ameriških visokih šolah.

Nobeno mamilo do zdaj še ni zajelo toliko mladih ljudi, zato se vsa komunikacijska sredstva z vsemi močmi borijo proti razširjanju tega zla, ki zastruplja mladi rod. Vendar je treba priznati, da so uspehi zelo majhni. Čeprav obstaja bojazen, da mamilo LSD povzroči hude posledice še v četrti generaciji, se mladi kaj malo zmenijo za to. Čeprav to mamilo ne povzroča smrtnih primerov, pa pušča pri

uživalcih hude posledice na živčevju, hrbtenici in hude prebavne motnje. Toda poleg vseh teh posledic, ki so skoraj neozdravljive, pa daje uživalcem naslado, kot nobeno drugo mamilo. Le drobna doza nekaj mikrogramov da tisto, samo tvoje, kar si najbolj želiš. LSD uničuje osebnost, in to veliko hitreje kot katero koli drugo mamilo iz naravnih ekstraktov.

Množično uživanje mamil se je razširilo kot zastrupljajoča epidemija po vsem svetu šele zaradi hudih družbenih kriz v različnih obdobjih. V Nemčiji pred vojno leta 1870, nato je zajel val vso Evropo pred I. svetovno vojno. V ZDA po hudi krizi leta 1929, in seveda pred II. svetovno vojno in po njej.

Danes pa v nasprotju z vsemi tehničnimi in filozofskimi napredki se uživalci mamil bore proti novemu družbenemu redu in hočejo postati manjšina, podobna črncem, židom in drugim. Mamila, kakršnakoli nadloga že so, z najhujšimi posledicami za človeštvo, tako postajajo simbol upora proti obstoječemu redu, civilizaciji, proti vsemu, čeprav je logično, da je ta del družbe, kakor kriminalci, obsojen na dosmrtno ječo duha in telesa. To so le še sužnji in igrčke v rokah najnižkotnejših preprodajalcev in svojih lastnih nenehnih potreb po varljivih sanjah.

Zakaj se tako počasi ubijajo s tako okrutnimi sredstvi in pri tem kažejo velikanski prezir do obstoječih ureditev na svetu? Je to večja razgledanost množic, preveč siva vsakdanost ali premračna prihodnost, da jo je treba nadomestiti z rožnatimi sanjami nekaj ur?

Prav gotovo je vzrokov toliko, kot je uživalcev. Če pa bi jih izpraševali, bi prav gotovo od večine njih dobili odgovor, da jih je strah prihodnosti, strah življenja, strah vsega.

To pa pravzaprav ni tako neupravičen strah, kajti če samo pomislimo na enega, ki se nam vsem zariva vsak dan bolj v možgane — »možnost atomske vojne« in smo pri tem mogoče samo na fotografijah videli nekaj iznakaženih preživelih Japoncev, ta strah ni tako neupravičen, vendar nikoli ne more biti opravičilo za tako strašne posledice, ki si jih uživalci mamil nakopljejo nase in svoje potomstvo, zlasti pri LSD, ki ga največ uživa mladina.

JENUFE AFRIQUE — 11.—17. novembra 1968.

LEPOSLOVJE

AMADO, Jorge: Pastirji noči. Roman. Iz portugalsčine prevedel Janko Moder. Opremil: Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova obzorja 66. Založba Obzorja. Maribor 1968. 411+(I) str.

AMBERG, Stefan: Divja leta. Prevedel: Braco Rotar. Opremil: Bronislav Fajon. Nova obzorja 67. Založba Obzorja. Maribor 1968. 594 str.

COLLINS, Larry in Dominique LAPIERRE: Gori Pariz? Boj za francosko prestolnico 1944. leta. Prevedel: Vlado Firm. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 54. Založba Obzorja. Maribor 1968. 387+(IV) str. + 8 str. slik.

GRABELJSEK, Karel-Gaber: Ti drobni otroški koraki. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1969. Prešernova družba. V Ljubljani 1968. 175+(I) str.

GREGORČIČ, Simon: Mojo srčno kri škropite. Izbrane pesmi. Izbral, uredil in predgovor napisal Janez Logar. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1969. Prešernova družba. V Ljubljani 1968. 197 + (II) str.

JURČIČ, Josip: Doktor Zober. Izviren roman. Sprema beseda: Miroslav Ravbar. Ilustrirala: Melita Vovk. Dodatna knjiga Prešernove družbe za leto 1969. Prešernova družba. V Ljubljani 1968. 122+(II) str.

KUHAR, Lovro-Prežihov Voranc: Zbrano delo. 4. knjiga. Uredil in opombe napisal: Drago Družković. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 372+(III) str. Vsebine: Doberdob 1. in 2. del. — Dodatek.

OLAF, Jože: Argonavti. Pesniška zbirka. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1968. 74 str.

OLBRACHT, Ivan: Haneline žalostne oči. Prevedel: Branimir Kozinc. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1969. Prešernova družba. Ljubljana 1968. 148 str.

POPOVIČ, Bogdan: Antologija novije srpske lirike. 12. izdanje. Vinjete: Petar Dabović. Srpska književna zadruga. Beograd 1968. XXXIV+315+(III) str.

RUPEL, Dimitrij: Na poti do obzorja. Pota mladih. Urejuje: Ivan Potrč. Tehnično uredil: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 132+(II) str.

ŠNUDERL, Makso: Osvobojene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje v letih 1918/19. Sprema beseda: Vili Vuk. Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja. Maribor 1968. 585+(IV) str.

ZOLA, Émile: Denar. Prevedel: France Šušteršič. Izbrana dela E. Zolaja. Opremila: Metka Krašovec. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 380+(III) str.

ZGODOVINA

GRABELJSEK, Karel: Vrhnika in okolica v boju za svobodo. Izdal občinski odbor Vrhnika. Založila skupščina občine Vrhnika. Nova Gorica 1968. 176 str. + 1 zv. Med tekstom slike.

MAO CE TUNG: Kineska revolucija. Iz »Izbranih dela«. Izbor: Miodrag Maksimović. Prevod: Danica Jakšić. Umetniška oprema: Dušan Ristić. Biblioteka Zodijak 19. Urednik: M. Maksimović. »Vuk Karađžić«. Beograd 1968. 122+(II) str.

NAZEŽIČ, Ahmed: Revolucionar Asim Behmen. Na putevima internacionalizma. Tehnički urednik: Ljubinka Plavšić. Urednik: Milica Borić. Svjetlost. Sarajevo 1967. 178+(II) str. Med tekstom slike.

JAKAC, Božidar. Biografska in kritična študija: dr. France Stelè. Oprema: Zivojin Spasić. Redakcija: Ivan Bratko. Državna založba Slovenije — Muzej II. zasedanja AVNOJ. Ljubljana-Jajce 1968. 65 str. besedila + 118 reprodukcij + 10 barv. reprodukcij + 6 prilog.

RAZNO

POTOČNIK, Miha: Srečanje z gorami. Sprema beseda: Tine Orel. Oprema: Daniel Povše. Cankarjeva založba. Ljubljana 1968. 296 + (VII) str. + 17 pril.

PREŠERNOV koledar 1968. Uredila in opremila: T. Fajfar in I. Špolar. Prešernova družba v Ljubljani 1968. 159 str. s slikami.

SLOVENSKI izseljenski koledar 1969. 16. letnik. Glavna urednica: Zima Vrščaj. Pri likovni ureditvi je sodeloval Dušan Osredkar Slovenska izseljenska matica. V Ljubljani 1968. 336+(XX) str. s slikami.

VERBINC, France: Slovar tujk. Oprema: Matjaž Vipotnik. Državna založba Slovenije. V Ljubljani 1968. 770+(II) str.